

Tartalom

Erőszak

- Kálmos Borbála :
[Az erőszakosság relativitásának elmélete. Az anime fogadtatása Magyarországon](#)7-22 [67.90 kB - HTML]
- Stachó László ,
Molnár Bálint :
[Médiaerőszak: tények és mítoszok. Négy évtized a pszichológia és a médiakutatás tükrében](#)23-52 [152.40 kB - HTML]

Történelem

- Szajda Szilárd :
[Fordulat vagy a fejlődés betetőzése? A rendszerváltás reprezentációja a magyar sajtóban 1947 és 1951 között](#)55-70 [91.22 kB - HTML]

Európa

- Sükösd Miklós :
[Kommunikációs deficit Magyarország európai uniós csatlakozásának médiabemutatásában. Megoldási irányok és nyilvánosságmodellek](#)73-83 [66.60 kB - HTML]
- Kertész Krisztina :
[Jogharmonizáció az audiovizuális szektorban. A magyar médiaszabályozás legújabb fejleményei az EU-csatlakozás tükrében](#)85-96 [69.83 kB - HTML]

Médiapolitika

- Sente Péter :
[Egy új médiatörvény koncepciója](#)99-104 [201.05 kB - HTML]
- Agárdi Péter :
[Glosszák Gálik Mihály, Horvát János és Sente Péter 2003. nyári médiatörvény-koncepciójának margójára](#)105-108 [201.05 kB - HTML]
- Bayer Judit :
[Az alagút eleje: a közszolgálati televízióról az új médiakoncepció kapcsán](#)108-111 [201.05 kB - HTML]
- Cseh Gabriella :
[A médiatörvény-koncepció közszolgálati médiumokkal kapcsolatos finanszírozási elképzeléseiről](#)111-114 [201.05 kB - HTML]
- Gellért Kis Gábor :
[A médiajog feltjai](#)115-118 [201.05 kB - HTML]
- Haraszi Miklós :
[A médiaolló szétnyitása](#)118-124 [201.05 kB - HTML]
- Molnár Péter :
[Szólásszabadság és médiatörvény](#)124-128 [201.05 kB - HTML]
- Nahlik Gábor :
[Vélemény Gálik Mihály, Horvát János és Sente Péter "Egy új médiatörvény alapjai" című tanulmányáról](#)129-134 [201.05 kB - HTML]
- Szalai Annamária :
[Megjegyzések a kifelejtettek szemszögéből a MeH médiatörvény-javaslatához](#)135-138 [201.05 kB - HTML]
- Szekfű András :
[A médiaapátia megtörése](#)138-140 [201.05 kB - HTML]

Sorozatok

- Soós Zsuzsanna :
[Hogyan főzzünk szappanoperát?](#)143-155 [65.00 kB - HTML]

Kritika

- Vágvölgyi B. András :
[WAParadicsom avagy információs társadalom keitai denwára hangolva. Nanette Gottlieb - Marc McLelland: Japanese Cybercultures című könyvéről \[könyvismertetés\]](#)159-163 [33.39 kB - HTML]

- A 2003. évi számok tartalomjegyzéke167-169

-

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tél

Erőszak

[Kálmos Borbála](#):

Az erőszakosság relativitásának elmélete

Szakértői vélemény... ítélet... pénzbírság... aláírásgyűjtés... fellebbezés... öngyilkossági kísérlet. Akár egy krimi lapjain is szerepelhetnének széljegyzetekként ezek a kifejezések, pedig csupán egy japán rajzfilm magyarországi „kálváriájának” kulcsszavai. A japán rajzfilmek megjelenése mind hazánkban, mind a nyugati világban kisebb-nagyobb botrányokhoz vezetett. A sorozatokat és a filmeket szigorúan cenzúrázták, és számos esetben kivágták a legkevésbé „képernyőképes” részeket. Jelen tanulmány – a japán társadalom és nyugati társadalmak közötti kulturális különbségek elemzésével – ennek a jelenségnek, a meglehetősen elutasító reakciónak a magyarázatára tesz kísérletet.

1. Anime külföldön és Magyarországon

Ha az anime magyarországi szereplésével akarunk foglalkozni, akkor némi fogalmi tisztázással kell kezdenünk. Az *anime* jelentése „japán rajzfilm”, de Japánban ezt a kifejezést használják az összes rajzfilmre. A *manga*: japán képregény; Japánban mangának mondanak minden képregényt, ám nyugaton csak a japán képregényeket nevezik így. A legtöbb anime sikeres mangák alapján készül, de persze nem mindegyik épül mangára. Minthogy Magyarországon a manga jelenléte egyáltalán nem jellemző, az alábbiakban főként az animével foglalkozom, de hangsúlyozni kell, hogy Japánban a két médium között erős az összefonódás.

1. kép: A Sailor Moon anime és az alapjául szolgáló manga

Forrás: bal oldali kép: Archive of SailorMoon [<http://www.angelfire.com/ab6/archiveofsm/>] 2003 október; jobb oldali kép: Pretty Soldier Sailor Moon: Original Picture Collection Vol. I. Kodansha: 1994. 38. o.

Az elmúlt öt évben mind több anime és manga jelent meg a nyugati piacon. A kulturális export kérdése, az ebből fakadó problémák az anime-jelenség kapcsán kitűnően megragadhatóak, lévén ezek a rajzfilmek bevallottan a japán közönségnek szánt termékek. Nem igazították őket a nyugati nézők ízléséhez. Emiatt a küldő és a fogadó kultúrák közötti konfliktus, ha mediálisan is, de elkerülhetetlen.

Kelet-Európában – hasonlóan a japán popkultúra egyéb termékeihez¹ – kevéssé ismertek a szigetországi rajzfilmek és képregények. Ezzel szemben Észak-Amerikában és Nyugat-Európában egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek a sushi bárók és a teaházak, valamint az anime és a manga is. Amerikában a videokölcsönzők polcain megtalálhatók az animék, a könyvesboltokban, az antikváriumokban és az újságárusoknál pedig a mangák. Nem utolsósorban a Disney Productions több Miyazaki-produkciót is megvett és forgalmaz. A *Mononoke Hime* (Szellem hercegnő) és a *Sen to Chihiro no Kamikakushi* (Chihiro Szellemországban) nálunk is láthatók voltak.

Az Egyesült Államokban a legtöbb film csak alaposan megvágva kerülhetett forgalomba, és némelyiket még így is levették a másorról. Bizonyos egyesületek és a szülők egy csoportja hevesen tiltakozott a japán rajzfilmek bemutatása ellen, és a sajtóban is számtalan bíráló és elutasító cikk látott napvilágot. A legtöbbben e rajzfilmek túlzott agresszivitását és szexuális tartalmát (a meztelenséget, a nemiséggel kapcsolatos szóbeli megnyilvánulásokat) kifogásolták. Nyugat-Európában az első porfelhő után, amelyet az anime megjelenése kavart, nagyon óvatosak lettek a forgalmazók. Franciaországban és Németországban – ha szükséges – teljes epizódokat hagynak ki a filmekből, vagy – ha időközben kiderül a kérdéses animéről vagy mangáról, hogy „tolerálhatatlan” – egyszerűen félbeszakítják a vetítést, illetve leállítják a terjesztést. Hangsúlyoznunk kell, hogy a japán képregényekben és rajzfilmekben megjelenő agresszió és szexualitás nemcsak az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában váltott ki általános felháborodást: a közönség egyes ázsiai országokban is élénk nemtetszésének adott hangot.²

Magyarországra csak kevés anime jutott el, alig néhányat lehetett látni a televízióban. Többségük a régebbi *shōjo* (lányoknak készült) és sport animék közül kerültek ki. Ilyen volt például a *Candy, Candy*, a *Helló Sandybell!*, a

Grand Prix, *A pálya ördögei*, *a Mila*, *a Szupersztár*, és bár kevesen tudják, de a *Múmin* is anime. A *Dragon Ball* és a *Sailor Moon* aratták a legnagyobb sikert. Moziban csak a Disney által forgalmazott, már említett két film volt látható, ezen kívül 1987 novemberében Miyazaki egy régebbi alkotását, *A szél harcospait* is bemutatták a magyar filmszínházak.

2. A *Dragon Ball* és a *Chihiro Szellemországban* című film magyarországi fogadtatása

A legnagyobb visszhangot kétségkívül a *Dragon Ball* című film váltotta ki: bemutatását óriási botrány, a *Dragon Ball*-per néven elhíresült bírósági eset követte. A *Dragon Ball* egy természetfeletti erejű kisfiúról, Son Gokuzról szól, aki kitűnően ért a harcművészetekhez, és a hét varázsgömböt keresi, hogy valóra váltsa kívánságát. Útközben persze rengeteg gonosszal kell szembenéznie, akik rossz célokra akarják a varázsgömbök erejét felhasználni. A *Dragon Ball Z* ennek a sorozatnak a folytatása. Míg a *Dragon Ball* leginkább ifjúsági kalandfilmre emlékeztet, a *Dragon Ball Z* cselekményének oroszlánrészét harcok és véres küzdelmek teszik ki. Éppen ezért erőszakosabb, mint az eredeti. Következésképp Japánban az idősebb korosztálynak szánták, ám Magyarországon ugyanabba a műsorsávba került, mint elődje, a *Dragon Ball*. A téves besorolás vezetett a későbbiekben bonyodalmakhoz. Az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) egy szakértői véleményre támaszkodva 1998 júliusában megállapította, hogy a *Dragon Ball Z* káros a gyermekek személyiségfejlődésére, és kötelezte az *RTL Klubot*, hogy levegye a műsoráról. Az *RTL Klub* ennek ellenére 1999-ben megkezdte a *Dragon Ball Z* sugárzását. Az ORTT álláspontja szerint a cselekmény lényege a „folyamatos öldöklés”. A felügyelő szerv 8 000 030 forint büntetés megfizetésére kötelezte a televíziótársaságot, és elrendelte a sorozat beszüntetését. Az *RTL Klub* bírósághoz fordult, és megtámadta a döntést. Az ORTT 1999 májusában úgy módosította korábbi határozatát, hogy a sorozat leadható, de csak az éjszakai, a 23.00 és az 5.00 óra közötti időszámban. Egy ideig ez így is történt, majd a *Dragon Ball Z* ismét lekerült a műsorról. Az *RTL Klub* videokazettán adta ki a további részeket, ám a kazetták kiadása is abbamaradt, még mielőtt véget ért volna a sorozat. A rajongók aláírás-gyűjtési akciókat szerveztek, hogy újra láthassák kedvenc sorozatukat. Sőt, egy kisfiú öngyilkosságot kísérelt meg, mert úgy érezte, hogy értelmetlen az élete, ha nem láthatja többé a kedvencét. Persze nem maradt el a sajtóvisszhang sem; a cikkek többsége élesen elítélte az erőszakos japán rajzfilmeket. A *Dragon Ball Z* botrányt követte a *Pokémon* című anime betiltása. Az indoklás szerint erős hang- és fényhatásai epilepsziás reakciókat válthatnak ki a nézőkből.

2. kép: A *Dragon Ball* és *Dragon Ball Z*

Forrás: Best Anime [www.bestanime.com], 2003 október

A *Dragon Ball*-l szemben a *Chihiro Szellemországban* fogadtatása pozitív volt. A film az egyik legnevesebb japán animációs filmrendező, Miyazaki Hayao alkotása. Külföldön a Disney hozta forgalomba, Magyarországon pedig a Best Hollywood. Japánban a film nézettsége minden korábbi rekordot megdöntött, és külföldön is 230 millió dolláros bevételt hozott. Miyazaki azon kevés japán rajzfilmek közé tartozik, akiket hazájában és Nyugaton egyaránt elismernek. Filmjeiben előszeretettel foglalkozik utópisztikus témákkal, az ember és a természet viszonyával. Két másik filmjét, a már említett *Szellem hercegnőt* és *A szél harcospait* is bemutatták Magyarországon.

A két film fogadtatása és megítélése eltérő volt, ám az előítéletesség és a megbélyegzés összemosta őket. Erre jó példa egy, a *Népszabadságban* megjelent írás. A szerző azt taglalja, hogy Szabó István *Furtwangler*-filmjét miért nem mutatták be a Berlinálén:

„Hogy miért nem vetítették a Berlinale versenyfilmjeként? Rossz nyelvek szerint tartottak tőle, hogy a zsűri nem fogadja a Szabónak kijáró, elvárható tisztelettel. A Berlinale-zsűri vasárnapi döntését, az Arany Medve-díjra érdemesnek tartott japán rajzfilmet, a *Pokémon*, a *Dragon Ball* és az európai kereskedelmi tévéadókat elöntő japán komputer-rajzfilmhullám egyik képviselőjét nézve az aggodalom bizonyára nem volt alaptalan” (Dunai, 2002).

3. Kognitív háttér

A *Dragon Ball*-botrány nyomán a média is kiemelten foglalkozott a filmmel és általában az animékkal. A „Fókusz” egy egész műsort szentelt a témának, emellett számtalan újságcikk jelent meg a japán rajzfilmekről. Ezek között kevés volt az árnyalt és elemző céllal született írás, többségük bíráló, élesen elutasító hangnemben nyilatkozott az animékról. Felmerül a kérdés, hogy pusztán másodkézből, a médiából szerzett adatok alapján hogyan stabilizálódnak olyan mértékben az előítéletek, mint az a fent említett cikkből is kitűnik. Lazarsfeld kétféle elmélete szerint a médianak közvetlenül nincs erős befolyásoló hatása, konkrét kérdésekben nem változtatja meg az emberek attitűdjeit és elképzeléseit. Ezt azért fontos kiemelni, mert ezzel a felfogással ellentétben áll Gerbner kultivációs elmélete, amely szerint a média hosszú távon és erősen befolyásolja világnézetünket, valóságpercepciókat. Gerbner amerikai televíziónézőket interjúvolt meg. A tévé előtt töltött idő alapján megkülönböztetett „nehéz” és „könnyű” nézőket, ezután pedig a valóságról alkotott képüket vizsgálta. A „nehéz” tévénézők szerint Amerika területe nagyobb volt a valóságnál, és felülbecsülték a bűncselekmények számát is. Gerbner szerint ez azzal magyarázható, hogy a tévében gyakori a bűncselekményekről szóló tudósítás, azaz a média nem konkrét nézeteinket, hanem valóságpercepciókat alakítja át (Gerbner, 2000). Ám vannak olyan esetek, amikor konkrét véleményünk is módosulhat. Léteznek úgynevezett „közreható változók” (Angelusz, 1983), amelyek módosíthatják, növelhetik a tömegkommunikáció hatékonyságát. Bár általában a médianak konkrét kérdésekben nem túl jelentős a véleményformáló hatása, ha az adott témáról nem rendelkezünk személyes tapasztalattal, vagy nem érdekel túlzottan minket, akkor mégis könnyen átvesszük a média üzeneteit.

Az utóbbi változó összekapcsolódik az emberi értelem azon tulajdonságával, amelyet Tajfel az „*egyöntetűség keresésé*”-nek nevez (Csepeli, 2001: 493). Az egyöntetűség keresése azt jelenti, hogy mivel az egyén rendkívül komplikált és sokrétű világban létezik, ezért próbálja a lehető legegyszerűbben, lehetőleg ellentmondásoktól mentesen értelmezni a helyzeteket. Leegyszerűsített elméleteket gyárt annak érdekében, hogy el tudjon igazodni a világban. Az animével kapcsolatos előítéletek és sztereotípiák egyik nyilvánvaló oka az, hogy a rajzfilmek Magyarországon eddig igen korlátozott számban kerültek forgalomba, így a fentiekben részletezett árnyaltabb kép kialakítása mind gyakorlati, mind kognitív akadályokba ütközik. Azt is mondhatjuk, hogy egy kis minta alapján az összes animével szemben táplált előítéletességgel állunk szemben. Ha például az egyik rajzfilm kiemelten erősnek, akkor a magyar néző úgy véli, hogy mindegyik ilyen. Kognitív szempontból az árnyaltabb, esetleg ellentmondásos kép kialakítása nehezebb, mint az egyöntetű vélekedés. De új kognitív kategóriákat sem könnyű létrehozni, ezért új tapasztalatainkat próbáljuk a már ismert kategóriákba besorolni, és a már megalkotott kategóriáinkat próbáljuk „rájuk húzni”. Ha az új tapasztalat nem illeszkedik közéjük, akkor a kognitív feszültség elkerülése végett a tapasztalás tárgyát bélyegezzük „hibásnak”. Az anime esetében ez több módon is megnyilvánul.

4. Az anime státusa Japánban

E megnyilvánulások megértéséhez elkerülhetetlen, hogy közelebről is megvizsgáljuk az animék státuszát eredeti környezetükben, a japán médiában és társadalomban.

Az animének valójában jóval többféle változata van, mint azok, amelyek hozzánk eljutnak. Japánban az anime önálló médium, és akárcsak az élőszereplős filmeknél, e médiumon belül is hatalmas változatossággal találkozhatunk. Az anime gyűjtőnév, egyaránt magában foglalja a gyerekeknek szánt alkotásokat (például *My Neighbour Totoro*) és az *etchi*-t, illetve a *hentai*-t, azaz a soft és hard pornót (például *Urotsukidoji*). A sort azonban tovább gazdagíthatjuk, hiszen az animék lehetnek vámpírfilmek (*Master of Mosquiton*), detektívfilmek (*Gunsmith Cats*), romantikus filmek (*Karekano*), vígjátékok (*Dragon Half*), drámák (*Jin-Roh*), sőt kevert műfajú alkotások is, mint például a *Trigun*, amelyet leginkább western-sci-fi-vígjátékként határozhatunk meg. Ebből a rendkívül széles skálából Magyarországon csak azokat a filmeket tűzték műsorra, amelyek beletartoznak valamilyen általunk is ismert kategóriába. Így elsősorban a kisgyerekeknek, valamint a fiatalabb lányoknak és fiúknak való sorozatokkal találkozhatott a hazai közönség. Ugyanakkor az animációval készült, de az idősebb korosztályokat megcélzó filmek hiányoznak a kínálatból, ugyanis a magyar rendszerben ezek egyszerűen „besorolhatatlanok”.

3 kép: A sokszínű anime

Forrás: Best Anime [www.bestanime.com], 2003 október

A fent említett filmek nagy műfaji változatosságából látszik, hogy Japánban az animáció státusza jócskán eltér attól, ahogyan Európában gondolkodnak róla. A japánok többre tartják az animációs filmeket, jóval nagyobb a presztízszük, mint a nyugati világban. Az animációnak, de elsősorban a mangának egészen más a japán kultúrában elfoglalt helye, mint például az Egyesült Államokban az amerikai rajzfilmeknek és képregényeknek. Ez a különbség a kiadást övező üzleti ág méreteiből is jól látható. A mangák az eladott könyvek egyharmadát teszik ki. Rengeteg heti, kétheti vagy havi magazin van a piacon, amely olcsó papírra nyomva egyszerre több mangából közöl egy-egy fejezetet, kiadásról kiadásra folytatva a történetet. A legsikeresebbeket mangakötetekbe (japán szóval *tankoŰbanok*ba) gyűjtik össze, és újranyomják őket. Ezek a magazinok akár 300 oldalnál is hosszabbak lehetnek, vastagságuk a telefonkönyvével vetekszik. A legjelentősebb, a *Shounen Jump* című mangamagazint gyakran heti hárommillió példányban értékesítik, mindezt úgy, hogy az adatok szerint nem minden olvasó veszi meg őket, hanem az iskolában kölcsönadják egymásnak a fiatalok (Lent, 1989). A manga tekintélyes múlttal bír, egyes tudósok szerint eredete egészen a 6-7. századig nyúlik vissza. Mégis, legközvetlenebbül talán az ukiyoe művészetéből vezethető le, amely a 17. században vált népszerűvé. Az *ukiyo*e a fametszetek készítésének művészetete. A metszetekről készült lenyomatokat gyakran használták plakátként, vagy albumokba, füzetekbe rendezték a hasonló témájú alkotásokat. Ezek a húsz vagy több oldalas „füzetek” – amelyek a városiakok mindennapi életét ábrázoló képeket tartalmaztak – voltak talán a világ első képregényei. Ezen ősi hagyományok fényében a rajzoló státusa is egészen más Japánban, mint bárhol másutt a világon. Óriási tisztelet övezi őket, valóságos sztárok, akiket „gyakran megkérnek, hogy kommentálják a bel- vagy külpolitikai eseményeket” (Lent, 1989: 230).

Az anime jóval fiatalabb tömegkommunikációs forma, mint a manga, és a presztízse is alacsonyabb. Bevallottan kommersz műfaj, ám az elmúlt tíz évben ez az iparág is jelentősen megváltozott. Az animét ma már nem lehet egyszerűen kommersz terméknek minősíteni, ugyanis számtalan olyan anime készült, amely vetekszik a művészfilmek kreativitásával és mondanivalójával. A rajzfilmek a japán kultúra és szórakozás szerves részévé váltak, ahogy azt a közelmúltban a japán kulturális minisztérium is megerősítette (Darzen, 2003). Japánban az anime nem műfaj, nem stílus, hanem egy teljesen önálló médium. Ezt bizonyítja az is, hogy sok olyan műfaj van, amely másutt nem fordul elő, és saját műfajszervezettel rendelkezik. Például léteznek *shoŰnen*, azaz elsősorban fiúknak, és *shoŰjo*, azaz elsősorban lányoknak szánt alkotások. Vagyis az animé státusa alapján nem a nyugati rajzfilmekkel, hanem inkább az élőszereplős filmekkel lehet összehasonlítani. A zavart az anime esetében az okozza, hogy az animációt a nyugati embernek nehéz összeegyeztetnie a mesénél változatosabb tartalommal.

5. A rajzfilmek státusa és az animék helyzete Magyarországon

Az anime műfaji változatosságából következik, hogy a társadalom különböző korcsoportjaihoz szólhat. Magyarországon az animációs filmek elsősorban a gyerekeket célozzák meg, ezért műfajilag is eléggé behatároltak. Ha animékkal találkozunk, életbe lép a fent említett „egyöntetűség keresésének” jelensége. Lássunk

három példát!

Először is, a rajzfilmekről alkotott képünk befolyásolja a filmek importját. A széles spektrumú kínálatból Magyarországra többnyire csak azok az alkotások jutottak el, amelyek nálunk is „besorolhatók”, amelyeknek megvan a saját kategóriájuk. Jól megkülönböztethetők a lányoknak és a fiúknak szóló animék: a lányoknak a régebbi, romantikus stílusú animéket szánták a magyar műsorszerkesztők (*Helló Sandybell!*, *Candy-Candy*, *Sailor Moon*), a fiúknak pedig a „sportos” és a „harcos” rajzfilmeket (*Grand Prix*, *A pálya őrdőgei*, *Dragon Ball*). Igaz, hogy az animék nemek szerinti felosztása Japánban is jellemző, de az egyes kategóriákon belül jóval nagyobb a változatosság, mint Magyarországon. A lányok számára készített animék nem feltétlenül követik a romantikus regények tematikáját és történetvezetését. Megtalálhatók közöttük a *fantasy* és a tudományos-fantasztikus kategóriákba tartozó művek is. Közös jellemzőjük inkább abban ragadható meg, hogy a szereplők érzelmeit, belső világát állítják előtérbe.

Másodszor, Magyarországon nagyon határozott elképzelés uralkodik a rajzfilm célközönségét és témáját illetően. Mindazt, ami a hazai felfogástól eltér, gyanakvós és kétely övezi. A magyar hagyomány szerint az animációs technikával készült filmek gyerekeknek szánt mesefilmek. Az olyan nagy sikerű rajzfilmek, mint a *Frakk*, a *Vuk*, a *Macskafogó* és *Az erdő kapitánya* is inkább ezt a beidegződést erősítették. Mindez éles ellentétben áll a japán rajzfilm-felfogással. Amikor az átlagos magyar néző animével találkozik, rajzfilmről lévén szó, automatikusan mesének tekinti a művet. Ám látva a „mesébe” semmiképp sem illő elemeket (erőszak, meztelenség, esetleg valamilyen szokatlan téma), a filmet gyerekeknek nem való, „erőszakos” produktumnak titulálja. A köztudatban nem él olyan kategória, amelybe a rajzolt, de nem gyerekközönséghez szóló alkotások beleférnek. Gyakran maguk a műsorszerkesztők is „félrekategorizálják” a filmeket, bár ennek a fent említettek mellett egyéb okai is vannak, amelyekre később térek ki.

Az eddigieket ki kell egészíteni azzal, hogy a magyar nézők az animét nem minden esetben kötik a gyerekekhez. Mint már említettem, a televízióban és a moziban bemutatott filmek mellett ismert még két anime műfaj, az *etchi* és a *hentai*, azaz a soft és a hard pornó változat. A japán rajzfilmekkel kapcsolatos fenntartásokat tovább erősíti, ha a néző az utóbbi válfajjal találkozik, mert ez gyakran általánosításhoz vezet: sokan azt hiszik, hogy minden japán rajzfilm pornográf.

6. Kulturális tényezők

Lévén az anime kulturális exportcikk, a negatív visszhang eddig elemzett tényezői mellett nagyon fontos figyelembe venni a küldő és a fogadó kultúra közötti különbségeket. A japán értékrend számtalan ponton eltér a nyugati gondolkodásától. Az animék többségében olyan klisék találhatók, amelyek a japán nézők szemében megszokottak számítanak, ám számunkra idegenek. Az alábbiakban csupán a Magyarországon, illetve a Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban forgalmazott, sikeres animékben előforduló elemekre térek ki részletesebben: a gyereknevelésre, a grafikus erőszakra, a szexualitásra, a homoszexualitásra, a halál percepciójára és a valláshoz való viszonyra. Ezek megítélésében a kulturális különbségek olyan mélyek, hogy miattuk gyakran cenzúrázni kellett a filmsorozatokat.

6.1. Gyereknevelés

Japánban a miénktől merőben eltérő elképzelés él arról, hogy mi „való” a gyerekeknek és mi nem. A grafikus erőszak tekintetében toleránsabbak a japánok, mint a nyugatiak, ezért a *Dragon Ballt* eggyel idősebb korosztálynak szánt kategóriába kellett volna besorolni, mint amelyben azt Japánban sugározták. A japánok gyereknevelési elvei is jelentősen eltérnek az európai és az amerikai ideáltól. Természetesen a nevelésről vallott nézetek Japánban sem homogének, de általánosságban elmondható, hogy a kisgyerekekkel kapcsolatos felfogás jelentősen különbözik a két kultúrában. Európában sokkal jellemzőbb a gyerekek szigorú fegyelmezése, hogy a későbbiekben ne jelentsen gondot számukra a társadalmi szabályok betartása. Amint idősebb lesz a gyerek, egyre több szabadságot, egyre több önállóságot kap (Hidasi, 1999). Ezzel szemben Japánban a kisgyerekeket nem „trenírozzák”, elnézőbbek velük. Nem jellemző a gyerekek büntetése. Ha valamit rosszul csinálnak, a felnőttek inkább rábeszéléssel, érveléssel próbálják jobb belátásra bírni őket. Ám abban az esetben, ha a gyerek tiszteletlenül viselkedik egy felnőttel szemben, még a testi fenyegetés sem ritka. A japán társadalom egyik alappillére az idősebbek, a feljebbvalók tisztelete, ezért ennek „sulykolása” már kiskorban megkezdődik. Az engedékeny attitűdöt, a „laissez faire” nevelési elvet a gyerek öt-hat éves korában felváltja egy szigorúbb bánásmód. Lassan, fokozatosan a japán gyerekeknek egyre szigorúbb szabályokhoz kell alkalmazkodniuk, először az óvodában, majd következetesebben az iskolában, végül pedig a nagy teljesítményt követelő gimnáziumokban (Power et al., 1992). A japán fiatalok talán legnagyobb próbatétele, hogy bekerüljenek egy jó egyetemre. Az iskolában rájuk nehezedő terhek és elvárások hatalmasak; inkább „kis felnőttekként”, mint gyerekeként kezelik őket (Hess et al., 1985). Részben a gyereknevelési felfogás különbségei, részben pedig a japán diákokra háruló hatalmas stressz levezetése miatt az animékben több a grafikus erőszak, mint amennyit a nyugati ízlés elfogadhatónak tart. Ehhez hozzájárul az is, hogy – lévén a keresztény értékrendtől független – a japán művészet sokkal naturalisztikusabb, mint a nyugati (Ito Ž et al., 1980).

6.2. Szexualitás, meztelenség

Nyugaton a polgári kultúra és értékrend kialakulása óta a szexualitás, a meztelenség ábrázolása és látványa tabunak számít. A meztelenség explicit megmutatása már önmagában is tabusértés. Európában és Amerikában gyerekek előtt meztelenséget bemutatni teljesen elfogadhatatlan. Ezzel szemben a japán gondolkodás alapjait képező két fő vallásban, a sintoizmusban és a buddhizmusban nincs olyan erkölcsi vonatkozása a szexualitásnak, mint Nyugaton, ezért a szexualitás és a meztelenség nem számít tabunak (Watts, 1997). Japánban a metrólakátokon, a televízióban és a reklámokban gyakoribb a meztelenség, mint Nyugaton (Hidasi, 1999), épp ezért animáció formájában sem ütköznek meg rajta; sokkal inkább természetesen tekintik, mint a nyugati ember

(ItoŽ et al., 1980).

6.3. Alternatív szexuális viselkedések

Nemcsak a meztelenség, de az alternatív szexuális viselkedések – például a homoszexualitás és a transzvesztitizmus – is gyakrabban megjelennek a japán kultúrában, mint Nyugaton. A nyugati világban az alternatív szexuális viselkedések is a tabu kategóriájába tartoznak, ezek a témák csak ritkán, és akkor is pejoratívan jelennek meg a médiában és a közbeszédben. Japánban azonban – a szexualitáshoz hasonlóan – mindez nem áll. Ráadásul a szigetországból a homoszexualitás történelmi és kiemelkedő művészeti hagyományokkal rendelkezik; már a 13. századból is fennmaradtak olyan, homoszexuális kapcsolatokról szóló források, amelyek buddhista szerzetesek és tanítványaik között szövődtek. Később a szamuráj kultúrában folytatódtak ezek a „hagyományok” (Collinson, 2002). A szerzetesek szenvedélyéről egy jezsuita szerzetes feljegyzéseiben olvashatunk, aki azon ütközött meg, hogy ezek az esetek – bár nem voltak kívánatosak – nem háborították fel a japánokat. A szamurájok esetében pedig kifejezetten „emelkedettebb” vonzalomnak tartották a homoszexuális viszonyokat, mint a heteroszexuálisokat (Ichikawa, 1989). Más példákat is idézhetünk. Az Edo-korban (17–19. század) virágzó kabuki színházban jellegzetes szereplő az „onnagata”, azaz az a férfi, aki nőt testesít meg. A 20. századi Takarazuka színházban csak nők játszottak, és a drámákban gyakran előfordultak a férfi homoszexuálist ábrázoló szerelmi történetek. Azaz Japánban a nemi szerepek felcserélhetőségének is komoly hagyományai vannak (Vihar, 1994).

Az animékben a homoszexualitás csak nagyon ritkán jelenik meg pejoratívan; a homoszexuális kapcsolatok státusza pedig általában megegyezik a heteroszexuális viszonyokéval. Másképpen fogalmazva: egy boldogtalan szerelmes nem azért boldogtalan, mert homoszexuális, hanem egyszerűen azért, mert például nem viszonzják az érzelmeit, vagy megcsalja a partnere. Az esetek többségében a homoszexualitás teljesen természetesen jelenik meg, például a *Sailor Moon*-ban két alkalommal is feltűnt a fontos szereplők között egy homoszexuális kapcsolatban élő pár. A transzvesztitizmus is hasonló státuszú, és az úgynevezett „cross-dresserség” is gyakori. Az ilyesfajta „alternatív” szereplők ugyanolyanok, mint a többiek, sőt a rajongók körében sokszor igen nagy népszerűségnek örvendenek (Butler, 2002). Vannak kifejezetten homoszexualitásra „specializálódott” anime és manga műfajok, a *shoŽjo ai* (lányszerelmek) és a *shoŽnen ai* (fiúyszerelmek).

4. kép: Egy szerelmes pár

Forrás: LA Maison De ChuChu CD-ROM. King Records. 1999

6.4. A halál ábrázolása

Ugyan a halál a nyugati kultúrákban nem számít olyan szigorúan tabunak, mint például a homoszexualitás, a 19. században uralkodóvá váló polgári kultúrában már nem tekintik az élet természetes részének. Számtalan eufémizmus található a nyugati nyelvekben a halál megjelölésére. A keleti kultúrákkal ellentétben Nyugaton egyszerűen „nem illik” erről a témáról nyíltan beszélni. Az animékben és a mangákban ugyanakkor jellemző a halál ábrázolása. Nemcsak a rettenetes halál, de a „szép halál” is megjelenik a rajzfilmekben. Egy-egy szereplőnek a szép animációval megrajzolt, gyönyörű háttérzenével kísért, esztétikus és melankolikus, megnyugtató halála gyakran ismétlődő jelenet. Hősünk több sebből vérezve, szakadt ruhában viaskodik a halállal, szeme előtt leperognak életének meghatározó emlékképei és szereplői, feltekint az égre, majd lassan lecsukja a szemét, miközben a szél virágszirmokat – általában cseresznye- vagy szirmokat – sodor. Ha a hős harc közben esik el, akkor lassított felvételen hátraesik, és hosszú haja előrelendül. Tehát minden eszközzel egy esztétikailag szép és harmonikus, bár szomorú jelenetet próbálnak elénk tárni, amelyet alátámaszt az általában lassú, balladaszerű zene. Különösen jellemző a halálábrázolás a *Fushigi Yuugiban* és a *Sailor Moon* egyes jeleneteiben.

Ennek a látásmódnak a kulcsa a már említett cseresznye- vagy sakura- virág. A cseresznye- vagy sakura- virág – japán szóval *sakura* – különösen bonyolult szimbolikus jelentéssel bír a japán kultúrában (Kodansha, 1983). A *hanami* (vagyis cseresznye- vagy sakura- virág- nézés) az egyik legnagyobb ünnep Japánban; a cseresznye- vagy sakura- virágok csak nagyon rövid ideig virágoznak, de olyankor gyönyörű látványt nyújtanak. Így a cseresznye- vagy sakura- virághoz általában az élet rövidegének képzete kapcsolódik; hasonló a magyar kultúrában elterjedt tiszavirág- szimbólumhoz (Horváth, 1999). A japán irodalomban a sakuramotívumnak nagy hagyományai vannak. Ahogy a *Kodansha Encyclopédiában* (1983) olvashatjuk, a japán irodalom és gondolkodás egyik alapeleme az úgynevezett *mono no aware* fogalom, amelyet nehéz magyarra lefordítani. Jelentése leginkább az, hogy „tisztá, felemelő érzés”, a mindennapi használatban pedig „a múlandóság szépségét” értik rajta, valamint egy olyan személyt, aki értékelni tudja az ilyen szépséget. A sakura a *mono no aware* fogalomkör természeti szimbóluma lett, és a második világháborús kamikázék jelképe is volt (Horváth, 1999). A japán szépségfogalom magában foglalja a múlandóságot is: csak az igazán szép, ami rövid ideig tart. Tehát egy fiatal személy halála is lehet szép, akárcsak a fent említett animejelenetekben.

5. kép: A halál is lehet szép

Forrás: Fushigi Yuugi, 34. rész

6.5. Vallások és nézetrendszerek a japán kultúrában

Ami a vallást illeti, Nyugaton egyértelmű követelmény, hogy valaki egyidejűleg csak egy vallási irányzatnak vagy felekezetnek legyen a híve. Japánban azonban sokkal rugalmasabban kezelik ezt a kérdést, és a vallási nézetek keveredése, összemosódása általában nem jelent gondot. A szigetországból a különböző vallási felekezetekhez

tartozók száma nagyobb, mint az ország lakossága, ami azzal magyarázható, hogy valaki párhuzamosan több felekezethez is tagja lehet (Hidasi, 1999). Japánban az események megünneplésének módja kicsit hasonlít a nyugati bevásárláshoz: mindenből a nekik legjobban tetszőt választják. A gyermek születésekor többnyire a sintoista hagyomány szerint ünnepelnek, de ez egyáltalán nem zárja ki, hogy felnövekedvén szép, romantikus, keresztény templomi esküvője legyen, majd nagyszabású, buddhista temetéssel fejezze be földi pályafutását (Hidasi, 1999). A japán kultúra tehát sohasem vesz át teljes nézetrendszereket, hanem kiválasztja azok elemeit, majd szelektálja, és így integrálja azokat önmagába. Vagyis az új elemeket kiemeli eredeti környezetükből, nem rendszerbe ágyazva veszi át azokat. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy az új elemeknek a saját kultúrába való beépítése nagyon sikeres. Amint Arnason mondja: „a nyugati modellek szokatlanul hatékony átvétele egy ugyanolyan ritka képességgel párosult: ezen modellek egy új kontextushoz történő adaptációjával” (Arnason, 1997: xiv). Arnason ezt nevezi „inventív modernizáció”-nak (Arnason, 1997: xiv).

7. A sorozatok cenzúrázása

A kulturális import révén olyan nézetek és attitűdök integrálódnak a fogadó kultúrába, amelyek addig ismeretlenek voltak. Az anime azáltal, hogy kikerül eredeti környezetéből, tehát abból a közegből, amelybe szánták, elveszti kulturális kontextusát. Új kulturális közegbe kerülve pedig az adott kultúra tagjai saját attitűdjeik és értékrendjük szerint értelmezik. Ezáltal a médium üzenete, hatása és fogadtatása is jelentősen átalakul.

Bizonyíték erre, hogy a legtöbb olyan ország, ahova az anime eljutott, valamilyen „szűrőt” alkalmazott, és megpróbálta a japán rajzfilmet a saját kulturális mércéihez igazítani. Az Egyesült Államokban ilyenek voltak például a nagyon erősen megvágott sorozatok, amelyeket annyira megnyirbáltak, hogy olykor még az ok-okozati összefüggések sem voltak egyértelműek. A Magyarországon bemutatott sorozatokban is láthatunk példát az „idomításra”.

A *Sailor Moon*-sorozatban két alkalommal is eléggé előtérbe került a homoszexualitás. A sorozat a *mahoŹ shoŹjo* (varázserővel bíró lány) műfajába tartozik, amelynek jellegzetessége, hogy főszereplői fiatal lányok, akik kettős életet élnek. Titkos varázsserejük segítségével harcosokká változnak, akik védik a földet a gonosz ellenségektől. Az első alkalommal a két főellenség férfi szereplő között szövődött homoszexuális viszony. Ebben az esetben a magyar szinkront úgy módosították, hogy kapcsolatukat testvériként emlegették. Amikor előfordultak olyan jelenetek, ahol egyértelművé vált, hogy itt többről van szó, mint testvéri kapcsolatról. A másik esetben két főbb női szereplő élt homoszexuális kapcsolatban, együtt is laktak. A pár egyik tagja „civilben” férfiként öltözködött, így a magyar verzióban férfi szinkronhangot kapott. Amikor „átváltozott”, akkor egyértelművé vált, hogy nő, ezt pedig úgy oldották meg, hogy harcosként női szinkronhangja volt. Vagyis ezt úgy is lehetett értelmezni, hogy ez a bizonyos szereplő nemváltó. A sorozat német változatában az első esetben az egyik férfi szereplő női szinkronhangot kapott, a második esetben viszont nem kendőzték el a leszbikus kapcsolatot, csak az erre történő konkrét utalásokat „hangszerelték újra”. Amerikában az első esetben az egyik férfi női szinkronhangot kapott, a második esetben pedig a két szereplőt unokatestvéreként szerepeltették.

6. kép: Az „unokatestvérek”

Forrás: Eine Kleine Nachtmusick [<http://mokuren.m6.net/ekn/>], 2001. április

Az átírás, a szűrés mértékén lemérhető a különböző fogadó kultúrák és társadalmak érzékenysége az adott témával kapcsolatban. Amerikában sokat finomítottak a szinkronnal a szóhasználaton, az erőszakosság csökkentése érdekében a *Dragon Ball*-ban például gyakran átszínezték vagy eltűntették a vért, a *Sailor Moon*-ból pedig teljes epizódok maradtak ki. Más sorozatokra, például az *Escaflowne* című animére is jellemző volt a vér látványának elkendőzése. A halált is megpróbálták „eltüntetni” a filmekből. A *Dragon Ball* egyes részeiben a szereplők halálának tényét nem mondták ki nyíltan, csupán „másik dimenzióba” küldték őket. A *Sailor Moon* egyik részét, ahol a főbb szereplők közül többen meghalnak (majd később visszatérnek az életbe), az amerikai változatban jelentősen megvágták, és a szinkront is módosították annak érdekében, hogy a szereplők halálát leplezzék. Az amerikanizált verzió szerint nem haltak meg, csak elfogta őket az ellenség. Másfajta „finomító” eljárásokat is alkalmaztak az adaptáció során. Például a *Sailor Moon* azon jelenetében, ahol az egyik felnőtt szereplő bort ivott, a pohár tartalmát átszínezték sárgásra, hogy limonádénak látszon.³

7. kép: Ezt a jelenetet például a *Tenkū no Escaflowne* című sorozat amerikai verziójában már nem láthatták a nézők

Forrás: *Tenkū no Escaflowne* (The Vision of Escaflowne), 2. rész

A *Dragon Ball*-ban a vallási elemek okoztak gondot, elsősorban a japán kultúra és a vallások számunkra sajátos viszonya miatt. A sorozat egy pontján a főszereplő, Son Gokū annak a kitalált világnak az istenéhez megy edzeni, ahol az anime játszódik. Mint kiderül, a világ urának van egy gonosz ellenpárja is, az ő gonosz énje, amelyet leválasztott magáról azért, hogy jó uralkodó lehessen. A japán változatban az uralkodóra a *kami* szót használták, amit „Mindenhatóként” magyarítottak. A japán *kami* szó valóban istent jelent, de sintoista, és nem a keresztény értelemben. A sintoizmus többistenhit, és minden természet feletti szellem *kami*. Akár egy háborús veterán szellemét is *kamivá*, azaz a hely szellemévé, védelmezőjévé avathatják. Az uralkodó gonosz ellenpárjára a japán verzió a *daimaoŹ* szót használta, amely „démon királyt” jelent. A magyar fordításban azonban a „Sátán” kifejezés szerepelt. Az uralkodó lakóhelye a magyar változatban az égben volt, amelyet az eredeti változatban a *ten* szóval

jelöltek; ez egyszerre jelenthet mennyet és eget is. A magyar szinkron a bibliai értelmű „Mennysországot” használta. Itt is látható, hogy a japán vallási és mitológiai kategóriákat próbálták közelíteni a keresztény szóhasználathoz. Ám, ahogy az a *Népszabadság* egy cikkéből kiderül, ez a kísérlet nem volt teljesen sikeres:

„A Dragon Ball ifjú hőse fölmegegy a mennyekbe. Nem valami mesebeli felsővilágba, hanem a rendes, igazi ó- és újszövetségi Mennyek Országába, hogy leckét vegyen az Úristentől [...] A lelkiileg és cenzurálisan tökéletesen szabad sintoista rajzfilmíró, talán valahol a messzi Yokohamában, jó szándékú naivitással eljátszik a zsidó-keresztény hitvilággal, játszadozik kicsit az antikvitással, kicsit az európai kultúrkörrel, játszik hozzá kicsit a sajátjával. Cél a világexport”(Hirsch, 1998).

A „finomítási kísérlet” vagy az egyszerű tudatalatti átértelmezés sajnos ismét felháborodáshoz vezetett. Amerikában a *Sailor Moon*nal volt hasonló probléma. A sorozat harmadik szakaszában az aktuális ellenség a világ megsemmisítését tűzte ki célul, amit „Apokalipszisként” emlegettek, és aki ezt megakadályozhatja, az a „Messiás” volt, őt keresték a szereplők. Bár a szóhasználaton kívül nem volt vallási felhangja az eseményeknek, a szinkronban ezeket a kifejezéseket megváltoztatták.

Mint ahogy a nyugati társadalom többnyire a saját értékrendjét tekinti mércének, ha valamilyen más, ettől eltérő, alternatív értékekkel szembesül, elutasítja azt. Részben éppen ezzel magyarázható a *Chihiro* sikere, ugyanis a *Chihiro* a japán kulturális állandók mellett számtalan, nyugati mesékből ismert elemet is tartalmaz. Ilyen például a boszorkányok figurája. Ráadásul a történet nem tisztán japán környezetben játszódik, az események fő helyszíne egy mesebeli szellemvilág.

8. kép: *Chihiro* – ahol a boszorka és az arc nélküli rém egy asztalnál teázik

Forrás: Chihiro Szellemországban – nem hivatalos magyar fansite, [<http://chihiro.cjb.hu/>], 2003 október

8. Animeszubkultúra Magyarországon

Az animének, bár sokan elutasítják, és a sajtó is negatívan reagált megjelenésére, van rajongótábora, szubkultúrája Magyarországon. A legnagyobb klub talán a MAU, amely a Magyar Anime Útmutató című weboldal panaszkönyvéből, majd levelezőlistájából fejlődött ki, és amelynek jómagam is tagja vagyok. Ez év őszén megalakult a MAT, a Magyar Anime Társaság is.³ A MAU tagjai 1998 óta hetente találkoznak a budapesti gyorséttermek egyikében. Talán az egyik fő oka annak, hogy valaki szereti az animét, éppen az, hogy kliséi eltérnek a már megszokottól: az anime az újdonság élményét adja. A MAU tagjainak többsége párhuzamosan egyéb szubkultúráknak is aktív résztvevője, sokan szerepjátszanak, mások sci-fi rajongók vagy az úgynevezett „goth” alternatív zenei és öltözködési stílus hódolói. Az animék és mangák iránti érdeklődés gyakran egybeesik a japán kultúra iránti vonzódással. Azok közül, akik kedvelik ezeket a rajzfilmeket és képregényeket, sokan tanulnak japánul, vagy keleti harcművészeteket űznek. A különböző japán pop- és rock-együtteseknek is van rajongótáboruk a MAU-n belül.

Összességében elmondható, hogy a nyugati közönség olyan „kulturális elemekkel” szembesül az animében, amelyek bár Japánban megszokottak számítanak, nyugati szemmel nézve mégis idegeneknek tűnnek. A kulturális export folyamán ezek az elemek elvesztik történelmi és kulturális hagyományukat, eredeti kontextusukat. Új környezetben a japán értékek szokatlanoknak és elfogadhatatlanoknak tűnnek. Az ezeket tartalmazó animék így „hibás” kategóriába kerülnek, ugyanis a fogadó kultúra tagjai saját értékeiket tartják maguktól értetődőnek. A magyar animeszubkultúra pusztán létezése kapcsán azt mondhatjuk, hogy az anime értékeléséhez, pozitívabb megítéléséhez kulturális háttérismeretek szükségesek. Ezek segítségével a nézők megfelelő kontextusba tudják helyezni a látottakat.

Irodalom

Angelusz Róbert (1983) *Kommunikáló társadalom*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Arnason, Johann P. (1997) *Social Theory and Japanese Experience – the Dual Civilization*. London: Kegan Paul International.

Butler, Anne (2002) „Aquatranssexuals and the People Who Love Them”.
<http://www.ratspace.net/otaku/osempap.html> letöltés ideje: 2003. IX.20.

Collinson, Ellie (2002) *Stories of difference: an examination of Japanese Shoojo manga and the relationship between gay men and straight women*. Undergraduate thesis. Colorado College. forrás:
www.corneredangel.com/amwess/stories_of_difference.doc letöltés ideje: 2003. VIII. 06.

Csepeli György (2001 cop. 1997) *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.

Darzen, Partick (2003) *Anime Explosion*. California: Stone Bridge Press

Dunai Péter (2002) „Kortünet a tabusértés”. *Népszabadság*, február 19.

Gerbner, G. (2000) *A média rejtett üzenete*. Budapest: Osiris-MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.

Hess, Robert et al. (1985): „Family Influences on School Readiness and Achievement in Japan and the United

States". In: Steveson, Haold et al. (eds) *Child Development and Education in Japan*. New York: W.H. Freeman and Company

Hidasi Judit (1999) *Na és, hogy tetszik Japán?* Budapest: Terebess Kiadó.

Hirsch Tibor (1998) „Erőszak és multi-kulti”. *Népszabadság*, november 27.

Horváth Gy. László (1999) *Japán kulturális lexikon*. Budapest: Corvina Kiadó

ItoŽ, Nobuo et al. (1980) *Japán művészet*. Budapest: Corvina Kiadó

Iwata, Ju'nichi & Watanabe, Tsuneo (1989) *The love of the samurai: a thousand years of Japanese homosexuality*. London: GMP Publishers Ltd.

Kodansha Encyclopedia of Japan (1983) Tokyo: Kodansha.

Lent, John A. (1989) „Japanese Comics”. In: Kato-Powers (ed.) (1989) *Handbook of Japanese Popular Culture*. New York: Greenwood Press. pp. 221–243.

Lent, John A. (2000) „Animation in Asia: appropriation, representation, and adoption or adaptation.” <http://www.latrobe.edu.au/www/screeningthepast/firstrelease/fr1100/jlfr11c.htm> letöltés ideje: 2000. XI. 01.

Power, Thomas G. et al. (1992) „Childrearing Patterns in Japan and the United States: A Cluster Analytic Study”. *International Journal of Behavioral Development* vol. 15. no. 2. pp. 185–205.

Vihar Judit (1994) *A japán irodalom rövid története*. Budapest: Nemzeti Tankönyv Kiadó.

Watts, Alan W. (1997) i. Budapest: Polgár Kiadó

Lábjegyzetek

1

Lásd még Vágvölgyi B. András „WAParadicsom, avagy információs társadalom keitai denwára hangolva” című írását jelen számunkban – a szerk.

2

Thaiföldön, a Fülöp-szigeteken, Malajziában és Szingapúrban is voltak anime-ellenes „kampányok”. Ezen kívül Koreában évtizedekig, egészen 1998-ig tiltott volt az anime és minden egyéb japán termék. Ennek azonban elsődlegesen a japán imperializmustól való félelem volt az oka (Lent, 2000).

3

Az adatok az Anime no editing zone című website-ról származnak: <http://www.animeprime.com/edit/>.

4

<http://www.animetarsasag.hu>

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

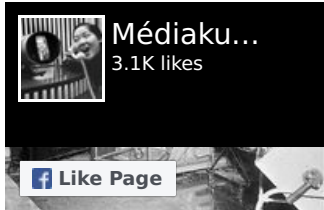
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tél

Erőszak

[Stachó László](#) – [Molnár Bálint](#):

Médiaerőszak: tények és mítoszok

*Tanulmányunkban a média és az agresszió kapcsolatának terjedelmes pszichológiai és médiaelméleti irodalmából emeljük ki a mai kutatások jellemző elméleti vagy empirikus irányait. Az agresszív médiahatások elemzése terén a különböző társadalomtudományokban fölvetődő szempontok összegyűjtése révén bemutatjuk a szembenálló tudományos hagyományok vitáját.*¹

1. Bevezetés

Az agresszióról szóló legtöbb ismeretterjesztő vagy tudományos tanulmány kezdetén szerzőik szokás szerint, s szinte kötelezően megemlítik, hogy agresszív, erőszakos világban élünk, vagy hogy egyre növekszik az erőszakos cselekedetek száma és brutalitása a tanulmány vizsgálódásainak alapot adó országban. Utóbbi állítás könnyen ellenőrizhető a bűnügyi jelentések nyomán; előbbivel azonban így, általánosan megjelenő formájában nehezebben érthetünk egyet. Ha komolyan meggondoljuk Csányi Vilmos (1999) állítását – szerinte az ember a legkevésbé agresszív a főemlősök között –, akkor a médiumokban megjelenő agressziót másként is értékelhetjük: nem biztos, hogy azért nézünk agressziót, vagy azért figyelünk fel a médiában ábrázolt, közvetített agresszív cselekedetekre, mert mi valóban aggasztóan agresszívek volnánk; inkább *aggaszt* minket az *agresszió*, s érzékenyek vagyunk rá.

Az agresszióval szembeni érzékenységünket jól illusztrálja az a tény, hogy az erőszak kutatása mára a szociálpszichológia és az általános lélektan jelentős területévé vált: ha például az interneten is hozzáférhető pszichológiai vagy orvostudományi adatbázisokban – a *PsycLiten* vagy a *Medline*-on – keresünk agresszióval (erőszakkal) és médiával kapcsolatos szakmai tanulmányokat, a bőség zavarával kell megküzdenünk.² Ugyanakkor a médiakutatók és a szociológusok is egyik központi feladatuknak tekintik a médiában megjelenő agresszió tanulmányozását és értelmezését.

Különösen érdekes tény, hogy a két tudósközösség között, kevés kivételtől eltekintve, igen korlátozott a szakmai diskurzus: nem fogadják el egymás eredményeit, és alig hivatkoznak egymásra. Csak az utóbbi években jelentek meg olyan írások, amelyek éppen erre a szembenállásra reflektálva elemzik – általában kizárólag saját álláspontjukat támogatva – az agresszivitást közvetítő média szerepét és hatását (lásd például a Barker és Petley [2001] szerkesztette kötetet a pszichológiai kutatási hagyományra történő reflexióról, e hagyomány bírálatairól).

Célunk, hogy a magyar szakirodalomban az álláspontok ütköztetését tekintve hiánypótló, összefoglaló tanulmány keretében mutassunk rá azokra a csomópontokra, amelyek a média és az agresszió kapcsolatának terjedelmes pszichológiai és médiaelméleti irodalmában a mai kutatások egy-egy fontos elméleti vagy jellemző empirikus irányát jelölik ki. Fontosnak tartottuk, hogy ne csak összegyűjtsük az agresszív médiahatások elemzésének különböző társadalomtudományokban fölvetődő szempontjait, de állást is foglaljunk a szembenálló tudományos hagyományok vitájában. Véleményünk szerint az egymással vitázó tudományos közösségek álláspontjai nem összeegyeztethetetlenek, s a vitának igen sok esetben félreértelmezések és logikai hibák adnak alapot.

Írásunkban a médiaagresszió-kutatást először a pszichológiai hagyomány felől közelítjük meg. Az empirikus kutatások jellemzéséhez az eredeti közlemények mellett felhasználjuk azokat az elmúlt tíz év során megjelent összefoglalókat, amelyek az addigi vizsgálatok és kísérletek metaelemzéseit nyújtják. A lélektani szakirodalomra reflektáló, azt értelmező és bíráló szociológiai és médiakutatói hagyományt a pszichológiai empiria eredményeinek ismeretében tárgyaljuk és értékeljük. A pszichológiai empiria eredményeivel kapcsolatban pedig a szociológiában és a médiakutatásban fölmerülő elméleti szempontok alapján foglalunk állást.

Az agresszió tudományos kutatásának elemzése álláspontunk szerint azért sem megkerülhető, mert döntéseik meghozatalában a politikusok, valamint irányelveik kialakításaiban a média szabályozói ezen szaktudományos tanulmányok eredményeire és következtetéseire hivatkoznak. Tanulmányunkban a médiában megjelenő erőszak törvényi és etikai irányelvek által történő szabályozásának néhány jellemző részletét is bemutatjuk Magyarországon, Európán és az Amerikai Egyesült Államok példáján keresztül.³

2. A pszichológiai agresszió kutatás gyakorlata: kísérlettípusok, kísérleti eredmények és metaelemzések

Az agresszív (erőszakos) cselekedet⁴ meghatározására Anderson és Bushman (2002a) nyomán a következő definíciót javasolhatjuk: agresszív cselekedet minden olyan viselkedés, amely szándékosan és a károkozás *közvetlen*, kívánt céljával sért egy másik személyt, élőlényt, vagy rongál tárgyat.⁵

Patkányok és macskák esetében agresszív viselkedéses válaszok válhatnak ki az állatok egyes jól körülhatárolható agyterületeinek ingerlésével. Jóllehet a főemlősöknél (így az embernél) is megvannak ezek az agresszióhoz kapcsolódó, ősi eredetű idegi mechanizmusok, aktivációjuk egészséges egyed esetében mindig bonyolult agykérgi szabályozás alatt áll (lásd például Atkinson és munkatársai [1999] vagy Hárدي [2000] összefoglalóit, illetve e tény illusztrációjára Lazarus és Alfert [1964] kísérletét).⁶ Az idegrendszer kutatásai így félreérthetetlenül sugallják, hogy emlékeink, tapasztalataink, helyzetértelmezésünk, utánzott modelljeink nem elhanyagolható szerepet játszanának az agresszió kialakulásában.

Erre a feltételezésre az 1960-as évek óta több száz szakmai tanulmány eredményeinek ismeretében adhatunk választ (vö. Anderson & Bushman [2002c] és Bushman & Anderson [2001] összefoglalóival vagy a *Joint Statement* [2000] megállapításaival). Először néhány kísérlet- és vizsgálattípust mutatunk be a téma legtöbbet hivatkozott alapkísérletei, néhány példaértékű kísérlete, valamint legújabb kutatásai által, majd az utóbbi négy évtizedben felgyülemlett kísérleti és vizsgálati eredmények legfontosabb összegző metaelemzéseinek eredményeit ismertetjük. A médiának az emberek viselkedésére gyakorolt hatásait természetesen nem szűkíthetjük le a televízió, a mozifilm vagy a videó hatásaira; néhány megjegyzés erejéig utalni fogunk azokra a tanulmányokra is, amelyek a vetített kép más formáiban (például a videójátékokban) és – sajátos műfaji elemzési szempontként – a reklámokban megjelenő agresszivitás kiváltotta viselkedési hatásokat elemezték. A nyomtatott sajtóval kapcsolatban azonban adásuk maradunk összefoglalónkban: az ebben megnyilvánuló agresszív viselkedésformák, például a gyűlöletkeltő újságcikkek hatásának megvitatása a vizuális média kutatásaihoz képest elenyészően kevés helyet kap az agresszióról szóló tudományos diskurzusban.

Laboratóriumi kísérletek a társas tanuláselméleti paradigmán belül. Albert Bandura, a társas tanuláselmélet kiemelkedő hírű kutatója már az 1960-as évek elején kísérleti bizonyítékkal szolgált azzal kapcsolatban, hogy az agresszív modellek megfigyelése – akár élőben, akár a tévé képernyőjén – jelentős mértékben fokozza a tévéző gyermek agresszív késztetéseit. Míg a kísérletben az élő modell (műanyag babát rugdosó ember) megfigyelése leginkább csak a specifikusabb agresszív cselekvések utánzásához vezetett, a filmen, illetve rajzfilmén látott agresszív modellek (műanyag babát rugdosó ember vagy rajzfilmfigura cselekedete filmre véve) mindenfajta agresszió mennyiségét képesek voltak növelni (Bandura et al., [1963] 1981). Az agresszió megnövekedését külső megfigyelő állapította meg abban a kísérleti fázisban, amikor az agresszív modell megfigyelése után a kísérletben szereplő óvodások közösen játszottak, s a megfigyelő a közös játék során jelentkező agresszív megnyilvánulások mennyiségét regisztrálta. A kísérletben az imént jellemzett három kísérleti csoport – filmet, rajzfilmet vagy élő modellt figyelemmel kísérők – mellett szereplő kontrollcsoport semmilyen cselekvő modellt nem látott a közös játékot megelőzően.

Leyens francia tankönyve (1979, idézi Frydman, [1993] 1999) a következőképpen foglalta össze néhány, Banduráéhoz hasonló, azt további változókkal kiterjesztő kísérlet tanulságait: az erőszakos filmek akkor növelik maximálisan a néző agresszivitását, ha (1) a néző eleve frusztrált, és ha (2) a néző olyan, számára rokonszenves személyiségű agresszorral azonosul, aki győztesen kerül ki egy harcból. (3) A való életből filmre vett agresszív jelenet nagyobb agresszivitást vált ki, mint a filmbeli fiktív, megrendezett agresszivitás – kivéve, ha agresszió helyett szorongást vagy gátlásokat kelt a nézőben.

Laboratóriumi kísérletek a katarziszelmélet bizonyítására. A katarziszelmélet szerint az erőszaknak az a szerepe életünkben, hogy kifejezésével, kiélésével megnyugvásban részesülhetünk, és semlegesíthetjük a frusztrációinkat kiváltó hatásokat. Az az agresszív késztetés, amely – az agresszív modellel való azonosulás révén – a médiafogyasztó nézőben, olvasóban korábban a frusztrációkeltő hatások révén gyülemlett fel, csökken az agresszív jelenetek nézése és átélése közben. A katarziszelmélet szerint ugyanis az agresszív szereplővel való azonosulás katartikus hatást kelt a nézőben, az olvasóban. Bandura és munkatársai imént hivatkozott klasszikus kísérleti eredménye ellentmond e feltételezésnek. Hasonlóképpen, szinte az összes későbbi lélektani kísérlet és vizsgálat eredményei azt igazolják, hogy nem hoz katartikus megnyugvást az agresszió kifejezése; ehelyett minél több erőszakos cselekedetet látunk már gyermekkorban, annál „vadabbakká” válunk. Frydman összegző monográfiája ([1993] 1999) a katarziszelmélet egyetlen kísérleti bizonyításával kapcsolatban Feshbach (1955; 1961, 1971, 1976: három alkalommal is megismételt) kísérletére hivatkozik. Feshbach kísérletében a kísérletvezető becsmerlő szavakkal bosszantotta a résztvevőket, agresszív indulatokat keltve a személyekben. Ezután a kísérleti személyek egy része *A bajnok* című film egy agresszív jelenetét, másik része pedig a film egy semleges jelenetét láthatta. A filmrészlet megtekintése után mindegyik kísérleti résztvevőnek lehetősége nyílt arra, hogy revansot vegyen a kísérletvezetőn. Feshbach eredményei szerint az agresszív jelenetet végignézők kevesebb verbális agressziót mutattak a kísérlet végén, mint a semleges jelenetet figyelemmel kísérők.

Zillmann és munkatársai (1973, idézi Frydman, [1993] 1999) Feshbach saját kísérleti módszerét, ingeranyagát kiegészítve próbálták cáfolni Feshbach eredményeit. Kísérletükben a Feshbach által is felhasznált képsorokat vetítették le két változatban: egyiken a filmhős boksoló vereségével, másikon pedig a hős győzelmével végződő képsorokat láthatták a kísérleti csoportokban. A filmrészletek megtekintését követően a győzelemmel záruló filmrészletet néző csoport kevesebb agressziót mutatott, mint a másik csoport. Véleményünk szerint ha Zillmannék nem is cáfolták egyértelműen Feshbach a kísérleti irodalomban egyedinek számító eredményeit (amelyek – ismereteink szerint egyedüli módon – nem mondanak ellent a katarziszelméletnek), rámutattak arra, hogy az agresszív jelenet minősége, tartalma meghatározó – vagy legalább befolyásoló – tényező lehet az agresszív hatások

tekintetében. Zillmann és munkatársainak eredménye nem szükségszerűen, de föltehetően ellentmond Leyens (1979) állításának is (lásd fentebb), amely szerint az erőszakos filmek maximális mértékben növelik a néző agresszivitását, ha a néző olyan, számára rokonszenves személyiségű agresszorral azonosul, aki győztesen kerül ki egy harcból. Zillmannék esetében azonban nem lehet tudni, hogy azok a kísérleti személyek, akiknek a harc győztese rokonszenves személy volt, máshogyan viselkedtek-e a film után, mint azok, akik nem szimpatizáltak a győztesrel.

Az 1970-es évek pszichológiai kísérleteit és vizsgálatait összefoglaló metaelemzés, amelyről Rubinstein (1982) közöl hozzáférhető értékelést, nem Feshbachnak ad igazat: Feshbachén kívül valamennyi korabeli kísérlet eredménye ellentmond a katarziszelmélet következtetésének, vagy legalábbis nem támasztja azt alá.

Legújabban Bushman, Baumeister és Stack (1999) cáfolták a katarziszelméletet a médiahatásokkal kapcsolatban. Első kísérletük tanúsága szerint azok a személyek, akikkel olyan „prokatartikus” üzenetet (tudományos kutatásról beszámoló ál-újságcikket) olvastattak el, amely szerint az agresszió jó, hatékony módja az önmegnyugtatásnak, s a haragot is csökkenti, nagyobb késztetést éreztek arra, hogy megbokszoljanak egy homokzsákot, mint azok a személyek, akik az agresszió károságáról olvastak újságcikket. A második kísérlet személyei ugyanezeket az üzeneteket olvasták, majd lehetőségük nyílt arra, hogy valóban belebokszoljanak egy homokzsákba. A bokszolás után a kísérletvezető verbálisan provokálta a személyeket. Bushman és munkatársai eredményei szerint az agressziót favorizáló írás elolvasása után bokszoló személyek nemcsak agresszívebben válaszoltak a kísérletvezető provokációjára, hanem nagyobb élvezettel is bokszoltak, mint azok, akik az agressziót elutasító írást olvasták.

Az agresszió kezdeti szintjének hatása az agresszív médiatermékek előnyben részesítésére. A pszichológiai empiria alapvető kérdése, hogy hatással van-e a személy kezdeti, a kísérleti helyzetbe magával hozott agresszivitása arra, hogy mennyire agresszív viselkedéssel reagál a képernyőn bemutatott agresszív ingerre. Bushman (1995) egy kísérletében megmutatta, hogy az agresszívebb kísérleti személyek agresszívebben reagálnak egy filmen bemutatott erőszakos jelenetre: mérgesebbnek érzik magukat, és agresszívebben is cselekednek (például a kísérletvezető provokációjára válaszolva), mint a kevésbé agresszív személyek. A személyiségvonások agresszív választ meghatározó erejét igazolandó európai kísérletre is hivatkozhatunk. Grimm (1997) a mannheimi egyetemen 1042 személlyel végzett nagyszabású kísérletsorozatából kiderült, hogy az erőszakos médiatartalmakra adott válaszok agresszivitása a személyek alapagresszivitásától, valamint két másik személyiségjellemzőtől, az alapszorongásszinttől és az úgynevezett kontrollhelytől függ. A „külső kontrollós” személyek például, akik cselekedeteik következményeit inkább rajtuk kívül álló tényezőknél, s nem saját erőfeszítésüknek tulajdonítják, agresszívebb válaszokra hajlamosak.

Terepkísérletek. Az egyik első és legjelentősebb európai terepkísérletet Marcel Frydman végezte a belgiumi Mons-Hainaut-i Egyetem szociálpszichológiai tanszékének munkatársaival az 1980-as években (lásd erről részletesen Frydman idézett monográfiáját). Frydmanék néhány hetes periódusokon keresztül iskolákban és nevelőintézetekben vizsgálták az agresszív filmek hatását. Ők is a laboratóriumi kutatások túlnyomó többségével egybehangzó eredményeket kaptak. A legérdekesebb, s az addigi kutatásokhoz képest új eredményeik arra engedtek következtetni, hogy az erőszakos média agresszív hatásait jelentősen csökkenti az erőszakos filmek tartalmának és filmkészítési technikáinak csoportos megvitatása, valamint a néző képernyőn látott agresszivitásra reagáló érzelmeinek kifejezését megkönnyítő módszerek megtanítása.

Keresztmetszeti (korrelációs) vizsgálatok. Ilyen vizsgálat volt újabban az agresszivitáshoz kapcsolódó nézői attitűdök kapcsán Hough és Erwin (1997) kutatása, amelyben több mint 300 gyermek tévés agresszió iránti attitűdjeit regisztrálták. Megállapításuk szerint az iskolás gyermekek televíziós agresszióval kapcsolatos attitűdjeit a tanítási napokon nézett tévéadásokban megjelenő agresszió mennyisége befolyásolja: minél több agressziót lát a gyermek, annál pozitívabbak lesznek az agresszivitás iránti attitűdjei. E jelenség – az agresszióra való deszenzitizáció – számos korai agressziókutatás (például Cline et al., 1973, Thomas et al., 1977) eredményével egyezik. Thomas és munkatársai (1977) kísérlete meggyőzően bizonyította, hogy egy erőszakos filmjelenethez hasonló izgalomszint-emelkedést kiváltó békés sportjelenet megtekintése után a kísérlet résztvevői fiziológiailag is kevésbé reagálnak egy, a laboratóriumban megrendezett erőszakos jelenetre, mint azok, akik előzőleg agresszív filmjelenetet néztek.⁷

Hosszmetszeti (longitudinális) vizsgálatok. Az első nagyszabású hosszmetetszeti vizsgálatot az 1960-as években indították az Amerikai Egyesült Államokban (Eron et al., 1972). Az eredmények szerint azok a kilencesztendős fiúk, akik társaiknál több, agressziót tartalmazó tévéműsört néztek, tíz évvel később erőszakosabbnak tűntek társaik szemében. Ez az összefüggés szignifikáns maradt még akkor is, ha – további tesztekkel és statisztikai eljárásokkal – a kutatók kizárták annak a lehetőségét, hogy mind a gyermekkori, mind a kora felnőttkori agressziót az erőszakosság személyre jellemző alapszintje határozná meg.

Anderson és munkatársai (2001) 570, a kutatás kezdetén még kisiskolás, a kutatás végére serdülőkorúvá érett fiatal nyomon követésével végeztek vizsgálatot a televíziós agresszió hatásairól. Nemcsak a médiaagresszió erőszakos viselkedést generáló tartós hatására derítettek fényt, hanem arra is, hogy a kreatív és ismeretterjesztő műsorok hatása bizonyíthatóan ellentétes az agresszív műsorok hatásaival. A kreatív és ismeretterjesztő műsorok hosszú távon – évtizedes léptékben – tanulásra ösztönöznek, ténylegesen fejlesztik a kreativitást, és csökkentik az agressziót.

A nemzetközileg is hírhedtté vált angliai Bulger-ügy kapcsán – amelyben két tízéves gyermek brutálisan megkínzott és meggyilkolt egy hároméves kisgyermeket – 1993-ban a British Board of Film Classification megbízásából a Policy Studies Institute kutatói azt vizsgálták, hogy van-e összefüggés a fiatalok bűnözés és a médiában látható erőszak között (Newburn & Hagell, 1995). Newburn és Hagell 78 fiatalok – tíz és 16 éves kor közötti – bűnelkövetőt kérdezett meg a televíziózási szokásairól. A bűnelkövetők mellett vizsgált kontrollcsoport

538 azonos korú fiatalból állt. A fiatalok bünelkövetők átlagosan 11 törvénysértést követtek el a vizsgálat évében. A vizsgálat kimutatta, hogy a két csoport között az életmód tekintetében van jelentős eltérés: a bűncselekmények elkövetői nagyobb arányban tekinthetők szociálisan hátrányos helyzetűeknek, s esetükben gyakoribb a bizonytalan és konfliktusokban bővelkedő családi háttér. A megkérdezettek mindnyájan a *Terminátor II.* című filmet tartották kedvencüknek, és más műsorok megítélésében is megközelítően azonosságot találtak a bűnözők és a nem bűnözők csoportja között. Meglepő eredmény volt, hogy a bünelkövetőknek kisebb arányban volt lehetőségük televízió nézésre otthonukban. Közülük kevesebben fértek hozzá a videofilmekhez és a kábeltelevízióhoz. A televíziózók közül egyenlő volt a két csoportban azok aránya, akik a 21 órai úgynevezett vízváltó után rendszeresen nézték tévét. Szignifikáns eltérést találtak azonban a két csoport éjszakai televíziózási szokásaiban: az elkövetőknek 51, míg a kontrollcsoport tagjainak mindössze hét százaléka nézett rendszeresen tévét hétköznap este 11 óra után. E vizsgálatban tehát nem sikerült teljes egyértelműséggel bizonyítani a fiatalok televíziózási szokásai és a bűnesetek közötti kapcsolatot. A kutatás legfontosabb eredményének azt tekinthetjük, hogy a szerzők rámutattak: a fiatalok bünelkövetés magyarázatában fontos elem, hogy a különböző családi, szociális háttérrel rendelkező gyermekek másként értelmezik a látott erőszakot (Ferman, 1994).

Egy újonnan publikált, 17 évre kiterjedő longitudinális vizsgálat (Johnson et al., 2002) fontos adalékokkal szolgál Newburn és Hagell következtetéséhez: Johnson és munkatársai szignifikáns - bár nem túl nagy - eltérést találtak a keveset (napi egy óránál kevesebbet) és a sokat (legalább napi egy órát, illetve legalább napi három órát) tévénéző személyek erőszakosbűncselekmény-elkövetési mutatói között. Johnson és munkatársai 707 családban élő fiatal vizsgáltak serdülőkorától, illetve fiatal felnőttkorától kezdve 17 éven keresztül. Az igen nagy minta szilárd alapokkal szolgálta a kutatás következtetéséhez: a televíziós agresszió nézése nemcsak a fiatalokra, hanem a felnőttekre is hatással van; növeli az esélyt a későbbi agresszív viselkedés olykor jelentős megnövekedésére, s jó előrejelzője a rablásoknak és az egyéb erőszakos cselekményeknek is.⁸

A *metaelemzések* - az empirikus tanulmányok eredményeinek statisztikai összegzései - arról tanúskodnak, hogy az erőszakot ábrázoló média elsődleges hatásai a következők: az erőszakos, illetve más módon agresszív viselkedés fokozódása (első helyen), a veszéllyel járó viselkedésmódok - köztük a megnövekedett alkoholfogyasztás és dohányzás - megszorodása, valamint a türelmetlenebb szexuális aktivitás - így a szexuális aktus gyorsabb lefolytatása (Villani, 2001). Wood és munkatársai (1991) viszont kiemelik az egy évtizeddel korábbi időszak munkáit összesítő tanulmányukban: bár a kutatások majdnem mindegyikében pozitív összefüggést találtak a médiabeli agresszió és a médiafogyasztást követő viselkedés agresszivitása között, a hatás mértékében olykor jelentős eltérések mutatkoztak a kísérletekben.

A legújabb metaelemző tanulmány (Bushman & Anderson, 2001; lásd még ehhez: Anderson & Bushman, 2002b, 2002c) 280 pszichológiai kísérlet és vizsgálat eredményeit összegezve szolgál adatokkal a különböző vizsgálati típusokban kapott eredmények eltéréseire. Az 1. táblázatban Anderson és Bushman (2002b: 449) metaelemzésének eredményeit közöljük; az összefüggések értelmezéséről és értékeléséről záró fejezetünkben szólunk.

1. táblázat: A különböző vizsgálati típusok összehasonlítása

Módszer	A korreláció mértéke	95%-os megbízhatósági intervallum	A független minták száma	A vizsgálati személyek száma
Keresztmetszeti (korrelációs) vizsgálatok ⁹	0,18	0,17-0,29	86	37341
Hosszmetszeti (longitudinális) vizsgálatok	0,17	0,14-0,20	42	4975
Laboratóriumi kísérletek	0,23	0,21-0,26	124	7305
Terepkísérletek	0,19	0,15-0,23	28	1976

Forrás: Anderson & Bushman (2002b: 449)

A pszichológiai kísérletek és vizsgálatok áttekintését a 2. táblázattal könnyítjük meg.

2. táblázat: Néhány jellemző példa pszichológiai tanulmányokra a médiaagresszió hatásainak témakörében a dolgozatunkban hivatkozott tanulmányok közül, a kutatás módszertana és célja szerint osztályozva

Kutatási módszer	a személy saját agresszivitására	Az agresszív modell hatása		
		arra, hogyan ítéli meg a személy saját agresszivitását	a személy agresszióval kapcsolatos attitűdjeire	arra, hogyan ítéli meg a személy a világ agresszivitását
Laboratóriumi kísérlet	Bandura, Ross és Ross (1963), Bushman (1995)		Thomas és mtsai. (1977)	Hopf és Weiss (1996); (lásd Gerbner, 2000)
Terepkísérlet	Frydman ([1993] 1999)			(lásd Gerbner, 2000)

Korrelációs vizsgálat	Hoffner és mtsai. (2001) ¹⁰	Hough és Erwin (1997)	Hoffner és mtsai. (2001)
Longitudinális vizsgálat	Eron és mtsai. (1972), Johnson és mtsai. (2002)		
Metaelemzés	Wood és mtsai. (1991), Bushman és Anderson (2001)		

3. Hogyan fejt ki hatását az agresszió?

Ebben a fejezetben az agresszív viselkedés kialakulásával kapcsolatos ismereteinket foglaljuk össze.

3.1. Az agresszió útjai

Ma legalább hat olyan alapvető, az agressziót magyarázó lélektani elméletet különböztethetünk meg, amelyek befolyással vannak az empirikus kutatások tervezésére és értelmezésére (lásd ezekről Anderson & Bushman, 2002a, Atkinson et al., 1999 áttekintéseit is).

A *drive-elmélet* (Dollard & Miller, 1939, idézi Atkinson et al., 1999) az agressziót olyan drive-nak (belső késztető erőnek) tekinti, amely válasz egy személy valamilyen célja elérésében való akadályoztatásakor keletkezett frusztrációra (csalódott, haragos lelkiállapotra).

A *társas tanuláselmélet* (lásd például Mischel, 1973; Bandura, 2001) az agressziót tanult viselkedési válaszként értelmezi: a bennünket érő ingerekre adott agresszív válaszokat éppen úgy tanuljuk, mint a társas viselkedés számos bonyolultabb formáját – megfigyeléses, utánzós tanulás („modellkövetés”) révén.

A *forogatókönyv-elmélet* (Huesmann, 1988) a társas tanuláselmülethez hasonlóan az agresszív viselkedést tanult viselkedésmódként határozza meg. Huesmann szerint azonban elsősorban nem ingerekre adott egyedi válaszokat, hanem inkább az agresszív helyzetekben való cselekvéssorozatok forogatókönyveit tanuljuk el a mintaadó személyektől (modelljeinktől). A forogatókönyvek okra, célra és cselekvési tervre utaló sémakapcsolatok.

A *szociálisinterakció-elmélet* (Tedeschi & Felson, 1994, idézi Anderson & Bushman, 2002a) a személyes célokat tekinti az agresszív viselkedés elsődleges hajtóerejének. Ez a teória elsősorban a magasabb célok elérése érdekében elkövetett agresszív cselekedeteket magyarázza: az agresszor eszerint azért is alkalmazhat agressziót, hogy azzal célt érjen el áldozatánál – például rábírja az áldozatot az agresszor számára kedvező viselkedésre.

A *arousalátvitel-elmélet* (Zillmann, 1988) a fiziológiai arousal (készenléti állapot, „gerjesztettség”) szintjének változásaira hívja föl a figyelmet az agresszió magyarázatában. Az agresszív viselkedés forrása a megnövekedett fiziológiai arousal. A személy az őt érő arousalkeltő, általában a személyisége integritását veszélyeztető hatásokat gondolatban értékeli, s védekezéséppen vagy támadásként agresszióval válaszol. Ha a magas arousalszint lassan csökken, a személy egy-egy arousalkeltő – s így egyben agressziót kelteni képes – hatás megszűnése után is hajlamos maradhat bizonyos ideig az erőszakos viselkedésre.

A *kognitív neoasszociációs elmélet* (Berkowitz, 1989) szerint az averzív ingerek – frusztrációk, provokációk, zajok, szagok, kedvezőtlen hőmérsékleti körülmények és így tovább – negatív érzést (affektust) generálnak, amely elménkben automatikusan gondolatokat, emlékeket, motoros, illetve fiziológiai válaszok kiváltására irányuló parancsokat aktivál. Mivel pedig érzelmeink és viselkedési mintáink az emlékezetünkben szorosan összekapcsolódnak, az agresszív viselkedésmintákat is ismert helyzetek, érzelmek átélése, tárgyak – például egy fegyver – látványa hívja elő az asszociációs kapcsolatok révén.

Anderson és Bushman (2002a) amelletl érvelnek, hogy e pszichológiai agresszióelmületek összeegyeztethetők egymással, s egységes modellt javasolnak az agresszív viselkedés működésének leírására. Álláspontjuk szerint az agresszív viselkedés megfigyelése vagy gyakorlása több módon is hatással lehet az emberek viselkedésére. Az agresszív viselkedésformák ismételt gyakorlása vagy megfigyelése (1) megerősíti az agresszióval kapcsolatos ismereteink elméleti kapcsolódásait, összefüggéseit; (2) agresszív hiedelmeket és attitűdöket szilárdít meg; (3) agresszív észlelési sémákat, (4) agresszív elvárásokat, (5) agresszív viselkedési forogatókönyveket generál; (6) agresszióra való érzéketlenséget alakít ki. E tényezők együttesen és egymást befolyásolva vezetnek az agresszív viselkedés és személyiség formálódásához. Véleményünk szerint azonban az agresszív észlelési sémák révén megváltozott világészlelés nemcsak a saját viselkedést és gondolatokat, hanem a társas interakciókat is befolyásolja: azt, ahogyan egy helyzetben viselkedünk; azt, hogy milyen helyzetekbe kerülünk; s azokat a reakciókat, amelyeket társainkból váltunk ki egy helyzetben.

3.2. Az agresszió kerülő útjai

A médiában ábrázolt agresszió számos módon – akár „kerülő úton” is – kifejtheti hatását. A következőkben az agresszivitás néhány olyan burkolt vagy áttételes megjelenésére szeretnénk fölhívni a figyelmet, amelyre keveset (vagy egyáltalán nem) hivatkoznak a szakirodalomban.

Egyes társadalmi csoportoknak, így az etnikai kisebbségeknek és az időseknek a médiában tapasztalható sajátos diszkriminációja a valós életben is hátrányt indukálhat. A kisebbségek ellen irányuló agresszió véleményünk szerint kétféleképpen nyilvánulhat meg. Egyrészt a kisebbségeket előnytelenül reprezentáló negatív sztereotípiák önfenntartása és folyamatos médiabeli reprodukciója révén (lásd Mastro & Robinson [2000], Rich et al. [1997], illetve Anastasio et al. [1999] példáit). Másrészt egy még alattomosabbnak tekinthető módon: azáltal, hogy a televíziós agresszió ágensei és alanyai a képernyőn való megjelenés gyakoriságát tekintve eltérnek a való világban

megjelenő agresszív cselekedetek szereplőinek statisztikájától, s a televízió nyújtotta összkép az etnikai kisebbséghez tartozás és az életkor tekintetében is torzít (Pottler et al., 1995).

Véleményünk szerint a deperszonalizációval, a szereplők lealacsonyításával is az agresszió egyik keveset hivatkozott működési módjára világíthatunk rá. A Magyarországon oly nagy népszerűséget elért kukkolós műsorok – a különféle televíziós valóságshow-k vagy a kandikamerás műsorok – a szereplők deperszonalizációjának jellegzetes terepei: a szereplők bármilyen, akár dehonesztáló helyzetben való megfigyelésének lehetősége személyiségük lealacsonyításához vezet. Úgy figyelhetjük őket, mint állatkerti egyedeket, s a műorból való kiszavazás lehetősége azt a képernyőn valósággá váló illúziót is magában rejti, hogy szabadon rendelkezhetünk a szereplők sorsával, személyiségével. Félreérthetetlen példa ennek érzékeltetésére az egyik magyar valóságshow televíziós főcíme, amelyben le- és felfelé mutató hüvelykujj jelzi azt a lehetőséget, hogy mi, nézők dönthetünk emberek sorsáról. Mintha a műsorkészítők az ókori gladiátorjátékok agresszív világát kívánnák megeleveníteni – a jel felhívás az agresszióra, arra, hogy lehetőségünk és jogunk van beavatkozni mások magánszférájába, sorsába. Az effajta beavatkozás agresszív aktusként értékelhető.¹¹

3.3. A személyiség és a helyzet hatása

E kerülő utak felidézése után azzal kapcsolatban hivatkozunk egy modern lélektani modellre (Anderson & Bushman, 2002a), hogy milyen, a személyiséget vagy az agresszív helyzetet érintő tényezőkön keresztül – azokon mintegy átszűrődve – nyilvánul meg az agresszív cselekedet.

Az utánzott, illetve valamilyen módon kiprovokált agresszív megnyilvánulásokat különböző *személyiségváltozók* befolyásolják: minden olyan jellemvonás, amelyet a személy magával hoz egy-egy helyzetbe vagy interakcióba. Crick és Dodge (1994) például amellel érvel, hogy bizonyos személyek azért agresszívebbek másokkal szemben, mert eleve hajlamosabbak a másokkal szembeni agresszív attribúcióra (mások agresszív észlelésére), s a másokkal szembeni elvárásaik is agresszivitás-központúbbak. Ugyanakkor a saját magunkról alkotott elképzeléseink is hajlamossá tehetnek az agresszióra, például ha úgy képzeljük, hogy sikeresen tudunk végrehajtani agresszív aktusokat másokkal szemben (Huesmann & Guerra, 1997). Kultúránk vagy attitűdjeink is sarkallhatnak agresszív viselkedésre (lásd Anderson & Bushman, 2002a). Emlékezzünk Hough és Erwin (1997), valamint Thomas és munkatársai (1977) eredményeire: minél több agressziót lát egy személy, annál pozitívabbak lesznek az erőszak iránti attitűdjei. Az agresszió megfigyelése ördögi kört eredményezhet: minél többet nézzük, annál elnézőbbek leszünk iránta, vagy annál pozitívabban fogunk viszonyulni hozzá – s minél pozitívabban viszonyulunk az agresszióhoz, annál többet kívánunk belőle. Huesmann (1988) szerint mentális forgatókönyveink is tartalmazhatnak agresszív helyzetbe való belépésre sarkalló mozzanatokot.

Bizonyos helyzeti tényezők, például egy agresszivitást kiváltó inger vagy a provokáció, éppúgy képesek befolyásolni agresszív megnyilvánulásainkat, válaszainkat, mint az imént említett személyiségváltozók, azáltal, hogy kogníciókat s érzelmi működésünket modulálják (vö. a kognitív neoasszociációs elmélettel is: Berkowitz, 1989). Bushman (1998) például kimutatta, hogy a médiában látott agresszió a nézőknél agresszív *emléknyomokat* feszít elő (vagyis az agresszív emlékek könnyebben válhatnak tudatossá egy agresszív jelenet megtekintése után, és a médiában látott agresszió agresszív cselekedetekre is sarkallhat). Anderson (1997) rámutatott, hogy az erőszakot tartalmazó filmrészletek erőszakkal kapcsolatos *érzéseket* is keltenek bennünk. Hopf és Weiss (1996) németországi kutatásukban horrorfilmek serdülőkorúakra gyakorolt hatását vizsgálták; eredményeik arra engednek következtetni, hogy az ilyen vizuálmédia-termékek megnézése után több negatív – például halálfélelemmel, bűnnel kapcsolatos –, illetve kifejezetten erőszakhoz kötődő gondolat, forgatókönyv, *fantázia* fordul meg a fiatalok fejében.

Az agresszió észlelésével kapcsolatban érdemes megjegyezni: a médiabeli agresszió fogyasztása azt a veszélyt is magában hordozza, hogy a médiafogyasztó hajlamossá válik a saját magára gyakorolt agresszív hatást alulbecsülni (Hoffner et al., 2001). A Hoffner és munkatársai által megkérdezett vizsgálati személyek általában úgy vélték, hogy rájuk kevésbé hat a médiában megjelenített agresszió, mint egy-egy másik, általuk ismert személyre. Hasonló eredményt kapott Buckingham (2001) is interjúiban, amelyekről tanulmányunkban alább részletesen beszámolunk.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a médiabeli erőszakot tartósan fogyasztók személyiségbeli változáson is keresztülmennek: az agresszivitás felé torzítják helyzet- és személyészlelésüket, attitűdjeiket, hiedelmeiket és viselkedésüket. Négy évtized lélektani kutatási eredményei támasztják alá, hogy ilyen személyiségbeli és kogníciót érintő változások-torzítások nem keletkeznek az agresszív modellekkel való szembesülés nélkül.

A jövőbeli lélektani kísérletektől elsősorban azt várhatjuk, hogy az eddigieknél szisztematikusabb módon tanulmányozzák az agresszív médiamodellek követésének okaiként meghatározható személyiségváltozókat. Föltehetően több kutatást szánunk majd arra a kérdésre, hogy miként és milyen körülmények között fejti ki hatását a nyomtatott sajtóban megjelenő agresszió. Ugyanakkor fontos volna vizsgálat tárgyává tenni azt is, hogy mivel magyarázhatók a különféle kísérleti módszerek segítségével kapott eredmények közötti különbségek.

4. A médiaerőszak társadalomelméleti kutatói: elméleti megfontolások a médiaerőszak hatásairól

A pszichológia hatáselemzéseinek bemutatása után azokat a legfontosabb, legtöbbet hivatkozott elméleti és empirikus kutatásokat emeljük ki, amelyek a médiaerőszak jelenségét a szociológia és a médiakutatás oldaláról árnyalják és értelmezik.

George Gerbner (Gerbner, 2000, Gerbner & Gross, 1976) empirikus kutatásaival azt kívánta igazolni, hogy a televízió nézők valóságpercepcióját meghatározó módon befolyásolja a televíziózás mennyisége. Gerbner úgynevezett kultivációs elméletének lényege, hogy azoknak, akik számára a televízió elsődleges információ- és

ingerforrás, igen beszűkült valóságképük alakul ki („nehéz nézők”; Gerbner & Gross, 1976, Gerbner, 2000). A „nehéz nézők” negatívabbnak, erőszakosabbnak értékelik a világot, mint a kevesebb televíziót – s egyben kevesebb agresszív műsort – nézők. Ezt az állítást később a pszichológiai kutatások is megerősítették (lásd fentebb: például Hopf & Weiss, 1996, Hoffner et al., 2001). Emellett, vagy talán éppen az előbbieket miatt, a sokat tévézők számos kérdésben meglehetősen konzervatívan foglalnak állást. Gerbner amerikai empirikus kutatásainak eredményei szerint szigorúbb büntetéseket szavaznak meg az esküdtszékekben, és hajlamosabbak támogatni a halálbüntetést, mint azok, akik nem rabjai a televíziónak. A „nehéz nézőknek” torz elképzeléseik vannak a társadalom szerkezetéről, a kisebbségek társadalmi arányáról: túlbecsülik a fehérek, az ügyvédek és a nem fehér bűnözők társadalmi arányát (Gerbner & Gross, 1976, Gerbner, 2000). Ezzel a médiában megjelenő arányokhoz (lásd Pottler et al., 1995) közelítik világszerte elérésüket.

A radikális baloldali eszméket valló Noam Chomsky (1995, 2001) az erőszaknak az amerikai társadalomban és a médiában való burjánzását az Egyesült Államok uralkodó ideológiáira vezeti vissza. Chomsky szerint az ország történelmét az erőszak vezérelte – példa erre a bennszülöttek kiirtása, a rabszolgák behozatala, a vietnami háború vagy a 2003-as iraki háború¹² –, és jóléti szolgáltatásokat biztosító társadalmi szerződés híján az amerikai társadalom ma is erőszakos jellegű. A jóléti állam az Egyesült Államokban csak a gazdagok számára jelent valódi jólétet, mert a gazdaságpolitika a gazdagok már meglévő előnyeit tartja fenn és növeli az állami támogatások, az adócsökkentések révén. A szülők gyerekekkel töltött idejének az utóbbi évtizedekben tapasztalt csökkenését Chomsky empirikus adatokkal támasztja alá, és hangsúlyozza, hogy sok gyermeket az utca nevel föl: „kulcsos gyerekké” válnak, és a televízió tölti be a szülő, a bébiszitter vagy az óvónő szerepét. Így Chomsky a médiát is felelősnek tartja a gyerekek által elkövetett erőszakos cselekedetekért. A média célja, hogy az embereket pusztá fogyasztókká változtassa, akik automatikusan követik a reklámok felhívásait; a média elvonja a figyelmet a valós kérdésekről, kolonizálja a pszichét. Chomsky nemcsak a médiát, de az oktatási rendszert is bírálja, mert szerinte az amerikai iskolák nem kritikus szemléletmódra, hanem engedelmességre nevelik a gyermekeket. Az intézmények csak azok számára elérhetőek, akik magukévá teszik azon értékeket, amelyek a hagyományosan erőszakközpontú amerikai politikát legitimálják. Aki nem ezt teszi, azt Amerika-ellenesnek, marxistának, összeesküvőnek (ma: a terrorizmus mellé állónak – lásd Chomsky, 2001) bélyegzik, vagy más hasonló stigmával látják el. A kritikai pedagógiának nincs helye az oktatásban, hiszen az túl veszélyes volna a politikai vezetésre nézve. Chomsky úgy véli, hogy az Egyesült Államok egy demokratikus állam mítoszának megteremtése és fenntartása mellett totalitárius rendszerekre jellemző jegyekkel bír.¹³

Gerbner és Chomsky egyetértenek a médiaerőszakot élesen bíráló véleményekkel, de nem kizárólag a televíziót teszik felelőssé a társadalmi problémákért. Rámutatnak, hogy a médiában látható erőszak megfelelő interpretációjához és kielégítő törvényi szabályozásához csak a kérdések árnyalt, több szempontot figyelembe vevő elemzése vezethet.

A szociológusok és a médiaelmélettel foglalkozó kutatók jelentős része nem osztja a médiát határozottan kritizáló, szociológiai gyökerű álláspontot; ők a pszichológiában elfogadott hatáskutató megközelítést is élesen bírálják. A szociológia és a médiatanulmányok Gerbnerrel vagy Chomskyval szembeállítható, egyik legtöbbet hivatkozott elméletét David Buckingham angol szociológus alkotta meg, aki kritikával illeti a gyermeket passzív médiafogyasztóként leíró felfogásokat, és a médiában megjelenő erőszakot a befogadó gyermek képességei felől értelmezi (Buckingham, 2001, 2002). Buckingham a média hatását befolyásoló tényezők szerepét hangsúlyozza, s a pszichológiai alapú médiaértelmezéseket *A gyermekkor halála után* (2002) címmel magyarul is megjelent könyvében elemzi. Arra hívja föl a figyelmet, hogy a televízió és a gyermekek kapcsolatáról alkotott véleményünk kialakítása során tekintetbe kell vennünk a befogadó gyermek általános kognitív fejlettségéről való tudományos ismereteket, valamint azt, hogy a korábbi üzenetek, tapasztalatok segíteni képesek a gyermeket abban, hogy szétválassza a megbízható, elfogadható, és a számára elfogadhatatlan és feldolgozhatatlan üzeneteket.¹⁴ Buckingham úgy véli, hogy a gyermeki gondolkodás nem értékelhető általánosságban a médiával kapcsolatban. A gyermek csak bizonyos határokon belül aktív befogadója a média közvetítette üzeneteknek, s a média szocializációs szerepe eltérő lehet a gyermek életében attól függően, hogy milyen a kapcsolata a kortárs csoporttal és az adott médiummal; vagy hogy milyen társadalmi csoportba tartozik a családja, és milyen a kapcsolata szüleivel. Fontos kiemelnünk, hogy Buckingham önellentmondásnak tartja a médialiberalizációt sürgető társadalomkutatók radikális fölfogását, amely szerint, bár a médiaerőszak nincs befolyással az emberek gondolkodására és viselkedésére, a reklámok és a médiában látható előítéleteket megerősítő csoportrepresentációk hatást gyakorolnak az emberekre (Buckingham, 2001). Buckingham a médiaerőszak-probléma orvoslását a média értő használatában látja. Javaslatát szerint egyszerű megoldás lehet a televízióban a filmek racionális, mindenki számára nyilvánvaló értékelése, osztályozása és ennek megfelelő bemutatása. A szabályozást mégsem tartja tökéletesen hatékonynak, hiszen a gyermekek rendszeresen nézik a felnőttek számára sugárzott filmeket is – ezért elsősorban a hozzáértő médiaoktatás mellett foglal állást.

A médiakutatók arra hívják föl a figyelmet, hogy bár a tömegkommunikáció által közvetített tartalmak befolyásolhatják az emberek életét, a hatások között összetett kapcsolat van: az emberek érzelmei, félelmei, saját biztonságukba vetett hitük a cselekedeteiket is meghatározhatják, s a média által kiváltott hatásokat nem elhanyagolható mértékben befolyásolják. A legtöbb médiaelméleti szakember a pszichológiai kutatásokból elsősorban e szempontok következetes érvényesítését és megfelelő reprezentációját hiányolja (lásd erről Buckingham, 2001).

5. Az agresszív műfajok értelmezése

Buckingham (1993) empirikus vizsgálatában a médiának a gyermekek érzelmeire gyakorolt hatását vizsgálta. Buckingham szerint a gyerekek gyakran néznek végig egy jelenetet azért, hogy egy bizonyos lelkiállapotba kerüljenek, mert a televízió pozitív érzelmi élményekkel is kecsegtetheti őket. Buckingham vizsgálatának

eredményei arra mutatnak, hogy a gyermekek érzelmi percepciója nem egységes a fejlődés során: például míg eleinte félelemmel ülnek végig egy-egy horrorfilmet, később már nem veszik komolyan ezek tartalmát, mert tudják, hogy a horrorfilmek nem valós történeteket dolgoznak föl. A boszniai vagy ruandai háborús helyzetről tudósító dokumentumfilmeket azonban mindig lényegesen nehezebben dolgozzák föl. Buckingham nem úgy értelmezi eredményeit, hogy a fiatal nézők érzéketlenné válnának az erőszak iránt – szerinte csupán megtanulják az egyes műfajokat és az erőszakot az életben elfoglalt helyüknek megfelelően kezelni (Buckingham, 2001).

A legfontosabb agresszív műfajok, a krimi és a horror jellemzésében és értelmezésében Császi Lajos (1999, 2003) magyar szociológus elemzését vesszük alapul.

A krimi és a horror a félelem és a szorongás érzését kelti a nézőben. Császi szerint a krimi a mindennapi kultúra leegyszerűsítő vélekedését közvetíti, amely morális értelmezési keretül szolgál a látottak feldolgozásához. A bűnügyi történetek olvasása során az emberek felismerik a morális meséket, és ezek segítségével igazodnak el a mindennapi életüket érintő kérdésekben. Míg a rendőrségi tudósítások lényeges eleme, hogy megtudjuk, *mi* történt, a krimiből azt kell megtudnunk, *hogyan* történt mindez. A krimi az erőszak logikájának, keletkezésének, történetének bemutatásával az erőszak létrejöttének összefüggéseit világíthatja meg. Az összetett eseteket, kérdéseket a gonosztevők közötti harcra egyszerűsíti le, amelynek célja az eredeti ártatlanság helyreállítása. A krimi a szorongás és a megnyugvás közötti állandó váltakozás játéka. Császi Durkheim ([1893] 2001) társadalomelméletére hivatkozik azzal kapcsolatban, hogy mi lehet a bűnügyi történetek bemutatásának jelentősége: ezek a társadalom minden tagja számára lehetővé teszik az általános érvényű normák megismerését és elsajátítását a bemutatott deviáns eseteken keresztül. A kollektív érzelmek kiélése s a bosszúállás látványa iránti vágy integratív feladatot tölt be a késő modern társadalmakban, amelyekben már nincsen koherens, mindent magában foglaló zárt értékrend. A nyilvános büntetés eltűnése óta csak a média jeleníti meg naponta a bűnesetek következményeit a társadalom egészének okulására (lásd erről Sumser, [1996] 1999 tanulmányát is).

A horrorban a krimikre jellemző viszonylagos bizonyosságot folyamatos bizonytalanság és lezáratlanság váltja fel. A médiaagresszió-vita kapcsán külön érdemes föl hívnunk a figyelmet a horrorfilmeknek az 1980-as évektől elterjedt sajátos típusára, a tinédzserhorrorra – így a *Gyermekjáték*, a *Rémálom az Elm utcában* és a *Halloween* című filmekre –, amelyben magukra maradt tinédzsereknek kell egy gyilkossal és a társadalommal szemben érvényesülniük. E filmek számos szociológus szerint azért játszanak fontos szerepet célközönségük, a serdülő szocializációjában és életszerepeik elsajátításában, mert példákkal szolgálnak a fiatalok számára arról, hogy miként kell harcolniuk a felnőtt társadalomba való beilleszkedésért, s hogyan kezeljék vágyaikat (lásd Császi [2003] összefoglalóját és értelmezését). Bár az agresszorok és agresszív cselekedeteik a horrorfilmek sztenderd szimbolikájának részei, már itt kívánunk emlékeztetni a Császiéhoz hasonló értelmezések komoly korlátjára: egy gyilkossal vagy egy horrorisztikus agresszorral való találkozás nemcsak nem mindennapi, de egyenesen irreálisan ritka helyzet. Természetesen könnyedén található a horrorfilmekhez hasonlóan izgalmas, ám kevesebb agressziót közvetítő, a szocializációs szerepeknek realisabb mintákat nyújtó médiaműfajok.

6. A morális pánik elmélete

A médiakutatásban és a szociológiában a legradikálisabb véleményt megfogalmazó elméletalkotók az agressziót közvetítő médiaműfajok föntihez hasonló értelmezései nyomán a médiaerőszakra adott elítélő társadalmi reakciókat „morális pánikként” értelmezik. Így Stanley Cohen elmélete a morális pánikról a médiában megjelenő agresszióval kapcsolatos társadalomtudományi diskurzus alapvető eleme (Cohen, 1980).¹⁵ Cohen meghatározása szerint akkor beszélhetünk morális pánikról, ha egy csoport vagy egy bizonyos csoporthoz kapcsolódó jelenség az adott társadalom idealizált rendjét, elfogadott értékrendszerét fenyegető veszélyként tudatosul a társadalom tagjaiban. A morális pánik során kialakult képzetek beépülnek a társadalom hiedelemrendszerébe, és leegyszerűsítő magyarázatot kínálnak a társadalmi rendről szóló laikus elképzelések megalkotásához. A hatalmon lévők hajlamosak kihasználni a morális pánikokat, mert ezekkel könnyen elterelhetik a figyelmet a mélyebb, nehezebben kezelhető problémákról; hajlanak arra, hogy a környezeti és technikai kockázatok fölötti ellenőrzés helyett a deviáns viselkedés által hordozott, kisebb költséggel kezelhető fenyegetésre koncentráljanak. Henry Jenkins amerikai médiakutató a morális pánikok ezen ellentmondásosságát igazoló fontos példaként említi, hogy a politikusok és a szülők jelentős része kevésbé támadja a fegyverviselés szabályozását az Amerikai Egyesült Államokban, mint az agressziót közvetítő médiát: az iskolai lövöldözések kapcsán nem a fegyverviseléshez kapcsolódó törvény, hanem a médiában megjelenő erőszak a támadások elsődleges célpontja (Jenkins, 2000). Számos empirikus kutatás igazolja, hogy a médiában látható erőszakot a közvélemény Európában és Amerikában egyaránt jelentős mértékben elítéli: az egyes kutatók szerint morális pánikot kiváltó erőszakos bűncselekményeket az emberek jelentős részének véleménye szerint a televízióban, a filmekben vagy a videojátékokban látottak hatására követték el a fiatalok (lásd Gauntlett & Hill, 1999; Jenkins, 2000; Buckingham, 2001).

Stanley Cohen (1980) elmélete szerint akkor tekinthető egy jelenséghez kapcsolódó társadalmi reakció morális pániknak, ha egyszerre teljesül a következő öt feltétel:

1. a kérdésben a közvélemény széles rétegei érintettek;
2. az érintettség ellenséges hangulatot generál az adott kérdéssel, jelenséggel szemben;
3. a társadalom többsége egyetért az ellenséges érzésekkel, véleményekkel;
4. jellemző a fenyegetettség eltúlzása, az aránytalan reakció;
5. a morális pánik a közvélemény dinamikus, konkrét eseményhez kapcsolódó reakciója. A pánik rövid idő alatt válik a széles nyilvánosság számára ismertté, de gyorsan le is kerülhet a nyilvánosság napirendjéről.

A morálispánik-elmélet kutatóinak gyakran hivatkozott példája egy 1996-os nagy-britanniai eset (lásd például Buckingham, 2001; Newburn & Hagell, 1995): a hároméves James Bulgert két tízéves gyermek kínozza és gyilkolta meg brutálisan, akiket a sajtó, illetve a bíróság szerint a *Gyermekjáték III. (Child Play III)* című film sarkallta a tett elkövetésére. Buckingham (2001) véleménye szerint nem lehet ok-okozati kapcsolatot felfedezni a filmek és az ehhez hasonló bűnesetek között, s a Bulger-ügy kapcsán kialakult morális pánik indokolatlanságát az is mutatja, hogy az elkövető gyermekek nem látták az őket állítólagosan motiváló filmet.¹⁶ Ugyancsak sokat hivatkozott eset a morális pánikok kapcsán az egyesült államokbeli Littletonban 1999. április 20-án történt lövöldözés: a Columbine High Schoolban két 18 éves fiú 12 iskolatársát és egy tanárát gyilkolta meg, majd öngyilkosságot követett el (lásd erről Jenkins [2000] alább ismertetett elemzését).

Stuart Hall ([1976] 1999) brit szociológus az erőszakos jelenetek által generált félelmet természetes védekező reakcióként értékeli. Hall e kérdés vizsgálatakor fontosabbnak érzi a recepcióelemzéseket a Gerbner (1999) kutatásaiban elsődleges szereppel bíró tartalomelemzéseknél. Hall a tévéerőszak-vitát morális pánikként értelmezi, amely a társadalom iránti bizalom általános térvesztéséből fakad: szerinte a nézők többsége úgy érzi, hogy szinte kizárólag a társadalom többi tagjára van hatással a média, s ez válsághoz, növekvő erőszakhoz vezet. Hall utóbbi állítását Hoffner és munkatársai (2001), valamint Buckingham (2001, lásd alább) empirikus vizsgálatai igazolják.

Érdeemes megemlíteni, hogy míg Hall a morális pánik klasszikus, Cohen (1980) által kidolgozott meghatározását használta, az újabb értelmezések (például Willard, 1997, idézi Császi, 2003; lásd még Császi, 2002) arra mutatnak rá, hogy a televíziós erőszakkal kapcsolatos morális pánik új típusú társadalmi „rítusként” értékelhető. A rítus forgatókönyve a következő: a közvélemény kritikával illeti a médiát, majd törvényi szabályozást követelnek, végül azonban a kutatások ellentmondásossága és a szólásszabadság védelmének jegyében nem történik változás a médiában látható erőszak szabályozásában.¹⁷

7. Részletes recepcióvizsgálatok

A következőkben ismertetendő recepcióvizsgálatok a pszichológiai médiahatás-kutatások általános kérdésfelvetéseit és eredményeit árnyalják és egészítik ki a médiafogyasztók vélekedéseiről szóló rendszeres elemzésekkel. Fontosnak tartjuk már most kiemelni, hogy a médiafogyasztók vélekedéseiről szóló vizsgálatok természetesen nem bizonyító erejűek a média valós hatásaival kapcsolatban (amelyekről lásd a tanulmányunkban hivatkozott pszichológiai vizsgálatokat), ennek ellenére befolyással vannak a médiaiparra és a törvényalkotókra.

Buckingham médiaelméleti írásokban sokat hivatkozott televíziós recepcióvizsgálatait szülők és gyermekek körében végezte Nagy-Britanniában; eredményei szerint a különböző generációkban egyformán elfogadott volt a média negatív hatásait hangsúlyozó vélemény (Buckingham, 2001).¹⁸ Erőteljes társadalmi csoporthatás volt megfigyelhető a média negatív hatását kiküszöbölő szabályozással kapcsolatban. Buckingham érdekes – s egy főntebb is hivatkozott részletes pszichológiai vizsgálattal (Hoffner et al., 2001) egybehangzó – eredménye szerint a szülők többsége bevallja ugyan, hogy gyermeke utánozza a televízióban látottakat, azokat mégsem tartja veszélyesnek, mert *saját* gyermeke esetében ezt a játék egy formájának véli, és valószínűtlennek tartja, hogy gyermeke ténylegesen erőszakot követhet el. Ugyanezek a szülők azonban már nem bíznak szülőtársaik nevelési erényeiben, és úgy vélik, hogy káros következménnyel járhat az életben, ha más gyerekek is utánozzák a televízióban látottakat – adott esetben az agresszív jeleneteket –, mert szerintük a többi szülő nem képes kontrollálni gyermekei rossz cselekedeteit. Buckingham vizsgálataiból az is kiderült, hogy a szülők úgy érzik: ha gyermeküket a média nem is közvetlenül sarkallja agresszív cselekedetekre, érzelmileg megzavarhatja, rettegéssel töltheti el. A tízéves gyermekek többsége úgy gondolta, hogy bár a televízióban látható erőszak okozhat erőszakot a valóságban is, ez a hatás csak a náluk fiatalabb gyermekek esetében érvényes. A tízévesnél fiatalabb gyermekek is úgy vélték, hogy őket már nem befolyásolják a tömegkommunikációs eszközök. Érdeemes megjegyezni, hogy Buckingham szerint a gyermekek azért tartják saját magukat befolyásolhatatlannak, mert a média hatásáról alkotott vélemény része a gyermekek önértékelésének: az, hogy ennek kapcsán határozottnak írják le magukat, éretlenségüket kompenzálja.

Ugyancsak Nagy-Britanniában készítettek recepcióvizsgálatot a British Film Institute megbízásából arról, hogyan vélekednek a gyermekek és a felnőttek az erőszak, a szexualitás, a durva beszéd televíziós megjelenítéséről (a vizsgálatról Gauntlett & Hill [1999] monográfiájában olvasható beszámoló). Ez a recepcióvizsgálat 1991 és 1996 között folyt. A kutatásban részt vevő 427 személy naplót vezetett televíziózási szokásairól, valamint olyan kérdésekre válaszolt, amelyek célja annak felfedése volt, hogy miként vélekednek maguk a válaszadók a James Bulger-ügyhöz vagy a Dunblane-ben történetekhez – ahol egy középiskolás megölte 16 társát – vagy a *Született gyilkosok* című film betiltásához hasonló médiaetikai kérdésekről. Több kérdés foglalkozott azzal, hogy a nézők hol húznák meg azt a határt, ahol az elfogadhatatlan szexualitás, a durva beszéd és az erőszak kezdődik. A kutatás eredményei szerint míg az idősek nagy többsége határozatlan véleményt formált a tévés erőszakról, a fiatalabbak jelentős hányada nem volt meggyőződve a televízióban látható erőszak negatív hatásáról. A kísérletben részt vevők különválasztották a fiktív és a valós erőszakot bemutató mozgóképek megítélését. A többség úgy vélte: mérsékelni kellene a hírekben látható erőszak mennyiségét, ám nem szükséges visszaszorítani a filmekben, a kitalált történetekben megjelenő agressziót, mert az embereknek lehetőségük van ízlés szerint választani a műsorok között. A nézők többsége elítélte ugyan a híradókban bemutatott erőszakos jeleneteket, egy részük mégis szükségét érezte ezeknek azért, hogy megismerhessék a világ történéseinek valódi jelentőségét. Bár a megkérdezettek többsége tartott az erőszak ábrázolásától, a válaszadók összességében nem gondolták szükségesnek az erőszakos képek eltávolítását, betiltását.

A Bulger-ügy és a dumblane-i vérengzés igen nagy publicitást kapott a brit sajtóban, így a kutatásban részt vevő nézők jól ismerhették a közvélemény által ezek kapcsán elfogadott álláspontot. A sajtóban megjelent érvek ellenére kevesen kapcsolták össze a két esetet a médiában megjelenő erőszakkal. A 427 válaszadóból mindössze ketten

említették meg James Bulger meggyilkolása kapcsán, hogy kilenc óra előtt nem szabadna erőszakot mutatni a televízióban, a Dunblane-ügy kontextusában pedig tizenötön reflektáltak a bűnesetek és a média kapcsolatára. Bár a kísérletben részt vevők többsége megemlítette a gyermekek és a televíziós erőszak közötti kapcsolatot – így föltehetően ők is a Bulger-ügyre, illetve a Dunblane-ben történetekre kívántak utalni –, a kutatók szerint nehezen értelmezhető, hogy miért volt ennyire alacsony a specifikus megjegyzések aránya. A dunblane-i történések kapcsán sok naplóíró néző leginkább a tragédia média általi megjelenítését kifogásolta: elfogadhatatlannak tartották az újságírók érzéketlenségét és azt a nyíltságot, ahogyan az érintettek személyes adatait kezelték.

A Policy Studies Institute (PSI) a Bulger-ügy után, a videokazetták terjesztésének a törvényhozás által tervezett szigorításai kapcsán kezdte meg a tanulmányunk 2. fejezetében hivatkozott hatáskutatását Nagy-Britanniában (Newburn & Hagell, 1995). A politika és a szociológus kutatók kapcsolatának tanulságos példaként tekintik a szakirodalomban, hogy a PSI hatáskutatását a törvényhozás csupán addig tartotta a törvényhozó döntést meghatározó vizsgálatnak, amíg az eredmények ki nem mutatták, hogy nem sikerül egyértelműen bizonyítani a bűnözés és a televíziózási, filmnézési szokások közötti párhuzamot (Barker, 1997). A PSI eredményei inkább arra utaltak, hogy a média hatásának eltűlése helyett a kutatóknak hangsúlyt kell helyezni a nehéz társadalmi helyzetben élő, lassan bűnözővé váló fiatalok sorsának kilátástalanságára, valamint a médiában látható agresszió kutatásának és társadalmi szerepének értelmezésére. Sem a politika, sem a média nem vette komolyan a PSI eredményeit és következtetéseit: a Bulger-ügy kapcsán megszigorították a kölcsönzők nyitvatartását, és betiltották a *Gyermekjáték III.* című filmet; a büntethetőség korhatárát pedig 14-ről tíz éves korra csökkentették (Ferman, 1994).

A Joint Industry Group 1997-ben készített recepcióvizsgálata (lásd Gauntlett & Hill, 1999) szerint Nagy-Britanniában az emberek tisztában vannak az este kilenc órai „vízválasztóval”, amely előtt nem lehet bemutatni túlzottan agresszív jelenetet. Bár jó néhányan szkeptikusak a vízválasztó hatékonyságával kapcsolatban, mégis úgy érzik, hogy ez, valamint a távirányító lehetnének a médiaszabályozás hatékony eszközei. A nézők tájékozódni kívánnak a műsorokról, és fontosnak tartják a vízválasztót, mert ez az időpont megbízhatóan jelzi számukra, hogy milyen műsorokra számíthatnak a késő esti órákban. Az erőszak megjelenésének szigorúbb korlátozását a válaszadók több mint fele nem fogadná el, mert a televízió *médium*: közvetítői szerepet tölt be, így elsődleges feladata a világról, s ezzel együtt a világban jelentkező erőszakról való tájékoztatás a felnőttek számára.

A politika és a sajtó a Policy Studies Institute kutatásához hasonlóan Henry Jenkins amerikai médiaszakértő elgondolásait sem fogadta el. Jenkins tanulmányának és megoldáskeresésének apropója a littletoni (Egyesült Államok) Columbine High Schoolban történt iskolai vérengzés – amelynek során két iskolás 12 társát lőtte le – egyéves évfordulója volt (Jenkins, 2000). Jenkins szerint a médiaerőszakról szóló vitát és a morális pánikot több tényező generálja. A populáris kultúra mára olyan elsőrendű területté vált a tinédzserek számára, ahol a felnőtteknek kifejezhetik szabadságvágyukat. Másrészt a szülők éppúgy tartanak a technikai fejlődéstől, mint a kamaszok kultúrájától. Jenkins egy olyan kutatás eredményeit idézi, amely szerint az amerikaiak 80 százaléka tartja felelősnek az internetet az iskolai lövöldözésekért.¹⁹ Az, hogy a szülők úgy érzik: a gyermekeik erőszakosabbak, Jenkins szerint csak a nagyobb nyilvánosság miatt van, valamint azért, mert a nyugati, s különösen az amerikai civilizáció sajátos módon kiüresíti a gyermeket mint politikai alanyt, s egy általánosan alkalmazható politikai szimbólummá teszi. Jenkins úgy véli, hogy a gyermeket a nyugati kultúrában éretlennek, irracionálisnak bélyegzik, s elemzésének célja, hogy felfejtse ezt a szerinte mitikus elképzelést, és alternatív módon elemezze a gyermeki kultúrát. Jenkins nem megszüntetni kívánja a gyermeket és a felnőttet elválasztó határokat, hanem a gyermekek értő támogatására szeretné sarkallni a felnőtteket, így azokat is, akik a gyermekek médiafogyasztását kritizálják.

Jenkins a littletoni vérengzést követő szenátusi meghallgatások résztvevőjeként a politikusok mellett a kutatókat is bírálta, mert a morális pánikok legitimációját a tudományos kutatásokban látta. Elsősorban azokat a szakértőket kritizálta, akik úgy vélték, hogy a történelmi témát feldolgozó filmek esetében elfogadható az erőszak, míg más műfajok, például a krimik vagy az akciófilmek esetében nem indokolt az erőszak bemutatása, mert azok csak az izgalom fokozására szolgálnak. A szenátorok mindenesetre nem tehettek javaslatot olyan törvény megalkotására, amely a sajtószabadság alapelvébe ütközött volna, ezért csupán ajánlást fogalmaztak meg, amely az „erőszakos cselekedeteket elősegítő” alkotások önkéntes visszavonására kívánta rábírnai a filmforgalmazókat és a szórakoztatóipart. Az ajánlás hatására a *Basketball Diaries* című film forgalmazását megszüntették, s a bizottság előtt bírált Marilyn Manson több koncertjét lemondták. Jenkins értékelése szerint a gyilkosság és az azt követő vizsgálat hatására morális pánik alakult ki, amely a legkomolyabban azokat az iskolákat érintette, ahol ideiglenesen még az internet-hozzáférést is megszüntették (Jenkins, 2000).

Jenkins úgy véli, hogy mivel a média a kultúra része, a médiában látható konfliktusok nézőkre gyakorolt hatását nem lehet laboratóriumi körülmények között végzett pszichológiai vizsgálatokkal eredményesen értékelni (Jenkins, 2000). Érvéle szerint ha ténylegesen létezne közvetlen kapcsolat az iskolai lövöldözések és a videojátékokban, a televízióban és a mozifilmekben látható erőszak között, akkor ezeknek a gyilkosságoknak nem az iskolában, hanem játéktermekben, mozikban kellett volna megtörténniük. Jenkins bírálói szerint azonban az erőszak szükségképpen azok ellen irányul, akik a gyermekek „ellenségei”, tehát a nem kedvelt tanárok, osztálytársak ellen. Természetes, hogy mindez az iskolában történik, ahol a gyermeket a valódi konfliktusok érik, s ahol egyesek erre csak valódi fegyverrel képesek reagálni. Mindenesetre amíg a tanárok magyarázat nélkül tiltanak ahelyett, hogy értelmeznék a filmeket és megértenék a fiatalok motivációját, nehezen várható, hogy a gyermekek és az iskola között egyetértés alakuljon ki a média tekintetében.

David Gauntlett brit médiakutató Jenkinshez hasonlóan nem vitatja, hogy a szociálisan hátrányos helyzetben lévő, megfelelő szülői gondoskodás nélkül felnövő gyermekek számára a médiában látható erőszak valós veszélyeket rejt, de kritikával illeti a média lélektani hatásvizsgálatait is (Gauntlett, 2001). A gyermekek többsége a két kutató

szerint nincs veszélyben, ezért úgy vélik, hogy azok, akik végletesen elítélően nyilatkoznak a médiaerőszak kérdésében, leegyszerűsítik a problémát, hiszen a tiltás és a cenzúra erőltetetten egyszerű megoldása volna egy összetett kérdésnek. Gauntlett és Jenkins szerint a médiában látható erőszakra az oktatás bővítése és az elemző beszélgetések adhatnának megfelelő választ.²⁰ A kutatók szerint komoly probléma, hogy a pszichológiai empiriában nem kívánják értelmezni az erőszak társadalomban betöltött szerepét, és a teljes filmek, műsorok ismerete nélkül, kiragadott jelenetek alapján ítélnék el képsorokat, hiszen az erőszaknak helye is lehet az egész történetet, egy-egy politikai, társadalmi helyzetet vagy a közösség kultúráját vizsgálva – gondoljunk csak a háborús borzalmak realitását bemutató képek társadalmi (például preventív) értékére. A tömegkommunikáció által közvetített erőszak nem értékelhető, ha nem ismerjük a környezetet, amelyben a fogyasztó a közvetített tartalommal találkozik (Jenkins, 2000).

Jenkins (2000) összegzőképpen öt pontban foglalta össze a pszichológiai elemzésekkel szembenállónak tekintett szociológiai médiakutatás alapelveit:

1. A médiafogyasztás nem passzív tevékenység: a tömegkommunikációt konstruktívan és destruktívan egyaránt fölhasználhatjuk életünkben.
2. A médiafogyasztás folyamat, s az üzenetekre adott azonnali érzelmi reakciók csak hosszabb idő után értelmezhetők, s tekinthetők valódi válasznak.
3. A társadalmi, kulturális szempontból eltérő háttérrel rendelkező emberek eltérően reagálnak a médiában látható üzenetekre.
4. A fogyasztónak a médiában látottakra adott válasza gyakrabban tekinthető kreatívnak, mint utánzónak, mert a televízióban, a moziban látottak nem egyértelmű utánzásra sarkallnak bennünket, csupán adalékok az általunk kijelölt út megjárásához.
5. Életünkre a való világ törvényei vannak hatással; a televízióban látottak legfeljebb annyiban befolyásolnak minket, hogy megerősítik előítéleteinket, hajlamainkat.

Jenkins (2000) konklúziója szerint a kulturális tartalmakra vonatkozó szabályozást – a szólásszabadság rovására – nem tanácsos szigorítani a morális pánik hatására. Míg a középiskolai gyilkosságokat elkövető diákok elidegenedéséért sokan a túlzott internetfüggést teszik felelőssé, Jenkins szerint az internet sokak számára új kapcsolatok kialakulásának lehetőségét jelenti. Kiemeli a homoszexuális diákok helyzetét, akik az internet világában több közösségben találkozhatnak társaikkal, s így megerősödhetnek a társadalom homofóbiájával szemben. Sok iskolai erőszakos cselekedet oka volt az Egyesült Államokban, hogy az elkövető gyermekek nem érezték elfogadottnak magukat az iskola közösségében: úgy érezték, hogy szokásaik, kultúrájuk vagy éppen szexuális orientációjuk miatt a többség nem fogadja be őket. Jenkins szerint hiába beszél médiaszabályozásról a felnőtt közvélemény addig, amíg a médiától független okokból a gyermekek egy része nem érzi magát biztonságban az iskolában, és a személyiségtorzulás szélsőséges formájában erőszakot alkalmaz.²¹ Jenkins szerint nagyon fontos volna a médiaoktatás, valamint a tömegkultúráról folytatott diskurzus elindítása a diákok, a szülők és a tanárok között, mert meg kell értenünk, hogy miért vonzódnak a gyermekek bizonyos kulturális termékekhez. A játék- és médiaiparnak is önvizsgálatot kell végeznie, mert nem csupán erőszakossága, hanem fantáziátlansága és butasága is sokat árt a gyermekeknek.

8. A szabályozás vagy az oktatás a megoldás?

A médiában megjelenő erőszakról folytatott tudományos vita különleges jelentőségét a mediaszabályozásra és a médiaoktatásra gyakorolt hatása adja, ezért utalunk a Magyarországon, az Európai Unióban és az Amerikai Egyesült Államokban hatályos, televíziós tartalmakat érintő jogi szabályozás elemeire, és ismertetünk néhány médiapedagógiai módszert. Magyar nyelven Szilády Szilviának (2001) az ORTT számára készült részletes tanulmánya foglalja össze a jogi szabályozás kérdéseit; ismertetésünkben elsősorban ezt vesszük alapul. A jogi szabályozás kérdését tekintve a magyar szakirodalomban Sükösd Miklós és Cseh Gabriella (2001), Kertész Krisztina (2001), Halmai Gábor (2001), valamint Bayer Judit (2001) tanulmányaihoz is fordulhat az olvasó. A mozgóképek oktatás nemzetközi és hazai történetével, módszertanával Szijártó Imre (2001) tanulmánya foglalkozik részletesen az általunk ismertetett pedagógiai koncepciókon kívül.

8.1. A szabályozott média

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikkelye biztosítja a véleménynyilvánítás és az információs szabadság jogát, s az európai államok alkotmányainak és médiatörvényeinek megfelelően hangsúlyozza a média felelősségét a sajtószabadsággal kapcsolatban: a szabadságjogok gyakorlása kötelezettségekkel és felelősséggel jár együtt, és az állami ellenőrzés különböző szintjeinek vethető alá (Szilády 2001).

Az Egyesült Államokban számos szenátusi vizsgálat hatására (lásd például Jenkins [2000] főntebb ismertetett vizsgálatát) a televízióknak és a filmstúdióknak tett törvényhozási ajánlásokkal, valamint tartalomkorlátozásra alkalmas technikai eszközökkel próbálják elejét venni az erőszak túlzott megjelenítésének. A V-chip az Egyesült Államokban minden újonnan eladott televíziókészülékbe beépített áramkör, amelynek segítségével tulajdonosa könnyedén letilthatja a képernyőről a nem kívánatos tartalmakat, ha a műsorszolgáltató a sugárzott adást ellátta a műsor jellegére vonatkozó jelzésekkel. Ez azonban nézettségcsökkenéssel járhat a kábeltévé-társaságok számára, mert például egy-egy szülő belátása szerint tilthat vagy engedhet televíziójába bizonyos típusú műsorokat. Védettséget biztosíthat az elektronikus programvezérlő (EPG) is, amely egy, a műsorszámokkal kapcsolatos részletes információk lekérését, illetve műfajok vagy tárgyszavak szerinti keresést lehetővé tévő elektronikus

műsorújsághoz hasonlítható. A tartalomkorlátozás legszabadelvűbb formái, a kódolt formában jelentkező szolgáltatások (*Pay-TV, Pay-per-View, Video-on-Demand*) esetében a nézők döntenek el, hogy előfizetnek-e az erőszakos vagy pornográf műsorokat sugárzó csatornákra (Keller & Verhulst, 2000, idézi Szilády, 2001). Bár a V-chip-technológia jelenleg nem használható az Európai Unió analóg rendszereiben, Európában is dolgoznak a korszerű tartalomkorlátozó rendszerek kifejlesztésén, valamint törvényekkel szabályozzák a médiában megjelenő tartalmat. Az Európai Unióban az egyes országok törvényei mellett az Emberi Jogok Európai Egyezménye és az Európa Tanács által 1989-ben elfogadott, majd 1997-ben a tömegkommunikáció technológiai változásainak megfelelően több ponton módosított *Határokon Túli Televíziózás Európai Egyezménye* szabályozza a televíziózást. Ez kimondja, hogy a kiskorúak testi, szellemi és erkölcsi fejlődésére súlyosan ártalmas műsorszámokat – különösen a pornográf, valamint az indokolatlan erőszakot bemutató műsorszámokat – egyáltalán nem, a kiskorúak testi, szellemi és erkölcsi fejlődésére ártalmas műsorszámokat pedig csak bizonyos óvintézkedések mellett (a nézők figyelmének verbális felhívásával vagy a műsorszám egész sugárzási ideje alatt vizuális jelzés alkalmazásával) lehet közzétenni (lásd Szilády, 2001).

Természetesen kérdés, hogy mit ért a jogalkotó a „fejlődésre ártalmas műsorszám”-on. A kétértelműen megszövegezett jogszabályok lehetőséget kínálnak a rugalmas értelmezésre, ezért gyakori, hogy az EU-irányelvet egyes országok saját kultúrájuknak és szokásaiknak megfelelően alkalmazzák. Svédországban például a kereskedelmi és a közszolgálati műsorszolgáltatók nem sugározhatnak erőszakos műsorokat este kilenc óra előtt. A norvég médiaszabályozás elvei szerint pedig az erőszak és a humor együttes ábrázolása bagatellizálja az erőszakot, s a kiskorú nézők személyiségfejlődésére kifejezetten kedvezőtlen hatásúnak kell tekinteni. Az Európai Unión belüli értelmezési és szabályozási különbségekkel kapcsolatban még egy lényeges eltérést említsünk meg: míg Spanyolországban a filmek életkor szerinti besorolását minisztériumi direktíva, Hollandiában csupán ajánlás határozza meg.

A magyar médiaszabályozás az Európai Unió gyermekeket védő jogszabályait veszi figyelembe. A médiatörvény 2002 nyarán született módosítása alapján a műsorszolgáltatóknak öt kategóriába kell sorolniuk a műsorokat annak megfelelően, hogy az adott tartalom kelthet-e félelmet a fiatakorúakban, vagy – amint a törvény fogalmaz – alkalmas-e a kiskorúak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására. Az első kategóriába, vagyis a korhatár nélkül vetíthető műsorok közé tartozó tartalmakat jelzés nélkül lehet közzé tenni; az ötödik kategóriába tartozó, azaz pornográfiát vagy szélsőséges, illetve indokolatlan erőszakot tartalmazó műsorszám nem tehető közzé. Ez a szabályozás csak akkor működhet kielégítően, ha a műsorszolgáltatók a törvény szubjektív elbírálást lehetővé tevő előírásait megfelelő körültekintéssel hajtják végre, és valóban meg kívánják felelni a jogszabálynak.

8.2. Az önszabályozó média

Magyarországon a média jogi szabályozását olyan jogi szankciókkal nem járó ajánlások egészítik ki, mint a *Visegrádi Irányelvek* (Fletcher, 2001) című etikai kódex, amely a rádiós és televíziós újságírók számára javasolt etikai alapvetés. Az 1998 és 2000 között három szakmai vita alapján összegzett normarendszer elsősorban az újságírószakmára vonatkozik. Az etikai kódex erőszakkal kapcsolatos tételeinek célja, hogy az elektronikus média munkatársainak segítsen megtalálni az egyensúlyt a hírekben, a tudósításokban szereplő áldozatok, elkövetők személyiségi jogaival összhangban úgy, hogy a néző a látottak alapján érzékelje a történések fontosságát és a következmények súlyát. Az újságírásban kialakuló normakövetés ahhoz is hozzájárulhat, hogy a törvényi szabályozások mellett a szakmai alapelvek is előtérbe kerüljenek mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi televíziókban. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a Magyar Újságírók Közössége, a Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége, valamint a Sajtószakszervezet közös etikai alapelveket dolgozott ki, amelyek megfelelnek az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 44. rendes ülésén és a Nemzetközi Újságíró Szövetség 1986. évi világkongresszusán az újságírói magatartásról elfogadott nyilatkozatoknak. A négy magyar újságíró-szervezet közös etikai kódexe elsősorban a hírek, a riportok, a hírműsorok készítőire vonatkozik. A közös etikai alapelvek 8. § d) pontja kimondja:

„A tömegtájékoztatási eszközök hatása nagy az ifjúságra. Az újságíró etikai kötelessége, hogy ne terjessze az erőszak dicsőítését, a nemiség profanizálását és öncélú megjelenítését, a »pénzért minden lehetséges¹ szélsőséges szemléletet.”

A közös elvrendszer a nyelvhasználatban megjelenő agresszivitást is szabályozza: a 8. § c) pontja szerint

„...az újságíróknak etikai kötelességük szerepet vállalni társadalmi összeütközések esetén a feszültségek feloldásában, a bizalomra, a türelemre való ösztönzéssel.”

A magyar országos televíziók etikai kódexei és műsorszolgáltatói szabályzatai azokat az elveket közvetítik, amelyek az újságíró-szervezetek által megfogalmazott etikai kódexben is olvashatók. A magyar közszolgálati televíziók etikai alapelveiről az egyes televíziók közszolgálati műsorszolgáltatói szabályzatai rendelkeznek az említett elveknek megfelelően: tiltják az öncélú erőszak ábrázolását, vagy – a médiatörvény előírásainak is megfelelően – meghatározzák, hogy előzetes jelzéssel kell ellátni az erőszakos jeleneteket, s hogy a gyermekek védelme érdekében az erőszakos jeleneteket tartalmazó műsorszámokat, műsor-előzeteseket, reklámokat csak meghatározott időszámban lehet bemutatni. A két országos, földi sugárzású kereskedelmi televízió közül ismereteink szerint csak az RTL Klub rendelkezik átfogó, a televíziózás egészére vonatkozó etikai szabályzattal. Ebben például az olvasható, hogy mivel a televízió

„családbarát műsorpolitikát követ, [ezért] a gyermekeknek szánt műsorokat nem teszi közzé olyan időszakban, amikor feltehetően sok kiskorú nézi az adást” (Magyar RTL Televízió Rt., Etikai Kódex, 15. fejezet, 1. §)

Ezzel összhangban a műsorelőzetéseket is úgy kell felépíteni, hogy az összeállítás mindig az adott napszaknak megfelelő legyen, azaz ne tartalmazzon túlzottan erőszakos jeleneteket akkor, amikor még gyermekek is nézhetik a televíziót. Az etikai szabályzatokkal kapcsolatban érdemes megjegyeznünk: személyes megkeresésünkre az említett – közszolgálati, illetve kereskedelmi – televíziók számos munkatársa nem tudott saját televíziójának egyébként létező etikai kódexéről.

A jogi eszközökön túl a médiaerőszakot a televíziótársaságok közgazdasági megfontolások alapján is csökkenthetik. Jó példa az erőszak bemutatásának előnytelen gazdasági hatására az, hogy a 2003 elején indított iraki háború kezdetén a hirdető a békeidőkhöz képest kevesebb reklámmal kívántak szerepelni az élőben közvetített háború erőszakos képei mellett. Bushman és Bonacci (2002) új, meglepő szakmai eredménye alátámasztja a hirdető döntését: az erőszak, s egyben a szex bemutatása csökkenti a reklámokra való emlékezést.

8.3. A média az iskolában

Azok a kutatók (így például Bragg, 2001; Jenkins, 2000), akik szerint veszélyes lehet külső szabályozással és technikai védelemmel korlátozni a demokrácia legfontosabb intézményének, a véleménynyilvánítás szabadságának működését, a szabályozás hibáira hívják fel a figyelmet. Szerintük ugyanakkor a nézőknek, illetve a családoknak is meg kell hagyni a jogot, hogy eldöntsék, mit néznek meg. Számos, tanulmányunkban hivatkozott médiaelemző (Buckingham, 2002; Bragg, 2001; Jenkins, 2000) véli úgy, hogy a tömegkommunikációban megjelenő tartalom megfelelő osztályozása, valamint a médiát értelmező oktatás bevezetése a szülők segítségére lehet abban, hogy kialakítsák gyermekeik televíziózási szokásait.

A médiaerőszak hatásainak korlátozására az 1980-as évektől számos oktatási programot fejlesztettek ki és teszteltek mind Amerikában, mind Európában. Marcel Frydman ([1993] 1999) évtizedes kutatási programot épített föl erre a témakörre, s agressziómegeelőző ismeretterjesztő programjának jótékony hatását számos kísérletben és terepvizsgálatban mutatta ki. Frydman iskolai keretek közé szánja programját, amely erőszakos filmek tartalmának és filmkészítési fortélyainak csoportos megvitatását, illetve a néző képernyőn látott agresszivitásra reagáló érzelmeinek kifejezését megkönnyítő technikákat foglal magában. Újabban Nathanson és Cantor (2000) javasolt olyan programot, amelyben a gyermekkorú nézőt arra sarkallják, hogy érzelmileg próbáljon azonosulni a képernyőn látott agresszió áldozatával, ami hatékonyan csökkentheti a nézői agressziót. E kutatók mellett foglalnak állást, hogy ha a médiában megjelenő agressziót nem tudjuk szabályozni, a szakemberek – pedagógusok, pszichológusok – legfontosabb teendője a gyermekeket és a felnőtteket passzív médiafogyasztóból aktív, értékelő nézőknek nevelni.

A brit Sara Bragg (2001) szerint a nevelés segít a gyermekeknek a médiából kapott üzenetek feldolgozásában; Bragg a médiaerőszakkal kapcsolatos oktatási programok közül a holland (Voois & van der Voort, 1993) és az amerikai modellt (Beyond Blame-program, lásd Center for Media Literacy, 1994) állítja szembe egymással. A holland programot 3500 iskolában hajtották végre, és a brit iskolák egy részében is bevezették. Az Amerikai Egyesült Államokban 1500 példányban adták el az ottani program módszertani anyagait, amelyek a politikusok körében is népszerűek lettek (Bragg, 2001). A két oktatási módszer kidolgozói nem vitatják a pszichológiai kutatások eredményeit. Céljuk azonban, ellentétben a médiaellenes kampányokkal, hogy a gyermekeket a nevelés eszközeivel vezessék rá a tömegkommunikáció értő használatára, és segítsenek nekik megtalálni és értelmezni az erőszak társadalmunkban elfoglalt helyét. Frydman ([1993] 1999), Nathanson és Cantor (2000), valamint Anderson és munkatársai (2001) is az ilyen pedagógiai programokban látják a médierőszak-probléma egyik lehetséges orvoslását. A holland módszer részeként krimisorozatokból vett részletek után valódi nyomozók, rendőrök munkáját bemutató filmeket vetítenek a gyerekeknek. Rendőrök beszélnek a megrázkódtatásról, amelyet egy gyanúsított lelövése okoz nekik, valamint a sajtó általi meghurcoltatásukról. A program rá kívánja ébreszteni a gyermekeket arra, hogy ami a televízióban jelentéktelennek, veszélytelennek tűnik, az a valóságban tragédiát hordozhat. Az Amerikában alkalmazott Beyond Blame-programban részt vevő tanulók olyan filmrészleteket láthatnak az órákon, amelyek alapján a pedagógusok azt hangsúlyozzák, hogy milyen következményei lehetnek az erőszakos cselekedeteknek, valamint hogy az erőszak könnyen generálhat újabb erőszakot. A Beyond Blame-program a klasszikus drámák adaptációiban és a művészfilmekben megjelenő erőszakot a drámai folyamat elemeként, a karakterek jellemzéséhez használt fontos eszközként értékeli, míg az akciófilmekben látható erőszak a program szerint öncélú, és csak a további akciók előkészítésére szolgál.

Bragg bírálja az Egyesült Államokban elindított módszert: szerinte az a Beyond Blame célja, hogy a gyermekek viselkedését az iskolában hallottak, és ne a televízióban látottak befolyásolják, ezért a gyermekeket éppúgy passzív egyedekként kezeli a tömegkommunikáció szempontjából, mint a morális pánikokat gerjesztő kampányok. A program – céljaitól eltérően – kevéssé képes aktív és tudatos médiafogyasztókat nevelni, ha nem kíváncsi az ő szabad véleményükre (Bragg, 2001).

Nagy-Britanniában David Buckingham módszere a gyermekeket kisfilmek alkotására tanítja, amelyeket közösen értelmeznek az oktatóikkal. Buckingham szerint ez a módszer az erőszak életünkben betöltött helyének megértését segíti elő (Buckingham, 2001). Bragg (2001) úgy értékeli, hogy ez a módszer önállóan gondolkodó gyermekeket nevel, nem a nevelők eszméinek reprodukálóját. Az oktatás feladata Buckingham és Bragg szerint nem az, hogy a tanuló készen kapott morális alapokon ítélje meg a média üzeneteit, hanem hogy segítse őt azok megértésében.

Hartai László és Muhi Klára *Mozgóképkultúra és médiaismeret* (1998) címmel megjelent tankönyve alapján a magyar médiaoktatást Buckingham és Bragg elveihez közel állónak tekinthetjük. A magyar médiaoktatási stratégia célja, hogy a gyermekek saját véleményét és önálló értelmezéseket alkossanak a filmművészet alkotásaival és a médiában megjelenő tartalmakkal kapcsolatban, s mindezt megfelelő történeti és műfajismereti tudásra alapozzák. A médiaismereti órák felölelik a tömegkommunikáció teljes rendszerét és társadalmi hatásait (a nyomtatott sajtóét is). A tantárgyat önálló iskolai tárgyként vagy más művészeti tárgyakkal összekapcsolva szakkör és fakultáció

keretében egyaránt oktathatják Magyarországon. A szakértők azt javasolják, hogy a pedagógusok a tanulókkal gyakorlati oktatás – iskolai újság, rádió vagy televízió működtetése – kapcsán vitassák meg az elméleti összefüggéseket (Hartai & Jakab, 1996). Kérdés persze, hány fiatalhoz jut el Magyarországon ez a jelenleg fakultatív tantárgy részeként szereplő oktatási program.

9. A médiaerőszak-vita jövője

Rövid összefoglaló tanulmányunkban a médiaagresszió-kutatásban részt vevő eltérő diszciplínáikat és azok álláspontjait mutattuk be. Érzékeltetni kívántuk, hogy a különböző álláspontok mögött nemcsak szakmai, hanem tudományon kívüli – politikai, közéleti-társadalmi – motiváció is hat. Fontosnak tartjuk megemlíteni: a médiabeli agresszió erőszakra sarkalló hatását egyöntetűen alátámasztó bőséges empirikus kutatási anyagból levonható következtetések és a médiakutatás értelmező elméleti iránya csak a felületes szemlélő számára állítható élesen szembe egymással. Véleményünk szerint az agresszió társadalmi szerepét értelmező elméletek – köztük a morális pánik elmélete – nem ellentmondanak a pszichológia szolgáltatotta empiriának, hanem legfeljebb értelmezik a kísérletek és a vizsgálatok adatait. Úgy gondoljuk, hogy bár a konkrét kísérletek csak konkrét módszertani kritika alapján értékelhetők, a médiakutatók bírálatainak erénye, hogy rámutatnak: a kísérletek és a vizsgálatok eredményei nem föltétlenül a befogadás valódi természetéről szólnak. Míg a pszichológus szerzők, néhány kivételtől eltekintve, nem tartják feladatuknak – hibásan –, hogy rámutassanak az agresszió médiában betöltött lehetséges szerepeire, és értelmezzék e szerepeket, a médiakutatók, szociológusok igen keveset hivatkoznak a lélektani kutatások eredményeire. A médiában megjelenő agresszió kutatása és értelmezése sem teljesnek, sem elégségesnek nem tekinthető a pszichológusok és a médiaelmélettel foglalkozók közötti szakmai párbeszéd elindítása nélkül.

A morálispánik-felfogás ráirányíthatja a tudósközösség és a társadalom figyelmét arra, hogy az agresszív média nem egyedüli – bár néha igen jelentős – kiváltó oka az agresszív viselkedésnek, s az agresszív médiáról szóló társadalmi diskurzusban az agresszióhatások tüzetesebb elemzésére sarkallhat. Az agresszív média erőszakot generáló hatásairól szóló empirikus bizonyítékok valósága nem terelheti el kizárólagosan a figyelmet, a közbeszédet az agresszív viselkedés médián kívüli, valamint médiahatásokat befolyásoló okairól – akkor sem, ha ezek az okok nehezebben fejthetők föl és kezelhetők, vagy esetleg politikai érdekeket sértenek. A közvéleménynek, a politikusoknak és a jogszabályok előkészítőinek jóval több figyelmet kellene szentelniük az agresszív gyermekek szociális, kulturális és – adott esetben a médiától függetlenül kifejlődő – lélektani problémáinak szakmai kutatására. A morális pánik elmélete egyben rámutathat: számos *kizárólagos*, csak a médiaagressziót hibáztató konklúzió, amelyet – még ha jó szándékkal is – az empirikus eredmények alapján vonunk le az erőszakos médiával kapcsolatban, logikai hibát rejt. A pszichológiai kutatások túlnyomó többsége természetesen nem azt igazolja, hogy a médiaerőszak a való világban tapasztalható agresszió kizárólagos vagy legfontosabb oka. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy világlátásunk, etikai meggyőződésünk révén semmiképpen nem foglalhatunk állást az agresszív viselkedést generáló vagy fokozó médiát bírálók ellen; tanulmányunkkal csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a médiaagresszió-kérdés teljesebb megválaszolása, értékelése nem lehetséges a médiaagresszió hatásának kellően el nem ismert vagy éppen eltúlzott értelmezése révén.

Tanulmányunkban rá kívántunk mutatni, hogy a jövő kutatásaiban több figyelmet tanácsos szentelni az agresszió általunk vázolt kerülő útjainak, valamint azoknak a személyiségbeli és társadalmi környezetbeli változóknak, amelyek a médiaerőszak hatását – föltehetően meghatározó mértékben – befolyásolják. A kutatásokban annak megválaszolása sem halasztható tovább, hogy az előzetes személyes tapasztalatok milyen mértékben határozzák meg a média hatásait, s hogy a fogyasztó mennyire képes kritikával kezelni a médiát, és mennyire passzív elszenvédője a hatásoknak. Pontos, megbízható módszertanú empirikus vizsgálatokkal kell meghatározni azt is, hogy a médiafogyasztó gyermek hogyan képes értelmezni a média üzeneteit. A pszichológus elemzőket e kérdés arra sarkallhatja, hogy kutatásaikban több figyelmet fordítsanak a műsortartalmak részletes elemzésére.

A médiaagresszió és az agresszív viselkedés közötti viszonylag alacsony átlagos korrelációs értékek ismeretében (lásd az 1. táblázatot) megfogalmazott bírálatokat, így például Bloom (2002) kritikáját érdemes mérlegre tennünk Bushman és Anderson (2001; Anderson & Bushman, 2002b) érvelésével együtt. Bloom szerint a médiafogyasztás és az agresszív viselkedés között csekélyebb az összefüggés annál, amennyire határozottan a pszichológus szerzők bírálataiban azt megfogalmazták. Bushman és Anderson azonban amellel érvelnek, hogy ha az agresszív cselekményeknek akár csak kis töredéke ered a médiafogyasztásból – egy 0,3-es korrelációs érték például a variancia kilenc százalékát magyarázza –, a társadalomnak akkor is érdemes normatív intézkedésekre gondolnia csakúgy, mint a dohányzás ellen vagy az óvszerhasználat mellett kardoskodó kampány esetében. Az utóbbiakat 0,4, illetve 0,2-es korrelációs együtthatók kiderítése indította el: a dohányzás és a tüdőrák közötti korreláció értéke 0,4, az óvszerhasználat hiánya és az AIDS-fertőzés között viszont „csak” hozzávetőleg 0,2-es a korreláció (lásd Bushman & Anderson, 2001). Természetesen érvelhetünk amellel, hogy a társadalom morális pánikkal viseltet a dohányzás és a tüdőrák, vagy az óvszerhasználat hiánya és az AIDS kapcsolatát illetően – hasonló esetekben mégis tanácsos megfontolni a szervezett információs kampányok elindítását, hiszen igazoltnak tekinthetjük a veszélyes hatások legalább egy szeletének magyarázatát. Ezzel kapcsolatban azonban azt is hangsúlyozni kívánjuk, hogy míg az AIDS és a dohányzás elleni küzdelem kapcsán indított kampányok során megfogalmazott javaslatokban a közvélemény a két probléma egyértelmű megoldását látja, a médiaerőszak elleni küzdelemben nem adható ilyen egyértelmű válasz anélkül, hogy a társadalom egy része a dohányzás és az AIDS javasolt megoldásához képest egyes esetekben komolyabb jogsérelmet ne szenvedne (a szólásszabadság jogának, az információhoz jutás jogának sérelme).

Nem szabad megfeledkezni az agresszió még föltáratlan vagy társadalmilag nehezebben kezelhető okairól sem; ezeket nem fedhetjük el az ismert (s gyakran társadalmilag „szalonképes”) okokra való kizárólagos hivatkozással. A morális pánikról szóló társadalomtudományi párbeszéd segíthet a teljesebb kép kialakításában.

A teljességre törekvő el nem utasító értékelőknek további nézőpontokat is tanácsos figyelembe venniük a médiában megjeleníteni kívánt agresszív viselkedéssel kapcsolatban. A világtükröző média koncepcióját elfogadó elméletalkotók vagy azok, akik egyetértenek Jenkins (2000) általunk is részletesen hivatkozott állásfoglalásával, nem felejtethetik el, hogy a média nemcsak tükrözi, de aktívan alakítja is a világot – a dolgozatunkban hosszasan hivatkozott pszichológiai hatáskutatások éppen ezt igazolják az erőszakkal kapcsolatban. Álláspontunk szerint az egymás kutatásaira nem hivatkozó, egymást felületesen olvasó, egymás módszertanát, elméleteit s előfeltevéseit legtöbbször elégtelenül ismerő felek részéről sokkal konstruktívabb hozzáállás volna szükséges a szélsőséges álláspontok agresszív védelme helyett. Úgy látjuk, hogy az agresszió és a média kapcsolatának tudományos tanulmányozásában ma is nagy szükség van a kutatások részletes és őszinte, nem dogmavezérelt bírálatára, s az elméletek, valamint az empiria hiányosságainak őszinte, nem a támadás vagy a vita elsődleges céljával történő kiemelésére.

A médiaagresszió-kérdés lehetséges végső válaszával kapcsolatban úgy gondoljuk: nyugati kultúránk médiája nem tekinthet el az egyes ember méltóságának tiszteletben tartásától és megőrzésétől – mind a nézők, mind a médiában szereplők esetében.

Irodalom

- Anastasio, P. A. & Rose, K. C. & Chapman, J. (1999) Can the media create public opinion? A social-identity approach. *Current Directions in Psychological Science*, 8, 152-155.
- Anderson, C. A. (1997) Effects of violent movies and trait irritability on hostile feelings and aggressive thoughts. *Aggressive Behavior*, 23, 161-178.
- Anderson, C. A. & Bushman, B. J. (2002a) Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27-51.
- Anderson, C. A. & Bushman, B. J. (2002b) Media violence and the American public revisited. *American Psychologist*, 57, 448-450.
- Anderson, C. A. & Bushman, B. J. (2002c) The effects of media violence on society. *Science*, 295, 2377-2378.
- Anderson, D. R. & Huston, A. C. & Schmitt, K. L. & Linebarger, D. L. & Wright, J. C. (2001) Early childhood television viewing and adolescent behavior: The recontact study. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 66, I-VIII, 1-147.
- Atkinson, R. L. et al (1999) *Pszichológia*. Budapest: Osiris (2. kiadás).
- Bandura, A. (2001) Social cognitive theory: an agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1-26.
- Bandura, A. & Ross, D. & Ross, Sh. A. ([1963] 1981) Film által közvetített agresszív modellek utánzása. In: Csepeli György (szerk.) *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat, 515-525.
- Barker, M. (2001) The Newson Report: a case study in 'common sense'. In: Barker, M. & Petley, J. (eds) *Ill Effects: The Media/Violence Debate*. London: Routledge, 27-47.
- Barker, M. & Petley, J. (2001) Introduction: from bad research to good – a guide for the perplexed. In: Barker, M. & Petley, J. (eds) *Ill Effects: The Media/Violence Debate*. London: Routledge, 1-26.
- Bayer Judit (2001) A Panaszbizottság ügyei. *Médiakutató, ősz*. Lásd még: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=31>.
- Berkowitz, L. (1989) Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106, 59-73.
- Bragg, S. (2001) Just what the doctors ordered? Media regulation, education and the 'problem' of media violence. In: Barker, M. & Petley, J. (eds) *Ill Effects: The Media/Violence Debate*. London: Routledge, 87-110.
- Buckingham, D. (1993) *Children Talking Television: The Making of Television Literacy*. London: Falmer.
- Buckingham, D. (2001) Electronic child abuse? Rethinking the media's effects on children. In: Barker, M., Petley, J. (eds) *Ill Effects: The Media/Violence Debate*. London: Routledge, 63-77.
- Buckingham, D. (2002) *A gyermekkor halála után – Fel nőni az elektronikus média világában*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Bushman, B. J. (1995) Moderating role of trait aggressiveness in the effects of violent media on aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 950-960.
- Bushman, B. J. (1998) Priming effects of media violence on the accessibility of aggressive constructs in memory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 537-545.
- Bushman, B. J. (1999) Catharsis, aggression, and persuasive influence: Self-fulfilling or self-defeating prophecies? *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 367-376.
- Bushman, B. J. & Anderson, C. A. (2001) Media violence and the American public: Scientific facts versus media

misinformation. *American Psychologist*, 56, 477-489.

Bushman, B. J. & Bonacci, A. M. (2002) Violence and sex impair memory for television ads. *Journal of Applied Psychology*, 87, 557-564.

Center for Media Literacy (1994) Beyond Blame: Challenging Violence in the Media. http://www.medialit.org/beyond_blame.html

Chomsky, N. (1995) [A Dialogue with Noam Chomsky.] *Harvard Educational Review*, <http://www.gse.harvard.edu/~hepg/her.html> [összefoglaló tanulmány]

Chomsky, N. (2001) 9-11. New York: Seven Stories Press.

Cline, V. B. & Croft, R. G. & Courrier, S. (1973) Desensitization of children to television violence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27, 360-365.

Cohen, S. (1980) *Folk Devils and Moral Panics*. Oxford: Martin Robertson.

Cohen, S. (2000) Ifjú szörnyetegek. *Replika*, 40, <http://www.replika.c3.hu>

Crick, N. R. & Dodge, K. A. (1994) A review and reformulation of social information processing mechanisms in children's adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74-101.

Csányi Vilmos (1999) *Az emberi természet*. Budapest: Vince Kiadó.

Császi Lajos (1999) Tévéeószak és populáris kultúra: a krimi mint morális mese. *Replika*, 35, 21-43.

Császi Lajos (2002) *A média rítusai*. Budapest: Osiris Kiadó.

Császi Lajos (2003) *Tévéeószak és morális pánik* (megjelenés előtt).

Durkheim, E. ([1893] 2001) *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris Kiadó.

Eron, L. D. & Huesmann, L. R. & Lefkowitz, M. M. & Walder, L. O. (1972) Does television violence cause aggression? *American Psychologist*, 27, 253-263.

Etikai Kódex - A Magyar RTL Televízió Rt. műsorkészítésére, illetve a gyártott műsorok átvételére vonatkozó irányelvei (2001). Kézirat.

Ferman, J. (1994) *Annual Report 1993 (British Board of Film Classification [BBFC])*. London: BBFC.

Feshbach, S. (1976) The role of fantasy in the response to television. *Journal of Social Issues*, 32, 71-85.

Fletcher, C. (2001) *Visegrádi irányelvek*. Budapest: BMC Training - British Embassy.

Frydman, M. ([1993] 1999) *Televízió és agresszió*. Budapest: Pont Kiadó.

Gauntlett, D. (2001) The worrying influence of 'media effects' studies. In: Barker, M. & Petley, J. (eds) *Ill Effects: The Media/Violence Debate*. London: Routledge, 47-62.

Gauntlett, D. & Hill, A. (1999) *TV Living - Television, Culture and Everyday Life*. London. Routledge & British Film Institute.

Gerbner, G. (2000) *A média rejtett üzenete*. Budapest: Osiris Kiadó & MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.

Gerbner, G., Gross, L. (1976) Living with television: the violence profile. *Journal of Communication*, 26, 173-199.

Grimm, J. (1996) Between anxiety and aggression: Physiological and psychosocial effects of television violence. *European Psychiatry*, 11, Supplement 4, 215s.

Gusfield, J. (1989) Constructing the ownerships of social problems. *Social Problems*, 36, 431-441.

Hall, S. ([1976] 1999) A média és az erőszak. *Replika*, 35, 43-55.

Halmi Gábor (2001) A kommunikációs jogokról. *Médiakutató*, ősz. Lásd még: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=30>

Hárdi István (2000) Az agresszió világa. Az agresszió fogalma, jelenségtana, elméletei. In: Hárdi István (szerk.) *Az agresszió világa*. Budapest: Medicina, 17-80.

Hartai László & Jakab György (1996) A mozgóképkultúra és médiaismeret tanításának céljai és feladatai. *Iskolakultúra*, 6, 19-28.

Hartai László & Muhi Klára (1998) *Mozgóképkultúra és médiaismeret*. Budapest: Korona Kiadó.

Hoffner, C. & Plotkin, R. S. & Buchanan, M. & Anderson, J. D. & Kamigaki, S. K. & Hubbs, L. A. & Kowalczyk, L. & Silberg, K. & Pastorek, A. (2001) The third-person effect in perceptions of the influence of television violence. *Journal of Communication*, 51, 283-299.

Hopf, H. & Weiss, R. H. (1996) Horror- und Gewaltvideokonsum bei Jugendlichen. Eine Untersuchung von Sprachproben von Videokonsumenten mit der Gottschalk-Gleser-Sprachinhaltsanalyse. *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, 45, 179-185.

Hough, K. J. & Erwin, P. G. (1997) Children's attitudes toward violence on television. *Journal of Psychology*, 131, 411-415.

Huesmann, L. R. (1988) An information-processing model for the development of aggression. *Aggressive Behavior*, 14, 13-24.

Huesmann, L. R. & Guerra, N. G. (1997) Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 408-419.

Jenkins, H. (2000) Lessons from Littleton - What Congress Doesn't Want to Hear About Youth and Media. http://www.nais.org/pubs/ismag.cfm?-file_id=1267&ismag_id=14

Johnson, G. J. & Cohen, P. & Smailes, M. E. & Kasen, S. & Brook, S. J. (2002) Television viewing and aggressive behavior during adolescence and adulthood. *Science*, 295, 2468-2471.

Joint Statement on the Impact of Entertainment Violence on Children: Congressional Public Health Summit (2000, July 26). <http://www.aap.org/advocacy/releases/jstmtevc.htm>

Keller, D. & Verhulst, G. S. (2000) *Parental Control in a Converged Communications Environment*. Final Report for The DVB Regulatory Group.

Kertész Krisztina (2001) A média szabályozása az Európai Unióban és Magyarországon. *Médiakutató*, tavasz. Lásd még: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=17>

Lazarus, R. & Alfert, E. (1964) The short-circuiting of threat. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 69, 195-205.

Mastro, D. E. & Robinson, A. L. (2000) Cops and crooks - Images of minorities on primetime television. *Journal of Criminal Justice*, 28, 385-396.

Mischel, W. (1973) Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality. *Psychological Review*, 80, 252-283.

MÚOSZ-MŰK-MAKÚSZ-Sajtószakszervezet (é. n.) Közös etikai alapelvek. <http://www.muosz.hu/cgi-bin/index.php?dir=muosz&file=etikaialap>

Nathanson, A. I. & Cantor, J. (2000) Reducing the aggression-promoting effect of violent cartoons by increasing children's fictional involvement with the victim: A study of active mediation. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 44, 125-142.

Newburn, T. & Hagell, A. (1995) Violence on Screen: Just Child's Play? *Sociology Review*, 4, 37-56.

Pottler, W. J. & Vaughan, M. W. & Warren, R. & Howley, K. (1995) How real is the portrayal of aggression in television entertainment programming? *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 39, 496-516.

Rich, M. & Emans, S. J. & Woods, E. R. & DuRant, R. H. (1997) Aggressors or victims: Gender and race in music video violence. *Journal of Adolescent Health*, 20, 135.

Rubinstein, E. A. (1983) Television and behavior. Research conclusions of the N. I. M. H. report and their policy implications. *American Psychologist*, 38, 820-825.

Sumser, J. ([1996] 1999) Erkölcs és társadalmi rend a tévékrimikben. *Replika*, 35, 55-79.

Sükösd Miklós & Cseh Gabriella (2001) A törvény ereje. *Médiakutató*, tavasz. Lásd még: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=16>

Szjártó Imre (2001) A média tantárgy a magyar közoktatásban. *Médiakutató*, tél. Lásd még: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=46>

Szilády Szilvia (2001) Audiovizuális gyermek- és ifjúságvédelem az EU tagországokban: ahány ház, annyi szokás. Budapest: Országos Rádió és Televízió Testület. <http://www.ortt.hu/tanulmanyok/gyermekved.doc>

Tedeschi, J. T. & Felson, R. B. (1994) *Violence, Aggression, and Coercive Actions*. Washington DC: American Psychological Association.

Thomas, M. H. & Horton, R. W. & Lippincott, E. C. & Drabman, R. S. (1977) Desensitization to portrayals of real-life aggression as a function of exposure to television violence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35,

Villani, S. (2001) Impact of media on children and adolescents: A 10-year review of the research. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 40, 392-401.

Willard, R. (1997) Television violence redux: the continuing mythology of effects. In: Barker, M. & Petley, J. (eds) *Ill Effects: The Media/Violence Debate*. London: Routledge (1. kiadás).

Wood, W. & Wong, F. Y. & Chachere, J. G. (1991) Effects of media violence on viewers' aggression in unconstrained social interaction. *Psychological Bulletin*, 109, 371-383.

Zillmann, D. (1988) Cognition-excitation interdependencies in aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 14, 51-64.

Zillmann, D. et al. (1973) Pacifying effect of happy ending of communications involving aggression. *Psychological Reports*, 32, 967-970.

Lábjegyzetek

1

Köszönjük Kaposi Ildikó, Mátay Mónika, Bajomi-Lázár Péter, Császi Lajos és ifj. Halm Tamás támogatását, tanulmányunkhoz fűzött bírálatait; köszönjük Brad J. Bushmannek és Craig A. Andersonnak, hogy eljuttatták hozzánk az alábbiakban hivatkozott tanulmányaikat.

2

„Mára jóval több, mint ezer szaktudományos tanulmány érvel egyértelműen amellett, hogy a médiában megjelenő erőszak és sok gyermek agresszív viselkedése között ok-okozati kapcsolat áll fenn” (Joint Statement, 2000: 1).

3

A médiaagresszió magyarországi megjelenéséről és fogadtatásáról lásd még Szilády Szilvia és Baranyai Eszter „A kiskorúak védelme és a televízió. Általános iskolások szülei a kiskorúakra ártalmas televíziós tartalmakról” című írását a Médiakutató 2002 őszi számában - a szerk.

4

Tanulmányunkban az agresszió és az erőszak fogalmát általában egymással fölcserélhetőként használjuk azzal a megkötéssel, hogy míg az agresszió a nem fizikai károkozás kategóriáját is magában foglalja, az erőszak említése elsősorban fizikai sértésre utal.

5

Az emberek közötti agresszió esetében az agresszívnek tekinthető cselekedetnek a következő feltételnek is meg kell felelnie: a károkozónak hinnie kell, hogy viselkedése kárt okoz az áldozatban, s azt is, hogy az áldozat motivált arra, hogy elkerülje a károkozó viselkedését (Anderson & Bushman, 2002a).

6

Lazarus és Alfert (1966) felnőtt kísérleti személyekkel végzett kísérletet az erőszak érzelmi reakciókra tett hatásairól. Kísérletükben agresszív jelenetekkel teli filmet mutattak három kísérleti csoportnak (1) magyarázat nélkül, (2) ismertető szöveggel, (3) ismertető szöveggel és magyarázó kommentárral. Az érzelmi reakciók az első, magyarázat nélküli kísérleti helyzetben voltak a legintenzívebbek.

7

Az izgalomszint (arousalszint) változásait a bőr elektromos ellenálló képességével (galvános bőrreakció) mérték mind az erőszakos jelenet, illetve a békés sportjelenet izgalomfokozó hatásának megállapítása, mind a laboratóriumban megrendezett erőszakos jelenetre való fiziológiai érzékenység meghatározása érdekében. A galvános bőrreakció igen megbízható fiziológiai mutató, s a hazugságvizsgálatokban is gyakran alkalmazzák.

8

Johnson és munkatársai (2002: 2469) táblázatából kiderül, hogy míg a tévézés mennyisége és a férfiak agresszív viselkedése (mások fizikai károsodást okozó megsértése) között valóban mindig szignifikáns, s az agresszív viselkedés típusától függően akár igen jelentős a különbség (például míg a 14 éves korban napi egy óránál kevesebbet tévézők 8,9 százaléka, a napi három óránál többet tévézők 45,2 százaléka keveredett agresszív cselekménybe 16, illetve 22 éves korban), a bűnesetnek nyilvánított agresszív cselekményeket (lopást, verekedést, ember elleni fegyverhasználatot) elkövetők között csak akkor észlelhető szignifikáns statisztikai különbség, ha nem vesszük külön a férfiakat és a nőket. Külön-külön vizsgálva a nemeket nem állapíthatunk meg szignifikáns eltérést a sokat, illetve keveset tévéző férfiak, illetve nők között.

9

A médiában megjelenő agresszió és a való világban történt agresszív cselekmények kapcsolatának vizsgálatai.

10

Vizsgálatokról lásd alább.

11

A magyarországi valóságshow-król lásd a Médiakutató 2002 téli számában közölt összeállításunkat - a szerk.

12

Lásd Chomsky újabb sajtónyilatkozatait.

13

Érdemes egybevetnünk Chomsky gondolatait Sara Bragg (2001) amerikai médiaoktatásról írt tanulmányával, amelyről részletesen is szólunk a médiaoktatásról szóló fejezetben. Bragg egyetért Chomskyval abban, hogy nem segíti az erőszak csökkenését, ha a diákoknak mindenképpen el kell fogadniuk a tanárok véleményét.

14

Buckingham elképzelésével szemben a pszichológiai ismeretterjesztő irodalomban David Elkind (a *The Hurried Child* szerzője) és Marie Winn (a *Children Without Childhood* - magyar kiadása: *Gyermekek gyerekkor*

nélkül - szerzője) sokat idézett elképzeléseinek központi állítása szerint a tömegkommunikáció és a tömegkultúra túl korán és gyorsan szembesíti a gyermekeket a felnőtt világ negatívumaival.

15

Stanley Cohen 1980-ban megjelent könyvének részlete „Ifjú szörnyetegek” címmel a Replika 40. (2000 júniusi) számában olvasható magyar nyelven.

16

Az ellenérveket felsorakoztató kutatók és politikusok nem fogadják el a média hatását cáfoló megfelelő bizonyítékként azt, hogy a két gyermek nem látta ezt a konkrét filmet, hiszen láthattak sok más erőszakos filmet is.

17

Ezt példázza a Henry Jenkins által leírt, Egyesült Államokban végzett szenátusi vizsgálat, amely nem végződött tényleges jogszabályalkotással (Jenkins, 2000, részletesen lásd tanulmányunk következő fejezetében).

18

Komoly hiányosság, hogy Buckingham egyik itt hivatkozott beszámolójában sem részletezi kutatásának módszertanát. Az általunk ismert beszámolóiban még a vizsgálati személyek számát sem közli.

19

Lásd Jenkins (2000); Jenkins az adat pontos forrását nem közli.

20

Tanulmányunkban már hivatkoztunk Frydman ([1993] 1999), illetve Anderson és munkatársai (2001) kísérleteire és vizsgálataira, amelyek a kreatív és ismeretterjesztő média, valamint a médiatartalmak csoportos megvitatásának jótékony hatásait tárják fel. Gauntlett és Jenkins érvelését ezek az empirikus kutatások is alátámasztják.

21

Emlékezzünk azonban Chomsky (1995) álláspontjára: sok esetben éppen a média közvetíti az ellentmondást nem tűrő eszmei alapvetéseket az embereknek.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

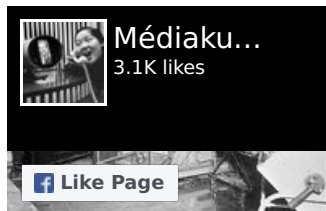
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tél

Történelem

[Szajda Szilárd:](#)

Fordulat vagy a fejlődés betetőzése?

A tanulmány a Magyarországon az 1945 utáni néhány évben végbement politikai változások: az egypártrendszerre való áttérés sajtóbeli reprezentációját vizsgálja. Azt elemzi, hogy a konfliktusos politikai kultúra, illetve annak „elfedése” milyen módon hatott a lapok működésére a koalíciós időszakban, valamint hogy a politikai közbeszédben miként váltak le bizonyos értékek a megváltoztatni kívánt többpártrendszerrel. Azonosít továbbá néhány, a valóság értelmezésére-leírására szolgáló sémát. Az írás végén választ kapunk arra: miként lehet Szent István és a Tanácsköztársaság között kapcsolatot konstruálni.¹

Magyarország politikai rendszere jelentősen megváltozott 1945 után: az autoritárius-átmeneti modelltől hirtelen demokratikus-ipari modellé alakult át (Almond & Powell, 1996: 63), a lakosság politikailag inaktív többsége hirtelen politikailag aktív lett. A lakosság mozgósításának, érdeklődése felkeltésének, orientálásának feladata nagyrészt a sajtóra hárult.

A helyzetet bonyolította, hogy a négypárti koalíció olyan erőik kényszerházassága volt, amelyek ideológiailag nagyon különböztek egymástól. A külső elvárások és a belső, valóban nemzeti egységet követelő feladatok miatt azonban a politikai közösség számára nem derülhetett ki, hogy Magyarországon a politikai kultúra konfliktusos.

Azt, hogy a politikai kultúra konfliktusos volt, 1945-ben csupán egy, a lapokban egyre-másra felbukkanó csoport szerepeltetésében, illetve a vele szembeni fellépésben érhető tetten. Mivel a pártpropagandákban és így a napilapokban „reakcióso” gyűjtőnévvel illetett csoport nem létezett, a hatalmon lévők egy egységes, inkább kitalált és a politikai kommunikációban diabolizált csoporttal szemben használták a konfliktusos politikai kultúra kommunikációs eszköztárát. A politikai kommunikációban a reakcióso vált a gonosz és a rossz szinonimájává.

A politikai nyilvánosságban leplezetlen módon 1946-tól jelentek meg a (valódi) politikai konfliktusok, és ezzel párhuzamosan egyre többször tűnt fel a sajtóban a rendszerváltozás gondolata. Utóbbi sajtóbeli megjelenése annál markánsabb volt, minél mélyebb volt a politikai konfliktus.

Amikor 1948-ban a fordulat következményeként „rendeződött a helyzet”, a konfliktusos politikai kultúra ismét konszenzusossá vált, és így a rendszerváltozás kérdése – bár maga a folyamat éppen ezekben az időkben zajlott – lekerült a napirendről. Azt fokozatosan a permanens társadalmi fejlődés ideológiája váltotta fel.

A kommunista diktatúra kiépítése, a „rendszerváltozás” elindítása a többpártrendszerből az állampárti diktatúra irányában 1946 végén kezdődött, és 1949-ig tartott. Míg a demokratikus sajtóstruktúrából állampárti sajtóstruktúra lett, természetes módon a sajtó, a nyilvánosság szerkezete és az újságírás is folyamatos változáson ment keresztül. A folyamat csak 1951-ben, az utolsó pártlapok működésének beszüntetésével ért véget.

A nyilvánosság, a média szférájában sokkal óvatosabb és lassabb volt a változás, mint a gazdaság, a hatalom, a politika terén. Kalmár Melinda szerint mindennek oka a kommunista vezetés taktikája volt, amely nem tartotta elsődleges célpontnak a sajtó feletti teljes uralom megszerzését, mert az „*érveléssel szemben [...] előnyben részesítette az adminisztratív módszereket, az ellenfelek kiszorítását a politikai életből*” (Kalmár, 1998: 1603).

A 1946-os „kis alkotmánynak”² része volt a szólás- és a sajtószabadság biztosítása. Ugyanakkor az 1946/VII. törvény büntette a „*demokratikus államrend és annak alapintézményei*” elleni lázítást, a valótlan hírek terjesztőt. Visszaélésekre az adott okot, hogy sem az államrendet, sem annak intézményeit nem definiálták. A baloldal – Pasalik Mária szerint – fokozatosan terjesztette ki az alapintézmények fogalmát a főként baloldaliak által vezetett különböző szervezetekre, így például a Gazdasági Főtanácsra, a Földbirtokrendező Tanácsra (Palasik, 1998: 588).

A vizsgált korszak első felében a sajtó befolyásolásának legfőbb eszköze a papírelosztás volt.

„A sajtóval kapcsolatban a párt [a Magyar Kommunista Párt (MKP) – Sz. Sz.] taktikája 1947 őszéig az volt, hogy szovjet segítséggel ellenőrzése alatt tartotta a papírgazdálkodást, és papírhiányra hivatkozva a lapkiadás struktúráját oly módon alakította, hogy korlátozta általában a reggeli politikai napilapok,

főképpen az ellenzékiek megjelenési lehetőségeit, míg a sajtószabadság látszatát fenntartva hozzájárult ahhoz, hogy bőségesen jelenjenek meg nem (párt)politikus, olvasmányos, színes magazinok és bulvárlapok”. (Kalmár, 1998: 1604)

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megalakulása után pedig kialakult a centralizált sajtóstruktúra.

Más kutatók véleménye is összecseng az előzőekben megállapítottakkal. Vass Henrik és Zalai Karvalics László szerint a hatalomért folytatott harc három periódusra osztható. Az első, féléves időszakban az együttműködés volt a jellemző, köszönhetően a frontállapotoknak, az infrastrukturális állapotoknak, valamint az új belpolitikai helyzetnek. Az ezt követő másfél esztendő a nyílt pártharcoké volt, amelyek „lényegében elfogadható mederben” zajlottak, bár az írott és íratlan normákat gyakran megsértették (Vas & Zalai, 1991: 28). A hatalmi harc harmadik szakasza részben még a demokratikus látszatot megtartó időszak volt, amely az 1947-es választások után kezdődött, és amely időszakban az MKP, később az MDP egyeduralma egyértelmű lett, a politikai ellenfeleknek esélyük sem volt a hatalom megszerzésére.

A nyomtatott sajtó szerkezete is tükrözte a fenti politikai szakaszokat. Az első néhány hónapban a sajtó is népfrontos jellegű volt. 1945 márciusának végétől sorra jelentek meg a pártok napilapjai Budapesten. Ezek a lapok kezdetben visszafogottak voltak egymással szemben, csak az 1945 nyarán kezdődő pártellentétek idején kezdtek támadásba a többi párt káderei ellen (Vas & Zalai, 1991: 3). A harc, amelyből külső segítséggel a kommunisták kerültek ki győztesen a lapelőállításához szükséges készletekért (papírért, nyomdákért, gépekért) folyt. Ezért mondhatta Rákosi 1945 májusában:

„Meg kell szerezni a sajtó irányítását. A harc most a sajtó területére tevődik át. Jó fegyver van a kezünkben: a papírkiutalás. A reakciós lapokat ki kell éhezteni” (idézi: Vas & Zalai, 1991: 33).

Mindez már felvezetése volt egy következő időszaknak, amely 1945 közepétől 1947 közepéig tartott, és amelyet a szerzők a „frontharcos sajtó” korszakának neveztek el. A kommunista sajtó ekkor kiszemelte a soros politikai ellenfelet, akiről/amelyről leleplező cikkek jelentek meg.

Azt, hogy ekkor mennyire kiszolgáltatott volt a pártlapokban megtestesülő szólásszabadság és ezzel a lassan széteső demokrácia, jól illusztrálta a *Kis Újság* 1947. március 4-i vezércikke. A kiscgazda napilap – a párt szétverésére tett első kísérlet után néhány nappal – a következőt volt kénytelen közölni olvasóival:

„Két oldalon jelenik meg ma a Kis Újság [...] úgy véljük, ez a tény nem alkalmas a közhangulat egyébként jogosult optimizmusának a növelésére sem.”³

A cikkíró értetlenségét fejezte ki, hogy miért pont a legnagyobb párt legnagyobb példányszámú újságjának kell a hivatalosan 20 tonnás papírhiányból 13 tonnát megspórolnia. (A sajtószabadság korlátozásának – természetesen – más módszerei is voltak: a Szabadság Párt napilapjának, a *Holnap*nak a kinyomtatását például a munkáspártok „közbenjárására” megtagadták a szakszervezetek. Az újság így csak tíz számot élt meg.)

A Magyar Függetlenségi Párt (MFP) napilapja az 1947-es választások után hasonló helyzetbe került. Lapja, az *Ellenzék* azért támadta a radikálispárti *Haladást*, mert az nemhogy nem állt ki az MFP mellett, hanem támadta annak vezérét, Pfeiffer Zoltánt. Az *Ellenzék* újságírója így jellemezte a két párt és sajtóorgánumaik közötti különbséget, illetve annak következményeit: „*Zsolt lapján ez áll: Haladás 16 oldal! Az Ellenzék fejlécén viszont: Nincs elég papírunk! Add tovább lapunkat!*”⁴

A következő szakasz az úgynevezett „ítéletvégrehajtó sajtó” korszaka volt 1947 közepétől 1948 elejéig, amelyet a Magyar Közösség-ügy⁵ vezetett fel. Ekkor „*a döntés egy másik szférában születik meg, s a sajtóra már csak a beteljesítés dicstelen szerepe vár*”. Vizsgálatunk szempontjából nagyon fontos, hogy ekkor, azaz „*az ellenfél szétzúzásával egyidőben még az a politikai cél, hogy a lakosság mind kevesebbet vegyen észre belőle, s úgy tűnjön, hogy minden a hagyományos mederben folyik tovább*”. Ráadásul a látszat fenntartásában a politikai áldozatok (a pártok) is közreműködtek. Vezetőik nem vették észre, hogy a végső cél a többpártrendszer felszámolása: önmagukat „*továbbra is komoly ellenfélnek tartva*” küzdöttek „*az egyre erősödő, de nem legyőzhetetlennek tartott munkáspárti – főleg kommunista – hatalmi törekvésekkel*” szemben (Vas & Zalai, 1991: 37).

A közvélemény manipulációja egyébként tökéletesnek bizonyult, a politikai fordulat (a kékcédulás választások tétje) szinte észrevétlen maradt. Egy közvélemény-kutatás azt mérte az 1948-as május elsejei felvonuló tömegben, hogy

„[v]éleménye szerint az eltelt évben (1947. május 1. óta) mely belpolitikai események voltak a legdöntőbb hatással Magyarországon a népi demokrácia fejlődésére?”

Az élen az államosítás és a (még csak folyamatban lévő) pártegyesülés végzett 36–36 százalékkal, míg az 1947-es választások kimenetele csupán a megkérdezettek 3 százaléka szerint volt meghatározó. Meglepő, hogy Nagy Ferenc miniszterelnök emigrációja vagy a Pfeiffer-párt feloszlata se hagyott mély nyomot a közvéleményben (Gyarmati, 2002: 122). A kommunista tömegkommunikációs stratégia tehát eredményesnek mondható: a politikai közösség tagjai semmit nem éreztek abból, hogy rendszerváltozás folyik az országban. Ezt megkönnyítette, hogy a társadalom nem volt elégedetlen az életszínvonallal (a mérések minden évben javulást regisztráltak), így könnyebb volt elrejtetni a rendszerváltozás tényét, mert az új hatalom gazdasági legitimációja erős volt.

A demokráciakép alakulása a demokratikus pártrendszer felbomlása idején

A demokráciáról vallott és hirdetett elgondolások, a politikai közösség számára közvetített demokráciakép

fokozatosan alakult át 1947 elejétől, tehát attól kezdve, hogy egyre közelebb került a rendszerváltozás lehetősége.

Az 1945-ös pártrendszer bomlása 1947 elején kezdődött.⁶ A kisgazdák 1946-ban tapasztalt hatalmi törekvéseire a kommunisták a Magyar Közösség-ügyet felhasználva a kisgazda jobboldal és centrum gyengítésével, a politikai életből való kizárásukkal válaszoltak. Februárban a főtitkárt, Kovács Bélát elhurcolták a Szovjetunióba, május végén pedig Nagy Ferenc miniszterelnök kényszerült emigrációba.⁷

Révai József Kovács Béla megbüntetését követelő vezércikkében tartott alapos demokráciaértelmezést az olvasóknak. Révai kifejtette, hogy

„egyesek szerint a demokrácia és különösképpen a koalíciós kormányzási forma: kompromisszumokból áll. Ez persze igen egyoldalú és igen korlátolt igazság, de mi sem tagadjuk, hogy ez – bár egyoldalúan és korlátozottan – de igaz. Tegyük azonban hozzá: a demokrácia nemcsak kompromisszumokból áll. [...] A koalíció van a demokráciáért, nem a demokrácia a koalícióért.”⁸

Ez a későbbiekre nézve annak a lehetőségét is felvethette: hogy lehetséges demokráciának nevezni egy kormányzati formát, amelyet nem pártkoalíció vezet. A kommunista demokráciaértelmezés tehát nem a pártok általi képviselési, parlamentáris formához kötődött.

A kommunista párt kommunikációjának egyik legjellemzőbb technikája a demokrácia nevében való fellépés volt, az, hogy retorikájukban megkülönböztették a koalíciós kormányzást a demokráciától. A legfurcsább példája ennek az, amikor a demokratikus intézményekkel szembeni sajtóhadjárata közepén Rákosi Mátyás a választások kiírásával, vagyis a demokrácia alapcselekményével fenyegette meg a koalíciós partner kisgazdákat:

„Ha nem sikerül a kérdést a koalíció módszerével elintézni, megkérdezzük a magyar népet, új választásokat fogunk követelni. Semmi kétség, hogy a nép azok mellé fog állni, akik itt demokratikus rendet, biztonságot, nyugalmat akarnak.”⁹

Rákosi itt a demokratikus szisztémáról egy újabb értéket „választott le” (a rendet, bármilyen jelzővel látta is el), hiszen a választás célja a kisgazdapárt gyengítése: „a rend helyreállítása” volt, és nem a politikai helyzet tisztázása. A rend és a nyugalom a cikk szerint a demokrácia legfőbb jegye, ám ennek egy demokratikus választás pont az ellentéte: nyugtalanság, a politikai erők egymással való küzdelme jellemzi, amely küzdelemnek a végkimenetelét nem lehet tudni. Mintha arról lenne itt szó, hogy a konfliktusos politikai kultúra csak és kizárólag az antidemokratikus rendszerek sajátja.

A Nagy Ferenc miniszterelnök elleni támadások idején a *Kis Újság*ban is megjelentek a demokrácia jövőjével kapcsolatos írások. Z. Nagy Ferenc országgyűlési képviselő például „A koalíció válsága és a kivezető út” című cikkében egy esetleges diktatórikus hatalomátvételtől értekezett.

„Tisztáznunk kell végre, tovább akarjuk-e építeni a demokráciát s ha igen, akkor meg kell egyeznünk, mert különben menthetetlenül a diktatúra felé haladunk”

– írta a honatya, némiképpen összhangban Rákosi rendről, politikai konfliktusokról és demokráciáról kifejtett gondolataival.¹⁰

A kisgazda lap a „Veszélyek és remények” című cikkében szintén a magyar demokrácia értékeire mutatott rá. A cikkíró kiemelte, hogy Kelet-Európában csak hazánkban voltak tiszta választások, az ország a térség államai közül a legmesszebbre jutott az újjáépítésben, sőt „*ellentétben Görögországgal, még az árnyéka se vetődött ránk polgárháborús veszélyeknek*”.¹¹ A szerző szerint a belpolitikai válságok nem szükségesek, és elkerülhetőek lennének. Ez nem azt jelenti, hogy az emberek ne politizáljanak: „*igenis, politizáljon mindenki, de ne igyekezzék akaratát másokra rákényszeríteni*”.

A külföldi, polgárháborús vagy „csak” jelentős konfliktusokkal terhelt helyzet szembeállítására a magyar demokrácia békebeli nyugalmával nem volt egyedi újságírói fogás a kisgazda napilapban. Egy másik írás szerzője rámutatott, hogy

„[a] weimari Németország könnyelműsége s e könnyelműséget a demokrácia ellen kihasználó német náci párt parlamentáris képmutatások közt történt szörnyű hatalom szerzése példa és okulás kell legyen örökidőkre”

– majd elsősorban a Szabadságpártot támadta mint olyan ellenzéki pártot, amely nem építő kritikusa a demokráciának.¹²

A fent idézett mondatok igencsak kétértelműek, egy kétértelmű politikai időszak lenyomatai. Elég érthetetlen a weimari hasonlat, ha a diktatúra létrehozására törekvő erőként a kicsi Szabadságpártot jelölik meg, amely ténylegesen nem is létezett. Kérdéses persze, hogy vajon a Szabadságpártnak szólt-e az az üzenet, hogy a koalíciós kormányzati formát fenn kell tartani, vagy esetleg egy olyan politikai erőnek, amely a demokráciára hivatkozva más uralmi formát favorizál, és akkora az ereje, hogy tőle függ a koalíciós kormányzási forma megtartása.

A weimarizálódás szimbóluma a *Szabad Népb*ben is felbukkant. „A magyar köztársaság védelmében” című cikk ilyen módon adott útmutatást a demokrácia értelmezésében az olvasóknak. A szerkesztők ebben kikelték a „puha demokrácia” ellen, hiszen úgy vélték, hogy „*a magyar demokrácia nem lesz pipogya demokrácia, önvédelemre, erélyre képtelen demokrácia, nem lesz weimari demokrácia*”.¹³ A weimari „kép” használata ellentétes a *Kis*

Újságéval. Az utóbbi esetben Weimar a diktatúrához vezető út jelképe, míg a kommunista lapban látszólag csupán a gyenge, kaotikus és konfliktusokkal erősen megterhelt szisztémáé. A kommunista sajtó azt sugallta, hogy az 1947 februárjáig tartó időszak a gyenge demokrácia időszaka volt, de ennek vége: elkezdik kiépíteni az „erős demokráciát”. Megkezdődött tehát a diktatúra (mint az erős kezű demokrácia) legitimizálása.

A *Szabad Nép* március 11-én élesen reagált az Egyesült Államok diplomáciai jegyzékére, amelyben Washington rosszsallását fejezte ki a kisgazdák ellen indított baloldali támadás miatt. A cikk kifogásolta, hogy az amerikaiak szerint a kisebbség (a baloldali pártok) akarja befolyásolni a többséget (a kisgazdákat). A jegyzék léte a magyar olvasóközönség előtt bizonyíthatta, hogy az amerikai politika nem tartotta a magyarországi folyamatokat demokratikusnak. A *Szabad Nép* természetesen ennek ellenkezőjét bizonygatta: „*Sajnáljuk, hogy az Egyesült Államok kormánya ilyen helytelenül informált és ilyen kevés megértést tanúsít fiatal demokráciánk élet-halál kérdései iránt*” – írta.¹⁴ A cikkíró célja az volt, hogy a magyar helyzetet és a kommunisták helyzetét az amerikai ellenzéki pártokéhoz hasonlítsa, valamint hogy a magyar rendszert az amerikai demokráciához hasonló, csak fiatalabb rendszerként definiálja, amelyet a nyugati demokráciáknak támogatniuk és nem bíráltniuk kellene.

A második amerikai jegyzékre is válaszolt a *Szabad Nép*. Ez a jegyzék egyértelműen antidemokratikus törekvésekkel vádolta a kommunistákat:

„Az amerikai jegyzék azt állítja, hogy a Magyar Kommunista Párt vezetése alatt álló kisebbségi csoportok alkotmányos eljárás keretén kívüli taktikázással kísérik meg a hatalom átvételét.”

A lap az olvasóknak ésszerű magyarázatot nyújtott:

„Talán azzal követtük el mi és a Baloldali Blokk ezt a bűnt, hogy mikor a válság békés megegyezés útján megoldhatatlannak látszott, az egyetlen alkotmányos megoldást, t.i. új választásokat követeltünk.”¹⁵

A *Szabad Nép* szembeállította továbbá a jegyzék állítását, miszerint a kommunisták „*a magyarországi demokrácia fennmaradásának veszélyeztetői*”, azzal, hogy pontosan ők védték meg az összeesküvőktől a demokráciát.

Az amerikai jegyzék, illetve annak közlése két dologra hívja fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a kommunista párt annyira bízott kommunikációja hatékonyságában, hogy szembesíteni merte az amerikai váddal az olvasókat. Másrészt arra, hogy a *Szabad Nép*nek egyre gyakrabban kellett magyaráznia: a magyarországi események nem valamiféle (rendszer)változás, hanem a demokratikus fejlődés egyes állomásai. Az 1945-ös nemzetgyűlés felosztásakor megjelentetett írás például bemutatta ugyan a változás folyamatát, de azt szerves fejlődésként, továbblépésként értékelte. Így lehetett eljutni mindenféle megrázkódtatás nélkül az ideiglenes nemzetgyűléstől, amely „*a nép demokratikus egységének nemzetgyűlése volt*”, az 1945–1947-es nemzetgyűlésen át, amelybe „*betörték a nép ellenségei, és sikerült megbontaniok a demokratikus erők összhangját*”, az országgyűlésig, amely „*mint már a neve is jelzi, az ideiglenes állapot végérvényes felszámolására, a demokrácia teljes politikai konszolidációjára hivatott*”.¹⁶

A demokrácia és a rendszerváltozás megjelenése a választások során

Az 1947-es választási kampány során már a sajtóban is többször szóba került a szocializmus kérdése. A kisgazdák napilapjával vitázva Révai József kifejtette:

„Az augusztus 31-iki választáson természetesen nem arról dönt a magyar nép, hogy polgári vagy szocialista életformában akar-e élni, hanem arról, hogy akarja-e a hároméves terv energikus végrehajtását, a magyar demokrácia békés fejlődését, akarja-e a belső nyugalmat és az építő munkát veszélyeztető reakciók, gyűjtogatók, összeesküvők és harácsolók ráncbaszedését.”¹⁷

Ezután Révai egy jóléti szocialista programot ismertetett – azt sugallva, hogy nem az elérendő rend elnevezése a fontos, hanem a nép általa és benne biztosítható jóléte (és lényeges még a leszámolás mindazokkal, akik az új rend születését akadályozzák). Ezzel Révai lényegében bejelentette, hogy a cél egy másfajta rendszer felépítése, ám ezt szemérmesen nem nevezte szocializmusnak.

A Révai mellett másik sokat szerepeltett kommunista publicista-politikus, Horváth Márton ugyanekkor visszatért a „rend” régi témájához, ám ezt Révai üzenetével összhangba próbálta hozni. Az fejtegette, hogy a „*[m]agyar jólét és magyar függetlenség megvalósíthatatlan rend nélkül*”, és ez az oka annak, hogy „*a kommunisták a demokratikus rend leghűbb őrzői és építői*”. Fontos továbbá, hogy hangsúlyozta: a forradalom, amely szétzúzta a régi rendet, vértelen volt.¹⁸ Vagyis a jóléért cserében rendnek kell lennie, ennek megteremtése pedig egy szerves fejlődés eredménye (lesz).

Az „erős kezű demokrácia” és a „formális demokrácia” közötti különbséget, valójában tehát a hazai demokrácia hiányosságait a választási küzdelem során a *Szabad Nép* többször is magyarázni próbálta. Horváth Márton a „Tiszta demokrácia” című írásában elsősorban a nyugati újságírókkal hadakozott. A kritikát, miszerint nincsen az országban tiszta demokrácia, azzal utasította vissza, hogy csupán a fasisztáknak nem adtak választójogot. Szavai a proletárdiktatúrát vetítették előre:

„Nálunk nincs tiszta demokrácia, mert ha szívünk szerint történnék, akkor a demokrácia minden jogából, a jólétből, szabadságból és hatalomból mindössze a dolgozó nép millióit részletelnők, s nem az elnyomókat, s nem a nép javíthatatlan ellenségeit, akiknek lételeme a tömegek nyomorúsága, a felfordulás, összeesküvés és gyűjtogatás.” (kiemelés az eredetiben – Sz.Sz.)¹⁹

Ez egy olyan többségi diktatúra vágyképe, ahol az osztályhatalom birtokosain kívül a többi társadalmi réteg jogfosztottnak nevezhető.

A választási kampányban a *Magyar Nemzet* a polgári réteg képviselője mellett állt ki. „A polgár Monroe-elve” című cikkben azt éreztették az olvasókkal, hogy a demokráciával együtt ennek a rétegnek a képviselője is veszélyeztetett. A demokrácia életképességében való hitet jelzi, hogy a szavazási részvétellel kiküszöbölhetőnek tartották a válságot:

„A polgár a választáson nem árulhatja el, nem támadhatja hátba a demokráciát és a maga osztályát. Nem kacérkodhatik, nem szövethet a demokrácia ellenségeivel, de nem támogathatja szavazataival azokat sem, akik a polgárságot már csak antropológiai múzeumba való leltári tárgynak tekintik.”²⁰

Parragi György ugyanitt „Szavazni, szavazni, szavazni...” című írásában buzdította részvételre a polgári szavazókat. A választás szerinte „*nagy szociális és világnézeti kérdésekkel*” kapcsolatban hoz majd döntéseket, és ezért az, aki nem marxista és mégis marxista pártra szavaz, az opportunist. Ő is szükségét érezte 1947 nyarán, hogy legitimizálja a nem marxista pártok létjogosultságát: „*A marxizmus és a marxizmust elutasító ideológia Sztálin miniszterelnök híres szavai szerint megfér egymással*” – írta.²¹

Augusztusban a (korábban kisgazda irányultságú, azelőtt meg független) *Magyar Nemzet* a Független Magyar Demokrata Párthoz közelálló sajtóorgániumként definiálható. A párt egyértelműen a polgári rétegeket akarta képviselni, derült ki a Balogh István egyik beszédéről készített tudósításból. Balogh páter és a *Magyar Nemzet* tudósítása egyaránt azt emelte ki, hogy egyes pártok gondolkodásában megbúvik a rendszerváltozás igénye: „*A demokrácia számukra tehát csak átmeneti állapot. Osztályharcot hirdetnek azok ellen is, akik annakidején jobb híján soraikba álltak.*” Balogh rámutatott, hogy új pártja mindig is a demokráciát hirdeti majd.²²

A rendszerváltozás reprezentációja a 47-es választások után

A választás nem hozott teljes baloldali sikert. A koalíció ugyan többségbe került, de felmerült a megerősödött parasztpártiakban, a meggyengült kisgazdáknál és a kisgazdától kizárt Pfeiffer Zoltán vezette legnagyobb ellenzéki pártban, a Magyar Függetlenségi Pártban is egy esetleges kommunisták nélküli koalíció gondolata. Ezek a puhatolozások nem vezettek sikerre. Miután pedig az *Ellenzék*, az MFP sajtóorgánuma támadást indított az MKP ellen a „kékcédulás” választás miatt, a kommunisták eldöntötték, hogy elérik az MFP mandátumainak megsemmisítését. Az úgynevezett petíciós per sikerre is vezetett, így 700 ezer szavazót fosztottak meg képviselői jogától.²³ Ebben a helyzetben kellett működni az MFP hetilapjának, az *Ellenzék*nek, amely nyíltan szembe szállt a kommunista törekvésekkel.

Az 1947-es választási kampányban Moór Gyula burkolt módon felvetette egy esetleges rendszerváltozás esélyét abban az esetben, ha a közlegő választásokon a kommunisták megerősödnének:

„Ha az ekként túlsúlyba jutott marxisták a kollektivisták rend bevezetésére határozzák el magukat, a Kisgazda párt előtt a választás fog állni, hogy segédkezik-e ebben neki, vagy a polgári ellenzék mellé áll.”²⁴

Moór szerint tehát nagy esély volt egy gyökeres politikai fordulatra, rendszerváltozásra, de ezt a kisgazdák megakadályozhatják, ha csatlakoznak a jobboldali tömbhöz. Ez a cikk arra a már említett furcsa ellentmondásra hívja fel a figyelmet, hogy a jobboldali erők rosszul mérték fel a demokrácia életképességét, a rendszerváltozás esélyét, és ezzel akarataikon kívül legalább részben hozzájárultak ahhoz, hogy sikerüljön elfedni a fordulat valódi folyamatát.

Az *Ellenzék* a pártját ért támadások ellenére kiállt a demokratikus értékek mellett, és fellépett a rendszerváltó törekvések ellen. Cikkeiben logikusan rámutatott a tényekre:

„nyilvánvaló, hogy a kommunista párt végeredményben nem akarhat mást, mint kommunizmust és végső célkitűzése sem más, mint az, hogy a tömegekkel, amelyekkel a magántulajdon védelmében keresztül barátkozott meg, megértesse azt, hogy a kommunista, tehát a kollektivisták rend jobb és helyesebb, mint a kapitalista”.²⁵

A *Szabad Nép* egészen másként mutatta a politikai helyzet alakulását. November végén a „Demokrácia menetel” címen jelent meg ott egy vezércikk, amely szerint a demokrácia menetelése a kisgazda összeesküvők országból való „kisöprésével” kezdődött, és (1947 novemberében) a bankok államosításánál tartott. A cikkíró szerint: „*Világosan áll előttünk a cél: a magyar népi demokrácia beteljesülése*”.²⁶ Ez a cikk és ez a mondat, valamint az ezt néhány nappal követő Révai-cikk jelezte a közönségnek, hogy változások következnek, sőt azt is: milyen konszolidációra lehet számítani.

Révai József „Előre megyünk” című írása – amelynek címe ismét a haladást hangsúlyozta – a Pfeiffer-párt eltűnését a magyar demokrácia konszolidációjának nevezte. Révai ismét a később megvalósuló eseményekről elterjedt híreket volt kénytelen cáfolni:

„Akik arról fecsegnek, hogy a Pfeiffer-párt után sor kerül a többire, hogy a kommunista párt elnyeli szövetségeseit, a francia forradalom analógiájával szoktak példálózni. De csak a bolond indul történelmi analógiák után. A kommunisták: kommunisták és nem kispolgári jakobinusok.”²⁷

Révai szerint ugyanis azok a nem kommunisták, akik a dolgozók érdekeit képviselik, szövetségeseik, mert a

célokban egyetértenek velük.

A rendszerváltozás gondolata a rendszerváltozás utolsó szakaszában

A magyar demokrácia 1949-ben végnapjait élte. A többpártrendszer már 1949 elején is csonka volt, a Magyar Dolgozók Pártján és két meggyengített koalíciós partnerén kívül Balogh páter pártja és a lassan eggyé váló két liberális párt volt jelen a közéletben.²⁸

Még 1948 decemberében megindult a támadás az egyetlen valódi demokratikus ellenzéki párt, a Demokrata Néppárt ellen. 1949. február elsején megalakult a Népfront („vezető ereje” az MDP), amelybe belépett az összes még működő párt. 1949 májusában már csak a Népfront listájára lehetett szavazni. Február elejéig a radikálisok ellenzékben voltak, de mindent megtettek, hogy részesei lehessenek a Függetlenségi Népfrontnak.

Az 1949-es esztendő a szocialista népköztársaság első éve volt, egy olyan esztendő, amelynek az elején még köztársasági, a végén pedig népköztársasági volt az államforma. A rendszerváltozás tehát egész esztendőben napirenden volt.

A radikálisok hetilapja, a *Haladás* 1949-ben továbbra is zavartalanul megjelent. Kende Zsigmond „A karaván halad” című vezércikkében a felszabadulás óta eltelt időszak három „csodá”-ját említette meg: az „újjáépítés csodáját”, a négy esztendő alatt

„vértelenül, alkotmányos formák között végrehajtott [...] mélyreható gazdasági és kulturális forradalmat, amellyel évszázados mulasztásokat pótoltt, s országunkat a feudális állapotból a szocializmus megvalósulásának küszöbéig jutatta. S a harmadik csoda most az lesz, hogy a szocializmus országába az egész népet fogja eljuttatni.”²⁹

Eszerint a többpártrendszer, az alkotmányos köztársaság évei az állandó fejlődés: a forradalom fejlődésének évei voltak, amelyek a szocializmushoz vezettek. A *Haladás* olvasóközönségében olyan képet próbáltak kialakítani, amely szerint a szocialista berendezkedés kialakítása nem jelent megrázkódtatás jellegű változást, rendszerváltozást. Ezzel azt a célt is elérték, hogy demonstrálják a kommunistáknak: a szocialista berendezkedésben is létezhet többpártrendszer.

Ugyancsak Kende Zsigmond írt cikket a Radikális Párt Népfrontba való belépéséről. Ismét cáfolta a radikálisok korábbi politikai céljait, amikor elavultnak nevezte azt a polgári demokráciát, amely mellett a *Haladás* 1945-től kiállt:

„A polgári demokráciának évtizedes problémája a parlamentarizmus válsága. E válság lényege az, hogy a modern állami élet a maga sokrétűségével túlnőtt a parlamenti képviselői alkotmány keretein. Ha ez a hiány már a polgári demokráciákban is érezhető, még inkább érezhető a népi demokráciákban, amelyek a polgári demokráciától eltérő, azok céljain messze túlmutató célokat tűztek maguk elé. Nem köztársaságot akarnak, hanem Népköztársaságot.”³⁰

Ez a néhány mondat persze propagandisztikus meghamisítása az 1945 utáni esztendő történéseinek. Kende olyan dolgokat akart elhíttetni az olvasókkal, amelyeket 1947-ben még a kommunista sajtó se mert volna leírni. A radikálisok vezető publicistája azonban immár a Népfront oldaláról szemlélte a polgárságnak az új rendszerben betöltött szerepét. A szerző szerint a polgárok eddig is együtt meneteltek a proletárokkal, és az együttműködéstől az se riasztja vissza őket, „*hogy a közös út most már a szocializmus felé vezet*”.³¹ Azaz a polgári gondolkodástól vezet út a szocializmusig: a polgárság szülte a haladó értelmiség, amely – látva a proletáriátus szenvedéseit – összefogott a munkássággal, és együtt megalkották a szocialista gondolatot.

A választások után ismét Kende Zsigmond ragadott tollat. „Új fejezet” című írásában már a megelőző négy esztendő alatt lezajlott „átnevelődés”, a „*lelkek átépítése*” jegyében írt arról, hogy a könyvek, a rádió, az újságok, a gyűlések, a szemináriumok, az előadások feladata valósággá tenni az embereknek az „*átélt demokrácia*”-t. Mindennek a célja „*a szocializmusnak mindenkit befogadó szilárd*” épületének megépítése.³² (A szocialista „demokrácia” „*átélt demokrácia*”-ra való átkeresztelésének célja az volt, hogy a liberális közönséggel, pontosabban maradékával elfogadtassa a fordulatot és ezen keresztül az új rendszert.)

A fordulatot és a rendszerváltozást ehhez hasonlóan reprezentálta a Polgári Demokraták lapja, a *Világ* is. Supka Géza 1949 februárjában „Mi, a nép...” című írásából rövid áttekintést kaphatott az olvasó a magyar történelem elnyomatással teli évszázadairól. A cikkíró szerint a magyar nép csak néhány esztendővel azelőtt vette kezébe sorsát:

„A köztársaság igaz, csupán politikai forma, amelyet a világ különböző pontjain más-más tartalommal tölt meg a rohanó élet. Lehet kapitalista köztársaság, burzsoá köztársaság, kantonális köztársaság, lehet fezőrök és tábornokok köztársasága. A miénk a nép köztársasága, minden szépségével és minden hibájával egyetemben a mi népünk lelkének kifejezője, vágyainak kiteljesítője. Lángoló élet és békés munka hazája. Mindannyiúnknak egyformán hazája.”³³

A *Világ* kommentálta a Népfront újjáalakítását is. A lap szerint 1945 után sok energiát kellett pazarolni a felvilágosításra, miközben építeni kellett az új társadalmi rendszert. A Népfront megalakulásakor azonban megváltozott a helyzet, hiszen a „*Függetlenségi Népfront megalakulása végét jelenti ennek az átmenetnek*”.³⁴ Azaz a korábbi pár év csupán átmeneti időszak volt egy jobb, stabilabb rendszer elérése érdekében: mivel az 1945 és 1949 közötti rend(szer) ideiglenes volt, nem egy önálló típusa a politikai rendszereknek, nem történhetett

rendszerváltozás sem.

A *Szabad Nép* a Népfront megalakítása előtt „A demokratikus egység” címmel jelentetett meg vezércikket. Magából a címből és a további cikkekből kitűnik, hogy az MDP újságíróinak elsőszámú üzenete az volt: az egységfront létrehozása nem érinti a demokrácia létét. A cikkíró hangsúlyozta azt is, hogy a Népfront a köztársaság évfordulóján alakul meg, ezzel is mutatva a folytonosságot, a törésmentességet, egyben csökkentve az 1946-os, második köztársaság évfordulójának jelentőségét. A változások élet tompítandó az is szerepelt az írásban, hogy a politikai szintéren maradó pártok támogatják a fordulat módját:

„Új az, hogy a ma szövetséges pártok, önként elismerik a munkásosztály vezetését, saját ügyük, saját tömegeik győzelmét látják a munkásosztály vezető szerepének megvalósulásában.”

A cikk kiemelte továbbá: vége a pártok öncélú versengésének, amely csak az ellenséget erősítette; természetes, hogy a „vezető erő” a munkásosztály pártja, mert korábban nehéz volt úgy építkezni, hogy közben a pártnak fél kézzel harcolnia kellett a „hegemóniá”-ért.³⁵

Az 1949-es választások után a *Szabad Nép* „Győzött a Népfront, éljen a párt!” főcímmel jelentkezett, publicisztikájukban pedig „A nép diadaláról” írtak. A cikkíró szerint „ha a múlt év a fordulat éve volt a demokratikus politikai és gazdasági fejlődésünk terén, akkor ez az év a fordulat éve a tömegek magatartásában!”; és úgy vélte, hogy „a demokratikus nemzeti egység élő valóság lett Magyarországon”.³⁶ Mert a *Szabad Nép* ekkor is úgy jelenítette meg a „fordulat”-ot, tehát a változást, mint ami a demokratikus fejlődés része: a folytonosság „elhitetése” volt a cél az érezhető változások közepette is. Ezért sugallták azt az olvasóközönségnek, hogy a politikai erők egységesítése a demokrácia magasabb foka, mint a versengő pártrendszer.

A *Kis Újság* irányítói is úgy vélték: a lap olvasóit szintén fel kell készíteni a népfronttal beköszöntő változásokra. Gyöngyösi János arról írt, hogy „[a]z új Függetlenségi Népfront feladata lesz, hogy a magyar köztársaságot igazi népköztársasággá építse ki”, olyan népköztársasággá, amelynek alkotmánya minden, a demokráciákra jellemző szabadságjogot garantálni fog. Továbbá új, szebb és boldogabb Magyarországot ígért híveiknek.³⁷

A Népfront megalakulásának kommunikációja szorosan összefüggött az 1946-os köztársaság kikiáltásának ünnepével.

A *Szabad Nép*, bár nem a címdalton, de megemlékezett erről. „A negyedik köztársaság” című írás szerzője – a kommunista népköztársaság megalkotása előtt fél évvel – harmadik köztársaságnak a Tanácsköztársaságot, e baloldali diktatúrát tartotta. A cikk idézte Rákosi Máttyás 1946-os mondatait, miszerint a köztársaságot tartalommal kell megtölteni az elkövetkező esztendőkből. E tartalommal való feltöltés vezetett el a népköztársasághoz, amely ekkor, 1949 februárjában megvalósult, bár az elnevezés még nem követte a változásokat. „Negyedik köztársaságunk tehát azért válhatott népköztársasággá – olvasható az újságban –, azért győzhetett ellenségei felett, mert e köztársaság vezetése a munkásosztály kezében van” – és természetesen az MDP kezében.³⁸

Ezzel teljesen összhangban tükrözi a változásokat a *Kis Újság* „A nép köztársasága” című cikke, Antalffy Gyula tollából. Maga a cím is jellegzetes: a szociáldemokrata *Népszava* 1946-os publicisztikáit idézi, amelyek a köztársasági államformát már ekkor a „nép köztársasága”-ként jellemezték. Jellemző a politikai és a sajtóhelyzetre, hogy a lap az 1946-ban kikiáltott köztársaság történelmi előzményei között 1849-et, 1918-ot és 1919-et említette – azaz már a kiscgazdák is bevették a magyar történelem nagy eseményei sorába a Tanácsköztársaságot. A cikkíró kitért a Népfront megalakulására is, amely szerinte új korszakot nyit a köztársaság megerősítése terén.³⁹ A köztársaság megerősítése jelentheti azt az olvasók számára, hogy létre fog jönni a népköztársaság.

Az 1946-os köztársaság évfordulójának és 1949. augusztus 20-ának, a népköztársasági alkotmány napjának sajtóbeli ünneplése között – nem meglepő módon – csak apró különbségeket találunk.

A parasztpárti *Szabad Szó* „Jogunk és kenyerünk” című írásában megemlékezett, hogy nemcsak az új alkotmányt, hanem Szent Istvánt és az új kenyeret is ünneplik augusztus 20-án. A cikk 1848-at és 1919-et tekintette az 1949-es augusztus 20-a történelmi előképének, tehát két forradalmi eseményt⁴⁰ – akkor, amikor a propaganda azt hirdette: nincs forradalmi helyzet az országban, csak az apró változások folyamata létezik.

A *Kis Újság* „Közelebb a szocializmushoz” címmel közölt cikket. Eszerint az ország az új alaptörvénnyel nagyot lép előre a szocializmushoz vezető úton, az elmúlt időszak pedig a szocializmus alapjai lerakásának ideje volt.⁴¹

A *Magyar Nemzet* „Hármas ünnep” címmel közölt vezércikket. A cikkíró megpróbálta összekötni a történelmi múltat a jelen eseményeivel:

„A haladás tradíciójának ünnepe Szent István napja és a haladás tradícióját nem ünneplheti szebben és méltóbban a mai magyarság, mint azzal, hogy most is hű marad Szent István útmutatásához és most is a haladás útján keresi jelenének és jövőjének biztosítását.”⁴²

A haladás pedig azt jelentette, hogy Magyarország

„kikerül az idejétmúlt kapitalista gazdasági és társadalmi rendszerből és a világ leghaladóbb, legfejlettebb, győzedelmes világáramlatához, a szocializmushoz köti sorsát”.⁴³

Mint látjuk, 1949-ben minden megmaradt párt elfogadta, minden megmaradt pártlap hirdette: az ország a szocializmus felé halad. Mindezt úgy interpretálták, mintha ez egy szerves demokratikus fejlődés része lett volna,

amelyben egy lépcsőfok volt a köztársaság, a következő pedig a népköztársaság.

Epilógus: a rendszerváltozás reprezentációja a kommunista diktatúra első éveiben

A Népfront MDP-n kívüli pártjainak sajtója 1949 után rövid ideig tovább működhetett.⁴⁴ E lapok és más újságok oldalain időnként visszatekintettek a megelőző rendszerre, megemlékeztek a köztársaságról. A diktatúra viszonyai között a már bevált receptet követték: úgy reprezentálták a köztársaságot, mintha a népköztársasággá való átalakítása semmiféle cezurát sem jelentett volna. Így tett a *Szabad Nép* is 1950 februárjában: az alkalmi írás tartalma egyértelmű folytatása volt annak a köztársasággal kapcsolatos ideológiai eszmefutatásnak, amely már 1946-ban jellemezte a lapot. A köztársaság eszerint záróaktusa és egyben kezdete volt a rendszerváltozásnak. Mint ahogy a lap fogalmazott: „*Négy esztendeje annak, hogy formálisan is lezártuk a királyság rosszlelkű és népellenes évszázadait: Magyarország köztársaság lett.*”⁴⁵ Ez azonban közel sem volt tökéletes megoldás, hiszen „*Még a királyság eltörlésének kimondásakor is ott ültek a parlamenti padsorokban a nép legmegátalkodottabb ellenségei is*” – azaz a dolgozók ellenségei, akik a dolgozó nép érdekei ellen küzdöttek. A velük való politikai leszámolás „tehát” nem egy újabb rendszerváltozást szolgált, hanem a köztársasági rendszer védelmét. Miként az 1949-es népköztársasági alkotmánynak és azt megelőzően a hatalom monopolizációjára való kommunista törekvésnek is egyetlen egy célja volt: a nép hatalmának biztosítása.

A köztársaság kikiáltása és a népköztársasági államforma bevezetése közötti időszak a *Szabad Nép* szerint a párt vezetésével a „felfelé vezető út” volt. Az út kezdete 1946. február 1-e volt, amikor

„ezt a felfelé vezető utat jelölte meg [...] Rákosi elvtárs: »A köztársaság megalkotása – mondta – csak az első lépés. A munka neheze az, hogy a fiatal magyar köztársaság formáját valóban demokratikus, valóban népi tartalommal töltsük meg.Ŧ”

A magyar köztársaság létrejötté tehát

„a magyar demokrácia óriási sikere, de mégis csak első lépése annak a fejlődésnek, amely a népi tartalmú, valóban demokratikus köztársasághoz, a népköztársasághoz vezet”.⁴⁶

Azaz a köztársaság megszüntetése nem váltás volt, hanem továbbfejlesztés, egy zökkenőmentes folyamat egyik állomása.

A *Kis Újság* „Négy esztendeje” címmel emlékezett meg 1950-ben a második magyar köztársaságról. A cikk a történelmi hagyományokra hivatkozott: 1948–49-re és 1919-re. Feltűnő, hogy nem 1848-ra és 1918-ra, tehát nem az áprilisi alkotmányosságra és az első köztársaságra. Ebben a cikkben a második köztársaság kikiáltása szintén egy folyamat első lépése, amely folyamat végén, „*a fejlődés betetőzéseként, valóban a nép állama, a legteljesebb értelemben vett demokratikus állam, népköztársaság lehettünk.*”⁴⁷ Itt is egy korábban már használt érvelési móddal találkozunk: a köztársasági államformát fejletlenebbnek, kevésbé demokratikusnak próbálták mutatni a népköztársaságnál.

Az 1949-es alkotmány egyéves évfordulóján Dobi István „Az alkotmány ünnepe” című írását jelentette meg a *Kis Újság*.⁴⁸ Dobi cikkében a népi demokrácia nem a korábbi köztársasági államrendre vonatkozott – mint a megelőző évek kommunikációjában. A népi demokrácia szerinte egy út, amely a szocializmus felé vezet, a népi demokrácia államformája pedig a népköztársaság. Eszerint a népi demokrácia útján egy állomás volt a köztársaság és egy állomás a népköztársaság is, vagyis Magyarország állandó változásban van, amelyben nem törések, rendszerváltozások vannak, hanem szerves fejlődés.

A *Kis Újság* 1951-ben is megemlékezett a „Magyar Köztársaság ünnepé”-ről. A kiscgazda sajtóorgánium szerint a köztársaság az egyedül lehetséges politikai forma, amely a modern nemzethez, a szabad emberekhez méltó. E kijelentés némileg ellentétes a záró gondolattal, miszerint az „*egyedül lehetséges politikai formán*” is túl lehetett lépni: „*A köztársaság az első lépés azon az úton, amely a népi demokrácia, a népi demokrácián át pedig a szocializmus felé vezet bennünket.*”⁴⁹

Ezek az írások annak a teremtésmítosznak a megjelenései tehát, amely szerint a köztársaságon és a népi demokrácián át egyenes út vezet a szocializmusig. Ez a mítosz már 1949-ben kialakulóban volt, 1951-re kiforrott egységes dogmává, kánonná vált.

Dobi István, a minisztertanács elnöke 1951-ben „Az alkotmány ünnepén” címmel közölt írást a *Kis Újságban*.⁵⁰ A szocializmus nem a demokráciától különböző politikai berendezkedés, hanem Dobi szerint a demokrácia egyik, igen fejlett változata, amely különbözik a nyugati demokráciáktól, mivel

„ez a demokrácia: következetes demokrácia, amely nem elégszik meg azzal, hogy ünnepélyesen kinyilatkoztatja a jogokat, azután pedig – ahogy a nyugati úgynevezett demokráciák teszik – rábízza az állam polgáira, hogy aki bírja közülük az marja...”

A szocialista demokrácia viszont nemcsak elméletben biztosítja a jogokat, hanem az ehhez szükséges anyagi feltételeket is szavatolja. A szocializmus tehát nem politikailag más, hanem gazdaságilag különbözik a nyugati demokráciáktól.

Irodalom

Almond, Gabriel A. & Powell, G. Bingham (1996) *Összehasonlító politológia*. Budapest: Osiris.

Gergely Jenő (1977) *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950*. Budapest: Kossuth.

Gyarmati György (2002) A társadalom közérzete a fordulat évében. In: Feitl István & Izsák Lajos & Székely Gábor (szerk.) *Fordulat a világban és Magyarországon, 1947–1949*. Budapest: Napvilág.

Izsák Lajos (1986) *A koalíció évei Magyarországon 1944–1948*. Budapest.

Izsák Lajos (1992) A polgári pártok felszámolása és az egypártrendszer létrehozása Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 1–2. sz.

Izsák Lajos (1994) *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956*. Pécs: Pannónia Könyvek.

Kalmár Melinda (1998) Az ideológiaközvetítő nyilvánosság szerkezetváltozása (1948–1958). *Századok*, 3. sz.

Palasik Mária (1998) A szólásszabadság deklarálása és korlátozásának kezdetei Magyarországon (1945–1949). *Századok*, 3. sz.

Palasik Mária (2000) *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest: Napvilág.

Tóth István (1972) *A Nemzeti Parasztpárt története 1944–1948*. Budapest: Kossuth

Vass Henrik & Zalai K. György (1991) *A tájékoztatás intézményrendszere és a munkásmozgalom elitje 1944–1948*. Budapest: Triffer.

Vida István (1970) A Magyar Közösség és a Kisgazdapárt. *Történelmi Szemle*, 1. sz.

Vida István (1976) *A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Vida István (1985) A magyar népi demokrácia pártpolitikai struktúrája (1944–1948). *Történelmi Szemle*, 1. sz.

Vida István (1986) *Koalíció és pártharcok 1944–1948*. Budapest: Magvető.

Lábjegyzetek

1

A tanulmány a Politikatörténeti Alapítvány és a Politikatörténeti Intézet Kht. közös, a „Politikai kultúra és politikai mentalitás Magyarországon a 20. században” kutatási programjában, annak „A média szerepe a politikai kultúra alakításában” elnevezésű kutatási iránya keretében készült. A programot a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatja.

2

1946. évi I. számú törvény a köztársasági államformáról.

3

Kis Újság, 1947. március 4. 1. o.

4

Ellenzék, 1947. november 1. 3. o.

5

Az úgynevezett Magyar Közösség-ügy az FKGP ellen irányuló koncepciós eljárás volt. Ennek részeként hurcolták a Szovjetunióba Kovács Bélát, a párt főtitkárát. Lásd Vida (1986: 229–244.).

6

Vida István az 1945-ös pártstruktúrát a következőképpen írta le: „méréskelten polarizált demokratikus többpártrendszer, melynek két domináns, meghatározó eleme van, egyfelől az MKP, másfelől az FKGP” (Vida, 1985).

7

Lásd Izsák (1986, 1992); Gergely (1977); különösen Palasik (2000: 183–251); Vida (1976: 210–220).

8

Révai József: Amiben nincs alku. Szabad Nép, 1947. február 16. 1. o.

9

Szabad Nép, 1947. február 18. 1. o.

10

Kis Újság, 1947. február 7. 1. o.

11

Uo. 1947. február 15. 1. o.

12

Uo. 1947. március 12. 1. o.

13

Szabad Nép, 1947. február 27. 1. o.

14

Uo. 1947. március 11. 1. o.

15

Uo. 1947. március 20. 1. o.

16

Uo. 1947. július 25. 1. o.

- 17 Révai József: Polgári és emberi életforma. Szabad Nép, 1947. augusztus 8. 1. o.
- 18 Horváth Márton: Rend. Szabad Nép, 1947. augusztus 14. 1. o.
- 19 Horváth Márton: Tiszta demokrácia. Szabad Nép, 1947. augusztus 17. 1. o. (Kiemelés az eredetiben.)
- 20 Magyar Nemzet, 1947. július 20. 1. o.
- 21 Uo. 1947. július 27. 1.o.
- 22 Uo. 1947. augusztus 7. 1. o.
- 23 Lásd Izsák (1994: 103); Tóth (1972: 225-230).
- 24 Szétforgácsolódunk? Ellenzék, 1947. augusztus 30. 7. o.
- 25 Például: A türelmetlenségi politika újabb fejezete előtt állunk. Ellenzék, 1947. szeptember 13. 2. o.
- 26 Szabad Nép, 1947. november 21. 1. o.
- 27 Uo. 1947. november 23. 1. o.
- 28 Balogh páter pártja a Független Magyar Demokrata Párt volt, a két liberális párt a Magyar Radikális Párt és a Polgári Demokrata Párt volt
- 29 Haladás, 1949. február 24. 1. o.
- 30 Uo. 1949. március 17. 1. o.
- 31 Kende Zsigmond: A polgár gondjai és reményei. Haladás, 1949. április 7. 1. o.
- 32 Uo. 1949. május 19. 1. o.
- 33 Világ, 1949. február 1. 1. o.
- 34 Uo. 1949. február 3. 1. o.
- 35 Szabad Nép, 1949. január 30. 1. o.
- 36 Uo. 1949. május 17. 1. o.
- 37 Gyöngyösi János: A Függetlenségi Népfront elé. Kis Újság, 1949. január 30. 1. o.
- 38 Szabad Nép, 1949. február 2. 2. o.
- 39 Kis Újság, 1949. február 2. 1. o.
- 40 Szabad Szó, 1949. augusztus 20. 1. o.
- 41 Kis Újság, 1949. augusztus 19. 3. o.
- 42 Magyar Nemzet, 1949. augusztus 20. 1. o.
- 43 Uo.
- 44 A Világ (a polgári demokrácia lapja) 1949. július 31-én jelent meg utoljára, de már február 4-én, a Népfront (újja)alakulása után lekerült a címlapról a „polgári demokrácia lapja” jelző. A Világ utolsó számában a Radikális Párt lapjára, a Haladásra való előfizetésre hívta fel olvasóit. A Haladásnak 1950-ben 21 száma jelent meg, a korábbi hetilapformában. 1950-ben már ők sem jelölték meg, hogy ez a Radikális Párt lapja, és a lap teljesen apolitikussá vált. A Szabad Szó kiadása 1949 őszén szűnt meg, miközben a párt elhatározásából a pártszervek még tovább működtek. Az ellenzéki Demokrata Néppárt lapja, a Hazánk 1949. január 29-én jelent meg utoljára, immár két oldalra zsugorodva, majd ez a párt is feloszlott. A Kis Újság 1951 nyaráig jelent meg, az egyetlen változás az volt, hogy 1950. október 31-én hetilappá alakult, és lekerült a címlapról, hogy a „Független Kisgazdapárt lapja”, viszont a jelzős szerkezet az impresszumban továbbra is megtalálható volt.
- 45 Szabad Nép, 1950. február 1. 3. o.
- 46 Uo.
- 47 Kis Újság, 1950. február 1. 3. o.
- 48

49 Uo. 1950. augusztus 20. 1. o.

Uo. 1951. február 1. 3. o.

Uo. 1951. augusztus 22. 3. o.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

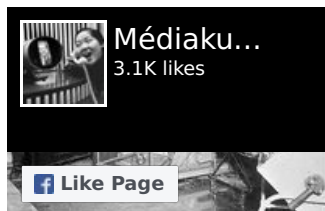
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tél

Európa

[Sükösd Miklós:](#)

Kommunikációs deficit Magyarország európai uniós csatlakozásának médiabemutásában

Megoldási irányok és nyilvánosságmodellek

Ebben az előadásban a magyar európai uniós csatlakozás folyamatának hazai médiabemutatójáról szeretnék először beszélni.¹ Ez nem csupán leíró célú, hanem vitaindító, vitára hívó exposé lenne, amelyben néhány kritikus tendenciára hívnám fel a figyelmet. A második részben arról szeretnék néhány szót szólni, hogyan kapcsolhatjuk a hazai problémákat az európai szóhasználatban meghonosodott „kommunikációs deficit” koncepcióhoz, s hogyan lehetne javítani a képet, élesíteni az exponálást, jobb minőségűvé tenni a csatlakozási folyamat médiabemutatóját. Milyen szerepe lehet ebben különböző szereplőknek: az újságíró-társadalomnak Magyarországon; az európai és hazai médiacégeknek; a magyar kormányoknak; illetve az Európai Bizottságnak, Brüsszelnek? Végül a harmadik részben azt elemzem, hogy milyen utakon, módokon megy végbe az európai diskurzusok megjelenése a magyar nyilvánosságban, más, újonnan csatlakozó országok nyilvánosságában – és a régi tagállamok nyilvánosságában is. A fő kérdés itt az, hogy az európai nyilvánosság nemzetállami médiában való megjelenésének milyen fajtáit különíthetjük el, s ezek milyen kihívásokat jelentenek a gyakorló újságíróknak.

Amikor készültem erre az előadásra, azzal a kérdéssel ostromoltam a szervezőket, hogy milyen nyelven tartsam ezt a vitaindítót. A Közép-Európai Egyetem, ahol dolgozom, amerikai, New Yorkban bejegyzett egyetem, de Budapesten működik a Nádor utcában, és a munkanyelvünk az angol. Tehát a legtöbbször angolul tanítunk, végzünk kutatást ezekről a témákról. Mégis úgy gondolom, hogy magyarul kell beszélnem, beszélnünk ezekről a témákról, még egy kétnyelvű, nemzetközi konferencián is. Meg kell teremtenünk azt az új szaknyelvet és azt a szakirodalmat, amelyet az újságírók és a társadalomkutatók egyaránt használhatnak a magyar média európai átalakulásának elemzése, az európai diskurzusokban és vitákban való egyenlő részvétel érdekében.

A magyar sajtó EU-képe

Először egy empirikus kutatás eredményeit ismertetném, amely a magyar sajtó EU-képét elemezte. Közhely, hogy Magyarország európai uniós csatlakozása olyan esemény, amelynek történelmi jelentősége csak a magyar történelem kiemelkedő sorsfordulóihoz – a honfoglaláshoz, a kereszténység felvételéhez vagy újabb kori történelmünkben az 1848-as vagy az 1956-os forradalomhoz és az 1989–90-es rendszerváltáshoz – hasonlítható. Az is gyakori gondolat, hogy a médianak jelentős szerepet kell vállalnia az uniós csatlakozás folyamatának megismertetésében. Ennek ellenére, akármilyen hihetetlen, sajnálatos módon egyetlen tudományos igényű felmérés sem készült arról, hogyan mutatja be az elektronikus média, a rádió és a tévé az EU-csatlakozás folyamatát.

Sőt, ismereteim szerint mindössze egy tudományos rendszerezettséggel felmérés és két kvalitatív tanulmány (Hegedűs, 2000; Szilágyi-Gál, 2003) készült a magyar sajtó EU-képéről is. Elképesztőnek tartom ezt a hiányosságot, amely még kiáltóbb, ha tekintetbe vesszük, hogy a 2003. április 12-i EU-csatlakozási népszavazást milliárdos nagyságrendű – jelentős részben az elektronikus médiában folytatott – kommunikációs kampány előzte meg, s a Külügyminisztérium már az 1990-es évek közepétől kezdve rendszeresen írt ki az EU-csatlakozáshoz kapcsolódó közvélemény-felkészítési médiatámogatási pályázatokat. Ha másért nem, e közből folytatott kampányok támogatására, tervezésére, hatékonyságának mérésére indokolt lett volna módszeres médiatartalom- és diskurzus-elemzéseket végezni. Sajnálatos az is, hogy az ORTT vagy a médiakutatással foglalkozó tudományos műhelyek sem végezték el ezeket a vizsgálatokat.² Tudományos tények, „földközeli” empirikus eredmények híján pedig csak illusztrációkat, eseteket emlegethetünk, sztorikat mondogathatunk egymásnak, spekulálhatunk arról, hogy ki mit gondol a csatlakozási folyamat médiabemutatójáról.

Módszeres tartalomelemzés tehát ismereteim szerint csak egy készült. Ezt Terestyéni Tamás tartalomelemző, médiakutató csoportja készítette 2000-ben egy, a magyar társadalom EU-kommunikációs stratégiájának kidolgozását támogató PHARE-program keretében (Terestyéni, 2000, 2001). A vizsgálatban két országos lapot, a

Magyar Nemzetet és a Népszabadságot vették górcső alá. Emellett hat megyei lapot elemeztek: a *Kisalföldet*, a *24 Órát*, a *Somogyi Hírlapot*, az *Észak-Magyarországot*, a *Hajdú-Bihari Naplót*, a *Petőfi Népet* és két hetilapot: a *168 Órát* és a *Magyar Fórumot*. A kutatás mintájába a fenti tíz újság valamennyi cikke bekerült, amely 2000. április 1. és szeptember 30. között jelent meg. A kutatók minden olyan cikket tekintetbe vettek, amelyben a pusztai említésnél több, legalább egy mondatnyi közlés szerepelt az Európai Unióról vagy az EU-hoz kapcsolódó témakörrel. A tartalomelemzési eredmények nem váltottak ki közéleti vitát, reflexiót, s nem is jutottak vissza az újságíró-társadalomhoz. A megállapítások pedig feltétlenül figyelmet érdemelnek. Az idő rövidsége miatt hét jellemző elemet, trendet szeretnék kiemelni.

Az első jelentős tény már 2000-ben, mintegy három évvel a csatlakozásról döntő népszavazás előtt, a cikkek elképesztő mennyisége volt. A kutatás fél évében 2 227 olyan cikk jelent meg, amely az EU-val (is) foglalkozott. Az országos napilapok minden lapszámában szerepelt ilyen írás (számonként átlagosan 3,29 cikk). A megyei napilapokban számonként átlagosan 1,26, az EU-t és a csatlakozást valamilyen módon érintő írás jelent meg. (Itt azonban akár több nap is eltelhetett megjelenés nélkül, hogy aztán tömbökben szerepeljenek a cikkek. Az *Észak-Magyarország* című lapban például jellemző módon az EU-mellékletet tartalmazó számokban jelentek meg a témáról szóló írások.) A nagy sajtóérdeklődés így a közérdeklődés napirendjén tartotta a csatlakozás kérdését: a mennyiségi keretek, a nagy felület rendelkezésre állt.

A második trend a hírek, a nyers információ, a napi aktualitások közlésének dominanciája. Az összes EU-val, csatlakozással foglalkozó cikk 95 százaléka ilyen típusú hírcikk volt. Vagyis csak öt százalék marad elemzésre, glosszára, publicisztikára, a háttérösszefüggések megvilágítására, vezércikkre, kommentárra. Ez azt jelenti, hogy a hosszú távú értelmezési keretek, azok a kontextust nyújtó, beágyazási lehetőségek, amelyek a hírmorzskákat képessé teszik arra, hogy értelmes képet adjanak ki, hogy a kirakós játék, a mozaik összeálljon, nos ezek a cikkek elenyésző mennyiségben voltak jelen a magyar sajtóban. Némileg nagyobb arányban, 11 százalékban jelentek meg a két országos napilapban. Ebből következően igen kis, elenyésző arányban a legolvasottabb magyar újságtípusban, a megyei napilapokban. Vagyis a megyei sajtó olvasói csak a legritkábban kaptak értelmezést, eligazítást, orientáló véleményt a csatlakozás kérdéseiről. Az arányok bizonyára változtak a 2000-es kutatás óta az elmúlt években. Érdekes és fontos lenne ma is megnézni, hogy a sajtóban hogyan alakulnak ezek az arányok.

A harmadik jellemző trend: a magyar csatlakozás diplomáciai, külgazdasági, külpolitikai témaként jelenik meg. A cikkekben intézmények képviselői, a brüsszeli és a magyar tárgyalódelegációk a tipikus szereplők. Egy jellemző tévéképet vagy fotót említenek: a brüsszeli sajtótájékoztatókon EU-bürokraták és -döntéshozók, valamint magyar diplomaták, politikusok nyilatkoznak. Szinte alig esik szó – néhány cikk ír csupán – az EU értékeiről, alapeszméiről, hosszú távú kulturális értékeiről, az európaiság, a federalizmus, a multikulturalizmus, a hosszú távú víziók kérdéseiről. Ha ezt összeadjuk azzal, hogy 95 százalékban mikrocikkek, hírcikkek jelennek meg, kezd kialakulni az a kép, amelyet a módszeres vizsgálat alapján találunk: a csatlakozási folyamatot a sajtó tipikusan rövid cikkekben, a tárgyalásokat hivatalos, intézményes diplomáciai tárgyalásként mutatja be.

A negyedik állítás: az Európai Unió a magyar csatlakozás értelmezési keretében jelenik meg a cikkek kétharmadában. Tehát egy olyan EU áll előttünk, amelynek a fő profilja a sajtó képe szerint a bővítés és ezen belül Magyarország. Ez részben természetes, hiszen magyar heti- és napilapokról és hazai olvasóikról van szó. Hosszú távon ez a szemlélet mégis egyfajta csólátáshoz vezethet. A magyar csatlakozás szempontja mellett eltörpülnek a valódi, EU-n belüli lényegi kérdések, például az európai döntéshozó intézmények súlya és egymáshoz való viszonya vagy az integráció jövőjéről folyó vita. Természetesen 2000-ben a tárgyalások aktualitása volt napirenden, a találgatás, hogy vajon mikor fog megvalósulni a csatlakozás. (Még a csatlakozás menetrendjét meghatározó 2002-es koppenhágai döntés előtt vagyunk.) Ehhez képest az a kérdés, hogy milyen EU-hoz csatlakozunk, nem kapott figyelmet.

A tárgyalások középpontba állításából következik, hogy kik a jellemző szereplői a magyar sajtóban az EU-témájú megjelenéseknek. Természetesen a politikusok és a diplomaták. A politikusokon belül a külpolitikusok: a külügyi tisztségviselők, a tárgyalódelegációk és a külügyminiszter. Tehát a hivatalos, külügyi Magyarország és a hivatalos, brüsszeli EU dominálja az EU-képet 2000-ben a magyar sajtóban. Nagyon kis számban követik őket a szakértők, és elenyésző számban a gazdaság, az üzleti élet szereplői. Nagyrészt hiányoznak a szakmai érdekszövetségek – a pékektől a fuvarosokig. Szintén elenyésző számban jelennek meg önkormányzati képviselők, polgármesterek, ami az EU-forrásból megvalósuló regionális fejlesztéseket, például PHARE-beruházásokat, támogatásokat tekintve igen meglepő.

Az ötödik tény, amit érdemes megemlíteni: a csatlakozás kérdése sokszor hazai, belpolitikai konfliktusok ütközőpontjaként jelenik meg. 2000 nyarán „*az EU-n kívül is van élet*” miniszterelnöki szlogen (Orbán Viktor) állt a belpolitikai villongások középpontjában. Ha visszaemlékszünk, ekkor került Haider pártja kormányra Ausztriában, és az EU ezzel kapcsolatos reakciói szintén a magyar belpolitikai élet ütközőpontjába kerültek. Ezek a belpolitikai, pártpolitikai konfliktusok, amelyek a csatlakozás kérdéseit a belpolitikai marketing témájaként, a pártok identitásalkotó véleményelemeként jelenítik meg, nagy számban jelennek meg a sajtóban. Az uniós kérdéskör efféle használatát azóta is tapasztalhattuk – legutóbb a 2003. áprilisi népszavazási kampány során.

A hatodik fő kiemelni való a tartalomelemzés eredményeiből az, hogy nincs érdemleges elutasító érv a csatlakozással szemben a magyar sajtóban. Ez annál is meglepőbb, mert a *Magyar Fórum* is az elemzett lapok között szerepelt. A kevés elutasító álláspont nyilván ehhez a laphoz kötődik. Szeretném felvetni ugyanezt a kérdést a 2003-as kontextusban is. Az EU-népszavazási kampányban sem jelent meg nagy terjedelemben erős ellenző vélemény. Legalábbis a kormányzati kampányban, adófizetői pénzből nem támogatták a „nem” álláspontot, és sokszor az volt az ember benyomása, hogy a „nem” álláspont nyilvános képviselői nem szakmailag megalapozott álláspontot képviseltek; illetve azok, akik megalapozott álláspontot képviseltek, nem jutottak igazán térhez. Nem volt kiegyensúlyozott vita, egy nagyon erős „igen”-nel és annak számos árnyalatával szemben sporadikus „nem”

állt – ezt találták a kutatók 2000-ben is. Vagyis a kedvező hatások bemutatása dominált már 2000-ben, s ez a trend a kormányzati kampányban felerősítve köszönt vissza. Meg kell jegyezni, hogy a Külügyminisztérium már 2000-ben is többet támogatott az elemzett lapok közül, EU-rovatokat, -oldalakat szponzorált, és azóta is szponzorál például a megyei lapok jelentős részénél. (Sőt, a közelmúltban valamennyi megyei napilapot és több minőségi országos napilapot is, a *Népszabadság* kivételével.)

A hetedik tény, amelyet szeretnék kiemelni, hogy nagyon kevés figyelem, kevés fény vetül az EU-támogatásokra, s az EU-támogatásokból megvalósult beruházásokra, projektekre. Holott a PHARE-programok sok projektet támogattak a romaképzéstől a helyi víztisztító környezetvédelmi beruházásokig Magyarországon az 1990-es évek közepétől. Ezekről érdekes módon még a megyei sajtóban is, ahol pedig a helyi és regionális hírközpontúság erősen érvényesül, viszonylag keveset lehetett olvasni.

Összegezzünk: a magyar sajtó jellemző EU-képe az, hogy *brüsszeli sajtótájékoztatókon általában idősebb, fekete öltönyös férfi diplomaták, EU-szakzsargonban, EU-büro nyelven érthetetlen dolgokat beszélnek. Az Unió a magyar csatlakozás kontextusában jelenik meg, a csatlakozás pedig távoli eseménysorként. Távoli földrajzi értelemben, mert Brüsszelben vagy legjobb esetben Budapesten zajlik; és távoli szimbolikus értelemben, mert messze a fejünk felett, a nemzetközi intézmények és diplomácia csúcsvilágában döntenek rólunk. Én, a magyar állampolgár, a hűs-
vér ember, a teherautósofőr, a kismama, az óvónő, az asztalos, a tanár, a banktisztviselő nehezen tudok kapcsolódni ehhez. A szakmámról nem esik szó, a szakmám képviselője nem jelenik meg, s a helyi közösségem kapcsolódásáról is kevés szó esik: csúcspolitikusok, külügyesek, diplomaták tárgyalnak öltönyben. Összefoglalva egy fél éves, intenzív sajtóelemzés alapján ez a magyar sajtó EU-képe 2000-ben.*

Kommunikációs deficit és megoldási irányok

Hogyan lehet javítani ezen a képen (amely egyébként sokat javult természetesen az elmúlt három évben, a koppenhágai csúcs után, a népszavazási kampányban pedig még sokkal nagyobb terjedelemben és sokkal jobb minőségben jelent meg a sajtóban a csatlakozás ügye)?

S az ehhez kapcsolódó, ezt felvezető kérdések: miért fontos egyáltalán a csatlakozási folyamat médiabemutatása? Mennyiben felel a média a megjelenítés minőségéért és mennyiségéért? Mekkora a média felelőssége az állampolgári érdeklődés és aktivitás alakításában? Az utóbbi kérdésre azt felelném, hogy nagyon nagy. Mindannyian tudjuk, hogy az emberek a médiából kapják a tényszerű információk, adatok, sőt az értelmezési keretek nagy részét. Mégis azt gondolom – elsősorban az állampolgári érdeklődés és aktivitás alakításában – a média felelőssége másodlagos a politikai osztály, a politikai elit felelősségéhez képest.

Ha Magyarországon az EU-népszavazás alacsony, 50 százalék alatti részvételi arányát nézzük, amely egyedülálló és a legalacsonyabb az újonnan csatlakozó országok között, azt nem varrhatjuk csak a média nyakába. Nem állítanék fel kizárólagos ok-okozati viszonyt az eddig elmondottak és az alacsony részvétel között. Lényegesebbnek tűnnek a politikai okok: a politikai osztály egyet nem értése, megosztottsága, a különbségek politikai marketing célú kommunikációs hangsúlyozása és az EU-csatlakozási kampány ebből következő felemás volta (Hegedűs, 2003). Például Szlovákiával ellentétben, ahol Dzurinda és Meciar együtt kampányolt az „igen” szavazat mellett. Ez az egység, közös elkötelezettség nem jött létre az ellenzék és a kormánypártok vonatkozásában Magyarországon. Ugyanakkor nem indult a támogatók és az ellenzők között nyílt sisakos, a társadalom egészét érvekké és érzelmekkel megmozgató vita sem a csatlakozásról, amely pedig szintén magasabb részvételhez vezethetett volna, mint Írországon vagy a skandináv országokban.³ Ezt látom az egyik tényezőnek.

Egy másiknak pedig a kampánykezdés késői és hirtelen voltát. Lényegében 2003 februárjában–márciusában kezdődött az áprilisi népszavazást megelőző kampány, s a kommunikációs felkészülés előtte éveket csúszott. Ebben a 2002-ben hatalomra jutott Medgyessy-kormány elődei, az Orbán-kormány (1998–2002) és a Horn-kormány (1994–1998) felelősségét is látom. Csak halogatták, görgették maguk előtt az EU-csatlakozás igazi kérdéseinek, társadalmi hatásainak a bemutatását. Ha arra gondolunk, hogy Torgyán József földművelésügyi minisztersége idején nem éppen a tárgyszerű viták jellemezték a magyar agráriumot, amelyekben be lehetett volna mutatni a magyar mezőgazdaságot érő európai kihívásokat és lehetőségeket, akkor, azt hiszem, értik, mire gondolok. A kormányok hólabdaként vagy felcsavarodó szőnyegként görgették maguk előtt a csatlakozás kérdéseit. Nem néztek szembe azzal, hogy a csatlakozás kézzelfogható időn belül megvalósul, és erre az intézményépítés mellett kommunikációval is fel kell készülni. A kommunikációnak a közvélemény egészét és egyes társadalmi, szakmai csoportokat célzottan is meg kell szólítani, s ugyanakkor segítséget és lehetőséget kell adnia az önálló tájékozódásra és informálódásra (Horváth et al., 2002). A 2002 decemberi koppenhágai döntés után⁴ pedig hirtelen nagyon kevés idő maradt erre.⁵

A fentiekben azt látjuk: *kommunikációs deficit* jellemzi a magyar sajtót. Ezt kulcsszónak tartom. Mindnyájan ismerjük a *demokratikus deficit* kifejezést, amely az Európai Unióban honosodott meg a politikatudomány és a politika nyelvén. Azt jelenti, hogy az állampolgárok nem kapcsolódnak az európai intézményekhez, nem tekintik őket a realitáshoz (valóságos szerepükhöz) képest fontosnak, vagy – akár a valós folyamatoktól függetlenül – a nemzeti kereteket, a nemzeti parlamentet, törvényhozást tartják a legfontosabbnak. A demokratikus deficit fontos jele, hogy a szavazók kis számban vesznek részt az Európai Parlament választásain. Ennek megfelelően a demokratikus deficit legitimációs deficitet is jelent: viszonylag csekély az európai intézmények elfogadottsága, népszerűsége, támogatottsága, hitele s a beléjük vetett közbizalom.

A demokratikus deficitnek megvan a párja a kommunikációban is: a *kommunikációs deficit* fogalmát használhatjuk annak a médiaképnek a jellemzésére, amelyről beszéltem. Rituális, reprezentatív,⁶ személytelen, intézményes, diplomáciai jellegű, felülről lefelé haladó nyilvánosságról van szó, az Unió olyan tömegmédiamegjelenítéséről,

amelyből kimarad a konkrét, személyes érintettség dimenziója. Kimarad az a szubjektív kérdés, hogy az egyes témák hogyan érintik az egyes európai polgárt, az egyént, a családját, a szakmáját, a lakóhelyét, a természetes és választott közösségeit; az érdekeit, az értékeit, az érzelmeit, az identitását. Az absztrakt, intézményi, külügyi-diplomáciai, fentről lefelé való közelítés élesen szemben áll a személyes és a társadalmi (családi, szakmai-munkahelyi, lakóhelyi) érintettség felismerésére alapozó, alulról felfelé is haladó kommunikációval. Míg az első jellemzően passzív befogadást (hírfogyasztást) feltételez, az utóbbi lehetőséget ad az aktív (proaktív és interaktív) kommunikációra. (Az utóbbiból következő kommunikációs lehetőségekről lásd Horváth et al., 2002.)

A kommunikációs deficitnek az Unió szervezeti felépítéséből és működési rendjéből következő okai is vannak. Ezek ugyanis nemegyszer ellentmondanak a média (elsősorban a tömegmédia) működésének. A média számára a politikai hírértéket többek között a szereplők közötti nyílt, jól megragadható konfliktus, a személyesség (a konkrét, hús-vér szereplőkhöz köthető történetek, a megszemélyesített konfliktusok), a drámai fejlemények és a kérdéskör fontossága, relevanciája adják (Kotroczó, 2001; Meyer, 2003). Mindez azonban sokszor a háttérbe szorul az EU döntéshozatali eljárásában. A média nehezen tud fogást találni a zárt ajtók mögött folytatott, technokratikus-bürokratikus nyelven zajló hosszú tárgyalássorozatokon, amelyek szereplői a nyilvánosság számára kevéssé ismert kormányzati tisztviselők, szakértők és lobbisták (Meyer, 2003). A sokféle érdek lassú és körülményes szakpolitikai egyeztetése nem kedvez a történet drámai, kevés szereplőt bemutató narratív lehetőségeinek. A tagállamok vagy országcsoportok érdekkülönbségei az esetek túlnyomó többségében zárt szakértői, szakmapolitikai tárgyalásokon csiszolódnak közös állásponttá. A konfliktusok csak kiemelkedő, kivételes esetekben kerülnek nyilvánosságra megszemélyesítve, a média számára is jól megragadható drámai konfliktusok képében.

Ami pedig a belső, tagállami nyilvánosságot illeti, a tagállamok miniszterei és más magas rangú képviselői abban érdekeltek, hogy sikeres, eredményes tárgyalónak tűnjenek fel a hazai médiában (Meyer, 2003). Ezért magának az alkufolyamatnak a nyilvánossá tétele, a kiinduló pozíciók pontos, nyilvános rögzítése és a többoldalú, kölcsönös engedelmények publikálása a tagállamok belső nyilvánossága számára nem áll a nemzeti képviselők érdekében. A „tagállamok kommunikációs hiánya” az EU döntéshozatali rendszerében segít megőrizni a rugalmas tárgyalási képességet, és az erős nemzetállamok képét erősíti (Meyer, 2003). Mindez természetesen hozzájárul az Unió demokratikus és legitimációs deficitjéhez.

A kommunikációs deficit tehát nem magyar sajátosság, még csak nem is a 2003-ban csatlakozó tíz új tagállam speciális ügye, hanem az Unió egészét átítató, az integráció alapvető tárgyalási, egyeztetési mechanizmusaiából következő strukturális probléma. Mindez azonban érvényes a csatlakozási folyamatra és az új tagállamoknak az európai nyilvánosságba most ágyazódó saját, belső nyilvánosságára is. Az európai uniós csatlakozási tárgyalások a média és a belső közvélemény számára nehezen követhetően, nagyrészt átláthatatlanul zajlottak. Bár a magyar tárgyalási pozíciók elvben hozzáférhetővé váltak, technokratikus-bürokratikus nyelvezetük a szélesebb közvélemény számára gyakorlatilag emészthetetlené tette a tartalmukat. Maguk a csatlakozási tárgyalások a hatékony alku feltételeinek megtartása érdekében zárt ajtók mögött folytak, követésük sokszor a szakújságíróknak is nehézséget okozott. Tehát, bár a kommunikációs deficit az Unió egészét illető, évtizedes európai probléma, az új tagállamok már a kezdettől, a csatlakozási tárgyalásoktól halmozni kezdik belső, nemzetállami nyilvánosságukkal szemben a saját kommunikációs deficitjüket.

Hogyan lehet csökkenteni az uniós kommunikációs deficitet? A kommunikációs deficit csökkentésére számos szereplő és stratégia kínálkozik. Itt csak négy szereplőt említenék röviden: a hazai médiát, a magyar kormányt, az európai mediarendszert és az Európai Bizottságot.

A hazai médiáról hosszasan beszélhetnénk. Az eddigi tartomelemzési eredmények tapasztalatait felhasználva át lehetne alakítani például a rovatstruktúrát a sajtóban, hogy az EU ne (csak) a kül- és belpolitika közötti, elkülönült rovat témájaként szerepeljen, hanem az európai tematika állandó harmadik dimenzióként jelenjen meg. Olyan új dimenzióként, amely áthatja, átmettszi valamennyi rovatot. Létezhet persze önálló EU-s rovat is, de az európai dimenzióknak érdemes megjelennie a kulturális rovatától a színes és mozaik rovaton át a sportrovatig – a gazdaságot is beleértve, természetesen. Mindennek egyik konkrét megvalósulását jelentheti a brüsszeli tudósítók és a hazai szakújságíró kollégák közelebbi együttműködése, a brüsszeli és a hazai tematikák, információk, látásmódok egymáshoz illesztése – például közös cikkekben.

További lehetőséget jelent a cikkcserék, az európai mellékletek, a más európai lapokkal közös, többnyelvű mellékletek kialakítása. (Magyarországon az 1990-es években többek között a *Magyar Hírlap* vett részt ilyen többnyelvű, több lap által létrehozott közös melléklet kiadásában; az *Élet és Irodalom* egy időben *Libération*-mellékletet közölt stb.) További lehetőség a nemzetközi társszerzős munka. Rengeteg dolgot lehet és kell tennie a magyar sajtónak (s benne a réteg- és szakmai lapoknak), ha tartalmasan és célcsoportokra bontva kívánja kialakítani az európai uniós tagállammá váló Magyarország Unióhoz kapcsolódó nyilvánosságát.

Rengeteg feladata lehet – második szereplőként – a magyar kormányoknak is. Például brüsszeli tanulmányutakat, pályázatokat kellene hirdetni a magyar újságírók számára – nem kéthetes, hanem féléves vagy egyéves tanulmányutakat. Nyelvtanulási lehetőségeket kellene finanszíroznia, többek között újságírók számára. Magam is több európai uniós újságíró-képzésen vettem részt szakértőként. Jellemző adalék, hogy a brüsszeli látogatásra nemegyszer tolmácsot kellett küldeni az újságírókkal. A megyei lapoknál még az EU-specialisták, EU-rovatvezetők között is szerepeltek olyan újságírók, akik tolmács nélkül nem tudtak kommunikálni a brüsszeli forrásokkal. Tehát a nyelvtudásban hihetetlen hiányokat látunk, nemcsak a társadalom széles köreiben, hanem az újságírók között is. Emellett a hírlevelektől a háttéranyagok rendszeres közlésén át a szakértői adatbankok összeállításáig számos lehetőség kínálkozna a kormányzat kommunikációs tevékenységének jobbítására (a részletes javaslatokról lásd Horváth et al., 2002).

De az EU mediarendszeréről – a harmadik szereplőről – is beszélhetnénk, amely szerepet játszhat a kommunikációs

deficit enyhítésében. Voltak és vannak kezdeményezések az összeurópai nyilvánosság létrehozására. Gondolhatunk az *Arte* kulturális filmsatornára, a *Euronews* hírcsatornára, a *European* újságra (amely megbukott), de akár a brüsszeli műsorszolgáltatásra, vizuális szolgáltatásokra (például *Europe by Satellite*-ra) is.

Meg kell azonban jegyezni, hogy nem létezik európai közszolgálati csatorna. Az összeurópai közéleti nyilvánosságot sokszor for-profit médiumok próbálják megteremteni. Miért ne lehetne felvetni egy összeurópai közszolgálati tévé vagy rádió szükségességét (a számos létező brüsszeli internetes portál és honlap mellett)? Természetesen óriásiak az ellenérdekek és az akadályok. Problémát jelenthet az adó nyelve. Lehet persze feliratozni egy tévében. Komolyabb kérdés a pénzügyi háttér megteremtése. Ki finanszírozná ezt a közszolgálati csatornát? Maga a Bizottság? Maga az EU finanszírozná azt a médiumot, amelyik szállítaná róla a híreket? Itt az újonnan csatlakozó országok értékes tapasztalatot oszthatnak meg a régi tagállamokkal: jól ismerjük azt a közép- és kelet-európai gyakorlatot, ahol a kormányzati injekciók, anyagi segítségek a közmédia számára mindig politikai függőséggel járnak. Az összeurópai piac viszont jó lehetőségeket rejthet a reklámozóknak (bár a cégek marketingstratégiái általában még nemzeti piacokra tervezik kampányaikat és költségeiket). Tehát nagyon komolyak az ellenérvek, de ez is egyfajta lehetséges, sőt jogos gondolkodási irány.

Egy további – negyedik – lehetőség a kommunikációs deficit csökkentésére az uniós döntéshozatal nyilvánosságának, átláthatóságának növelése. Miért ne születhetne egy új, az információk hozzáférhetőségét szélesebb körűvé tévő, állampolgár- és újságíróbarát információszabadsági direktíva Brüsszelben, egy új európai „Freedom of Information Act”? A közérdekű adatokhoz való hozzáférést minden európai országban szabályozza rendelet, ám a nyilvánosság, az átláthatóság szintje különbözik. Az információszabadság elve a skandináv országokban érvényesül a legerősebben. Az EU-bürokrácia általában titkolódzóbb, mint a nemzetállami kormányok. Skandináv információszabadsági törvényeket használva például sokkal több közérdekű adatot lehetne az EU-ból megszerezni, mint az érvényes EU-szabályok alapján. Tehát a Bizottságnak és az EU-bürokráciának is lenne bőven szerepe a kommunikációs deficit enyhítésében. Egy átfogó kommunikációs politika, több és mélyebb információs aktivitás a Bizottság részéről, illetve a döntéshozás nyilvánosságának kiszélesítése szintén ebbe az irányba mutat. Mindez azonban a kommunikáció területéről már az európai intézményrendszer politikai reformjának területére vezet.

A kommunikációs deficit kérdéséhez végül egy utolsó reflexió. Természetesen az egész demokratikusdeficit-, kommunikációsdeficit-kérdés már prejudikál egyfajta választ. Ez a kérdésfeltevés a szoros integráció híveinek, az európai federalizmus hagyományához tartozók kérdésfeltevése (Sükösd, 1996, Statham, 2003). Azoké, akik úgy gondolják: megállíthatatlan az a folyamat, hogy egyre több szakpolitika, szakmapolitika, külpolitika, fegyveres erők politikája megy át a közös döntéshozás szintjére a nemzetállami szintről. Az unionisták, azok, akik a kisebb mértékű integrációt tartanak jobbnak, úgy vélik, hogy a demokratikus és a kommunikációs deficit nem igazi vagy nem fontos kérdés. Ők azt mondják: a választópolgárok reálisan mérik fel azt, hogy az Európai Parlamentnek mennyi a súlya. Elenyésző a Bizottságéhoz képest – és ezért mennek el kevesen szavazni az európai parlamenti választásokon.

Az európai nyilvánosság típusai

Az utolsó megjegyzéssorozatban arról beszélnek, hogy milyen modelljei vannak az európai nyilvánosság kialakulásának. Itt nem az európai médiapolitikára, médiapiacokra vagy formális-jogi médiarendszerekre és médiatípusokra (közszolgálati, kereskedelmi, közösségi) gondolok. Egy puhább közelítésről van szó: az európai nyilvánosság szerkezetének változását próbálom tetten érni az integrációs folyamatban; az európai nyilvánosság – diskurzusok, tematikák, napirendek, politikai közösségek és közönségek, kritikai fórumok stb. – különböző elvek szerint szerveződő összjátékát. Nem kétszintű problémáról van csak szó ugyanis. Nem csupán arról, hogy csak európai és nemzetállami szintű média létezik, hogy van nemzeti közszolgálati média, és jó lenne, ha ennek megfelelő európai közmédia is létezne, ahogyan ezt a federalisták egy része gondolja. A mindössze erre építő médiapolitikai megfontolások vagy médiapiaci törekvések túl egyszerűek maradnának. A nyilvánosság európai átalakulásának számos alternatív modellje is létezik. Itt Statham (2003) nyomán megneveznék öt olyan eltérő típust, amelyek közül több keresztbevágja a kétszintű modellt, árnyalja, komplexebbé teszi, és többdimenzióssá alakítja a képet.

Az első maga a *szupranacionális média*, vagyis az összeurópai médiarendszer. Úgy tűnik, a gyakorlatban ez elsősorban az eliteket érdekli: a politikai elitet, a pártokat, az EU-bürokráciát, -képviselőket és holdudvarukat, illetve a gazdasági döntéshozókat, a gazdasági eliteket, a brüsszeli és a hazai szakmai és érdekszervezeteket, lobbikat. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy ezeket az elitcsoportokat, speciális célcsoportokat az összeurópai médiarendszerben nem is a hagyományos média: nem a tévé, a rádió, az újság, hanem az új média, például az internetes honlapok, a szakosított portálok, a hírfolyamok, a célzott hírügynökségek, a cikkügynökségek szolgálják a legjobban. Példaként a Főríz György és mások által vezetett magyar Brux-Infót tudnám megemlíteni, amely elsősorban előfizetőknek szóló, specializált hír- és cikkügynökség. Tehát ez a szupranacionális média szintje.

A második típus az európai diskurzusok közösségénél magának a nemzeti médiarendszernek – mind a 15, illetve 25 nemzeti médiarendszernek – az átalakulása oly módon, hogy a *nemzeti diskurzusaik elkezdenek egymásra hasonlítani*. Sokkal nagyobb figyelmet kap az európai tematika és dimenzió, például átalakulnak a rovatstruktúrák, ahogy ezt említettem. Nagyobb médiafigyelmet kapnak az európai döntéshozók, kialakul az európai tematikák párhuzamossága, átalakulnak és több területen hasonlóvá válnak a közéleti és a szakpolitikai viták. Egyre fontosabbá válik a nemzeti médiarendszeren belül az EU-diskurzus, és átmetszi, áthatja a sajtó, a média jelentős részét. Ez a változás – a nemzeti napirendek, diskurzusok hasonlulása, az összeurópai napirend erősödése – alulról, a nemzetállamok szintjén, a nemzeti média tartalmában indul.

Egy harmadik modell a *felülről kiinduló vertikális konvergencia*. Egy-egy EU-direktívára – illetve korábban még

szabályozási kezdeményezésre -, amelyik ugyanúgy érvényes 15, illetve majd 25 országban, minden nemzeti nyilvánosságban vita indul, hol ilyen, hol olyan. A felülről indított viták párhuzamosan folynak, s a közös diskurzusban elkezdnek hasonulni. Elkezdnek összetartani, legalábbis azoknak a témáknak a metszetében, amelyek Brüsszélből indulnak. Nem véletlenül: minden nemzeti politikai közösség ugyanazokra az impulzusokra válaszol. Ez a vertikális konvergencia, amely felülről lefelé tartó folyamat.

Az absztrakt modelleket illusztrálva gondoljunk arra, hogy az újságírók, az újságok számára milyen lehetőségek nyílnak itt például cikkcserés megállapodásra vagy közös rovatok létrehozására. Mint említettem, a magyar sajtóban is több kísérlet volt már erre. Ilyen típusú megállapodásokra - új laptestekre, cikkcserére, összefogó rovatokra - jelentős új lehetőségek nyílnak a vertikális konvergencia szempontjából, ha ugyanaz a téma merül fel 25 országban.

Horizontális konvergencia: ez a negyedik modell. Ez a nemzetek között terjedő tematikákra, a nemzeti nyilvánosságok és kultúrák közötti tematikus és szemléleti „fertőzésekre” utal. Konkrét, horizontálisan érintkező tematikákat, vitákat jelent, ahol a brüsszeli döntések előtt vagy nélkül hasonló kérdésekről alakulnak ki viták. A soknemzetiségű lapgyüttműködések, nemzetközi mellékletek, cikkcserék e horizontális tematikai terjedés fórumai is lehetnek. Egy-egy jelentős véleménycikkre (Habermas és Derrida, Konrad stb.) például több országban is reflektálnak. A határ menti konvergenciák, a kisebbségekkel kapcsolatos viták is a horizontális konvergenciához járulnak hozzá. Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Ausztria, illetve Románia csatlakozása után Románia és Magyarország véleményvezérei és közönségei között például kisebbségi kérdésekről e konvergencia lehetőségével - továbbá európai dimenzióban és az európai napirend alakításának lehetőségével - folyik a vita. Itt is felmerül a véleménycikkek fontossága: a közelmúltban például Tamás Gáspár Miklós cikke váltott ki hosszú román-magyar közös eszmecserét.

Az ötödik rész talán a legaktuálisabb: ez az *európai nyilvánosság mint konfliktuszóna*. Számos dimenzió mentén alakulnak ki frontok, csoportok a tagállamok és a jövőbeli tagállamok, illetve ideológiai csoportok között. Kis országok kontra nagy országok vitája például az országok arányos képviselésének kérdésében. A kereszténység említését követelők kontra elutasítók vitája a Konventben. Nettó befizetők kontra nettó javadalmazott országok anyagi érdekeken alapuló vitája. Szorosabb integrációt követő országok (francia-német tengely) szemben a lazább integrációt akaró országokkal (például Nagy-Britanniával). Intervencionista kontra nem intervencionista vagy pacifista országok. Az Amerika-barát nyolcak kontra (a Bush által vezetett) Amerikával szemben kritikusabbak. Egységes kül- és hadügyi politikát követelők szemben az annak ellenállókkal. Számos tengely mentén alakulnak ki ilyen viták, és az európai nyilvánosság - a nemzeti és az európai médiarendszer - ezeknek a vitáknak, konfliktusoknak a terepéül szolgál.

Befejezésül: ennek az öt modellnek az értelmezése segíthet bennünket abban, hogy a magyar csatlakozás időszakában ne egyszerűen egy kétlépcsős médiarendszert lássunk az európai nyilvánosságban - a magyart és az európaiat; a britet és az európaiat, a szlovákot és az európaiat stb. -, hanem más szempontokat is figyelembe vehessünk. Ebből empirikus kutatások is következhetnek. Szükséges és indokolt volna hazai és összehasonlító tudományos kutatásokat indítani, tartomelemzéseket végezni arról, hogy ez az öt dimenzió hogyan jelenik meg a valóságban, a magyar és más médiarendszerekben. Megfelelő-e ez a felosztás? Milyen az öt modell aránya az egyes nyilvánosságszervezetekben? Mindez egyrészt a társadalomtudományi gondolkodást gazdagíthatja, másrészt a sajtó, a média, az újságíró-szervezetek számára új együttműködési és piaci lehetőségek tárházát nyithatja a cikkcseréktől az új fórumokig, rovatokig, fordításai projektekig, a nonprofit együttműködéstől a for-profit akciókig. Remélem, hogy ennek a nyomán gazdagabb lehet az EU hazai bemutatása, és szervezesebben integrálódhat az európai nyilvánosságba, mint ahogy azt az előadás elején ismertettem, s a magyar médiapolitika a meddő pártpolitikai csatározások helyett (vagy legalábbis mellett) ezekkel a kérdésekkel is foglalkozik majd. Az európai kommunikációs deficit problémája ugyanis már nem távoli ügy, hanem a mi problémánk is.

Irodalom

Habermas, Jürgen (1971) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*. Budapest: Gondolat.

Hegedűs István (2000) Miért szeretjük az Európai Uniót? *Élet és Irodalom*, 2000. július 14.

Hegedűs István (2003) After the Accession Talks, Facing the Referendum: Hungary and Its Media Joining the European Union. *Central European Political Science Review*, Vol 4, No. 11. (Spring) pp. 44-53.

Horváth Zoltán & Husz Dóra & Sarlós Gábor & Sükösd Miklós (2002) A magyar társadalom EU-kommunikációs stratégiája. Szakértői anyag. *Magyar Közlöny*, december 6.

Kotroczó Róbert (2001) A hír kritériumai: politikai napirendek a televíziós hírműsorokban. In: Sükösd Miklós & Csermely Ákos (szerk.) *A hír értékei. Etika és professzionalizmus a mai magyar médiában*. (Budapest: Média Hungária Könyvek) 147-154. o.

Meyer, Christoph (2003) Exploring the European Union's Communication Deficit: Old Problems and New Departures. *Central European Political Science Review*, Vol. 4, No. 11. (Spring) pp. 35-43.

Statham, Paul (2003) A Response to Meyer's 'Exploring the European Union's Communication Deficit: Old Problems and New Departures' and Some Proposals for Future Research Directions in This Field. Paper presented at the *Governance, Enlargement and the Media Workshop*, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute (Firenze, 2003. február 28-március 1.)

Sükösd Miklós (1996) Jászi Oszkár és az egyesülő Európa. In: Litván György (szerk.) *Jászi Oszkár hazatérése*.

Szilágyi-Gál, Mihály (2003) Press Coverage of the EU and NATO Accession Processes in Hungary and Romania in the late 1990s. In: Sükösd, Miklós & Bajomi-Lázár, Péter (eds) *Reinventing Media: Media Policy Reform in East Central Europe* (Budapest: Central European University Press), pp. 137–152.

Terestyéni Tamás (2000) *Az Európai Unióval kapcsolatos tartalmak magyarországi sajtótermékekben (Egy tartalomelemzéses vizsgálat eredményei)* Budapest: Tarta Bt., 2002 november.

Terestyéni Tamás (2001) Magyarország és az Európai Unió a sajtó tükrében (Egy tartalomelemzéses vizsgálat eredményei) *Szociológiai Szemle* 2. sz. 16–34. o.

Lábjegyzetek

1

A Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Alapítvány által szervezett „Nationalism in the Media, Minorities and European Integration” című konferencián (Budapest, 2003. május 23.) elhangzott előadás szerkesztett szövege.

2

Az utóbbi tény oka talán a megfelelő finanszírozás hiánya. Az OTKA támogatási rendszerben a médiakutatás nem szerepel önálló területként, s így más tudományterületek saját vállalkozásai mellett ritkán jut támogatási lehetőséghez.

3

Az egymásnak feszülő pártkampányok Magyarországon a 2002-es országgyűlési választások esetében vezettek minden eddigit meghaladó, magas választói részvételhez.

4

Az Európai Tanács elsősorban a bővítéssel foglalkozó ülését 2002. december 12–13-án tartották Koppenhágában. Ezen a találkozón a tagállamok tíz tagjelölt esetében hagyták jóvá a csatlakozási tárgyalások eredményeit, s így megnyílt az út a csatlakozási szerződés szövegezéséhez és a szerződés 2003. április 16-i athéni aláírásához. A magyar csatlakozási népszavazáson való alacsony részvétel egyik további oka, hogy a népszavazás (április 12.) és a csatlakozási szerződés meghirdetett aláírása (április 16.) között mindössze négy nap telt el, így a döntés már sokak szemében előre lefutottnak, a részvétel pedig feleslegesnek tűnhetett.

5

Egyes területeken éveket késett a csatlakozáshoz kötődő hazai intézményrendszer felépítése is. A mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatásokra már évekkel azelőtt rendelkezésre álló Sapard-támogatási keretből például az első kifizetésekre csak 2003 elején került sor a Sapard-irodák késedelmes felállítása miatt.

6

Itt érdemes Habermas reprezentatív nyilvánosság-fogalmára utalni, amely a feudális nyilvánosság hierarchikus, egyenlőtlen helyzeteire, a kommunikáció hatalmi reprezentációhoz, szimbólumokhoz, státusokhoz kötődő voltára utal (Habermas, 1971). A rendszerváltás utáni demokratikus újságírásban az újságírói zsargonban a „repi cikk” műfajában élt tovább.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

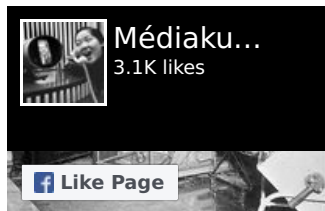
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tél

Európa

[Kertész Krisztina:](#)

Jogharmonizáció az audiovizuális szektorban

A magyar médiaszabályozás legújabb fejleményei az EU-csatlakozás tükrében

Jelen írás elsődleges célja annak bemutatása, hogy a jogharmonizációs célú módosítások eredményeként milyen változások következtek be a magyar médiaszabályozás területén az elmúlt néhány év során.¹ Ahhoz azonban, hogy a változások és okaik érthetőek legyenek, mindenképpen szükséges ismertetni: milyen folyamat vezetett a csatlakozási tárgyalások vonatkozó fejezetének lezárásához, illetve jelenleg mi az Európai Unió álláspontja a magyar médiaszabályozással kapcsolatban. Az alábbiakban ezért a jogharmonizációs folyamat általános jellemzőinek elengedhetetlen ismertetését követően részletesen bemutatom a csatlakozási tárgyalásokat és eredményeiket, valamint az Európai Unió ezekkel kapcsolatban kialakított nézeteit, végül pedig a médiát érintő legújabb szabályozási elképzeléseket.

1. A jogharmonizációs folyamat és legutóbbi fejleményei

1.1. A jogharmonizáció fogalma és céljai

A jogharmonizáció a tagállamok és az Európai Unió (EU) szabályainak összeegyeztetését jelenti annak érdekében, hogy az egyes tagállamok belső joga egymással összhangban legyen, és ekként az eltérő jogi szabályozás ne jelenthesse akadályát mindazon törekvések megvalósulásának, amelyek érdekében az EU-t létrehozták (Király, 1999: 46–50). E törekvések közül a média szempontjából elsődlegesen az áruk és szolgáltatások szabad áramlásának biztosítása emelendő ki, hiszen a média által nyújtott szolgáltatások köré immár egy jelentős iparág szerveződött, amelynek feladata a rádió- és a televízióműsorok, illetve a filmek előállítására, valamint a közönséghez való továbbításuk biztosítása. Ilyen értelemben a média minden kulturális jelentősége mellett elsősorban árunak, illetve szolgáltatásnak minősül az EU szempontjából. Erre tekintettel a tagállami szabályozásokat úgy kell összehangolni, hogy létrejöhessen egy egységes és erős európai piac, amely képes felvenni a versenyt az Amerikai Egyesült Államok médiaipara által jelentett hatalmas konkurenciával is (Cseh, 2002: 84).²

Az EU létrejötte óta folyamatosan bővítette a tagállamok közötti együttműködés kereteit. Míg a kezdetekben elsősorban az alapszabadságok megvalósítására koncentráltak, a fejlődés magával hozta az úgynevezett közösségi politikák kialakulását, amelyek az egy-egy területen megvalósított szorosabb együttműködéssel közvetve szolgálják a közös piac létrehozását. Ezek közül az első háromra már az 1957-es Római Szerződés 3. cikke is utal (Király, 1999: 103).

Az audiovizuális szektor is egy e közösségi politikák közül (Heidinger et al., 2000: 149), azonban mindenképpen – a jelen írás szerzőjének a témával kapcsolatos elfogultsága ellenére is – meg kell jegyezni, hogy nem sorolható a legfontosabbak közé, és különösen nem sorolták közéjük az európai együttműködés kezdetekor. Így például a Római Szerződés – érthető módon, hiszen aláírásakor ez a terület még nem bírt olyan fontossággal, mint például a már ekkor a közösségi politikák közé emelt mezőgazdaság vagy közlekedés – nem tesz említést az audiovizuális politikáról, amely közösségi szinten az 1980-as években jelent meg először (Cseh, 2001: 80).

Ugyanakkor az EU jelenlegi működését ismertető magyar szakirodalomból is az állapítható meg, hogy ezt a területet kevésbé tartják fontosnak. Ezt támasztja alá az is, hogy a közösségi politikák között az audiovizuális politikát sokszor nem is említik, holott azokat egyébként igen részletesen sorolják fel (lásd például Király, 1999: 110), és ugyanez a tendencia figyelhető meg a kormányzati szervek által a csatlakozással kapcsolatban működtetett honlapokon is. Ez különösen azért érdekes, mert például az EU hivatalos honlapján az audiovizuális politikát a többi közös politika mellett egyenrangú területként, a főoldalról közvetlenül elérhető módon tüntetik fel, és maga a honlap is részletes információkat tartalmaz a témával, az ahhoz kapcsolódó joganyaggal és esetjoggal kapcsolatban.³

A joganyag vonatkozásában kiemelendő, hogy az audiovizuális szektor szempontjából a legnagyobb jelentősége a „Televízió határok nélkül” címet viselő, 89/552/EGK irányelvnek van, amelyet 1997-ben módosítottak a 97/37/EK

irányelvvel. Az irányelv az EU jogforrási rendszerén belül igen magas szinten elhelyezkedő olyan rendelkezés, amelyet a tagállamoknak akként kötelező alkalmazni, hogy végrehajtásának módozatait és formáját maguk választhatják meg (Heidinger et al., 2000: 89).

1.2. A jogharmonizáció lépései

Magyarország 1991. december 16-án kötött társulási megállapodást az Európai Közösséggel, amelyet a magyar országgyűlés 1992 novemberében ratifikált.⁴ Később ez a megállapodás jelentette a keretét a felek között megindult tárgyalásoknak, amelyek elsődleges célja az volt, hogy az EU-ba belépni kívánó országok – így hazánk is – felkészülhessenek a csatlakozásra, és teljesítsék mindazon feltételeket, amelyeket az EU elvárt. Az ezt követő években a tényleges csatlakozási tárgyalásoknak még csak az előkészítésük történt meg, így a felek elsősorban a jövőbeni feladatokat és az együttműködés fő területeit állapították meg. Ennek ellenére ebben az időszakban a várható csatlakozásra tekintettel a magyar jogalkotás figyelemmel volt a jogharmonizáció céljaira, olyannyira, hogy egy kormányhatározat már 1990-ben előírta az EU közvetlen elődje, az Európai Közösség jogának tekintetbevételét a magyar törvényhozási munka során.⁵ Erre is figyelemmel tehát a jogharmonizáció első szintjének azt a tevékenységet nevezhetjük, amelynek keretében a magyar törvényhozás a jogszabályok megalkotásakor már a csatlakozási tárgyalásokat megelőzően figyelemmel volt az EU elvárásaira, és ekként eleve olyan jogszabályokat igyekezett elfogadni, amelyek összhangban állnak a közösségi joggal.

A második szint az alábbi pontban rögzítettek szerint a csatlakozási folyamat ünnepélyes megnyitása után következett el. Ez 1998. március 30-án történt meg, és a konkrét csatlakozási tárgyalásokat a felek 1998 áprilisában meg is kezdték (Király, 1999: 51).

2. Jogharmonizáció az audiovizuális szektorban

2.1. A tárgyalások módja és célja az audiovizuális politika terén

A csatlakozási tárgyalások során 31 fejezetbe sorolták a felek a megtárgyalandó kérdéseket, azaz 31 olyan területet állapítottak meg, amelyről külön-külön tárgyalva kívántak haladni a magyar joganyagának az EU által elvárt harmonizációja felé. Ennek során a felek megvizsgálták az adott területhez tartozó joganyagot, és amennyiben az szerintük valamilyen ok miatt nem felelt meg az EU elvárásainak, rögzítették azt is, hogy milyen tartalmú változtatásra van szükség, és az adott fejezetet csak a felmerült probléma, illetve problémák megoldását követően zárták le. A jogharmonizáció második szintjének tehát a jogi szabályozásnak az uniós elvárásoknak megfelelő módosítását nevezhetjük. Ez alól csak az az eset jelenthetett kivételt, amikor a felek abban állapodtak meg, hogy az adott kérdésben a tagjelöltnek az EU átmeneti mentességet (derogációt) biztosít, azaz jóváhagyja, hogy az unióstól eltérő szabályozás valamely fontos ok miatt átmenetileg hatályban maradjon.⁶

A csatlakozási tárgyalások során az említettek szerint megnyitott 31 fejezet egyike a „Kulturális és audiovizuális politika” címet viselte, ennek keretei között folyt a magyar médiaszabályozásnak az unióval való összehangolása. A tárgyalásokat a felek a könnyebben lezárható fejezetekkel kezdték, míg a több egyeztetést és súlyosabb kompromisszumokat igénylő témákat későbbre hagyták. Az EU Bizottsága minden évben úgynevezett országjelentést készített minden csatlakozni kívánó ország helyzetéről, és ebben értékelték az adott államnak a csatlakozási tárgyalások terén tett előrehaladását. Egyben jelezték, mely további lépések megtételét tartják elengedhetetlenül szükségesnek ahhoz, hogy meg lehessen kötni a csatlakozási szerződést, és a tagjelölt teljes jogú taggá válhasson.

2.2. Késés a jogharmonizációban

A jelen írás által tárgyalt kérdéseket kezdetben ugyan könnyűnek hitték a felek – és ezért is nyitották meg ezt a fejezetet már a tárgyalások elején⁷ –, ám az audiovizuális politika kérdésköre az egyik legnehezebben lezárható területnek bizonyult. Ennek elsődleges oka az volt, hogy bár a magyar médiaszabályozás gerincét jelentő, a rádiózásról és a televíziózásról szóló I. törvényt (a médiatörvényt) már 1995-ös elfogadása előtt igyekeztek az uniós elvárásoknak megfelelően elkészíteni, a jogalkotók már annak elfogadásakor tisztában voltak azzal, hogy a törvény nem teljesen EU-konform. Az uniós csatlakozás azonban abban az időben még csak távoli cél volt, míg a mindennapi politikai csatározások, illetve az OECD-hez – azaz a világ gazdaságilag legfejlettebb államait tömörítő szervezethez – való csatlakozás olyan fontos szempontokat jelentettek, amelyekért az adott helyzetben úgy tűnt, érdemes feláldozni bizonyos jogharmonizációs célokat (Cseh, 2001:78).⁸

Erre tekintettel a felek között már a tárgyalások kezdetétől egyértelmű volt, hogy a fejezet lezárásához a médiatörvény számos ponton való módosítására lesz szükség. Az elkövetkező évek során azonban bebizonyosodott, hogy ez igen nehezen kivitelezhető feladat, hiszen ha a tárgyalások során megállapodás is született arról, hogy melyek a feltétlenül szükséges módosítások, ezek elfogadásához az alkotmány vonatkozó rendelkezései alapján kétharmados többség volt szükséges, amely többséggel azonban az 1998–2002 között hatalmon lévő, Orbán Viktor által vezetett kormányoldal nem rendelkezett. Szükség lett volna tehát az ellenzék egyetértésére is, a kérdés azonban túszul esett a közszolgálati médiumok kuratóriumi tagjainak jelölése kapcsán az akkori kormánypártok (Fidesz-MPP és MDF), illetve az ellenzék (MSZP és SZDSZ) között kialakult elmérgesedett helyzetnek. 1999 és 2002 között ugyanis a közszolgálati médiumok kuratóriumának elnökségéből – elsősorban a Parlamentben akkor még jelenlevő MIÉP általuk teljesíthetetlennek ítélt igényei miatt – hiányoztak az ellenzék képviselői, amiért az ellenzék a kormányoldalt okolta. Így hiába készült el már 1999 őszére a vonatkozó törvénymódosítási javaslat, a szükséges változtatásra a kellő támogatottság hiányában nem kerülhetett sor.

Az EU Bizottsága ebben az időszakban évente közzétette országjelentéseit, amelyek több pontban is foglalkoztak a

magyar média helyzetével. Így a 2000-ben megjelentetett jelentés a csatlakozás politikai kritériumainak vizsgálatakor kifogásolta, hogy a kuratóriumokban az ellenzéki képviselők nincsenek jelen, mivel ez a Bizottság álláspontja szerint a politikai befolyásolás veszélyét hordozza magában. A jelentés 20. fejezete pedig, amely a „Kultúra és audiovizuális politika” címet viselte, rögzítette, hogy a közösségi joganyag átvételében csak korlátozott előrelépés történt a jelentés elkészítésének időpontjáig, holott Magyarország 1999-ben rövid határidőn belül megvalósítandó célként jelölte meg az ezen a területen végrehajtandó jogharmonizációt.

A 2001-ben készült országjelentés megállapította, hogy nem történt jelentős változás az előző évben vázolt helyzethez képest, a 2002-es országjelentésben azonban a Bizottság már örömtelnek minősíthető fejleményekről számolhatott be, amelyeket az alábbiakban részletesebben is ismertetek.

2.3. A csatlakozási tárgyalások audiovizuális politikával foglalkozó fejezetének lezárása

A fenti előzményeket követően 2002 tavaszára kialakult az a korábban nem várt helyzet, hogy a korábban megnyitott 31 fejezetből 24-et már sikeresen lezártak a felek, de a még nyitva állók között ott volt a „Kultúra és audiovizuális politika” címet viselő, amelynek lezárását a médiatörvény módosításának elmaradása akadályozta meg. Ekkor Magyarországon kormányváltás történt, ami felcsillantotta a probléma megoldásának lehetőségét: a 2002 májusában megalakult MSZP-SZDSZ kormány egyik legelső feladatának tartotta a médiatörvény módosítását, amihez sikerült megszereznie a szükséges ellenzéki támogatást is. Így az országgyűlés 2002. július 9. napján tartott ülésén sor kerülhetett a 2002. évi XX. törvény elfogadására, amelynek tárgya kifejezetten a médiatörvény jogharmonizációs célú módosítása volt.

A médiatörvény módosításának részletes ismertetését jelen írás következő része tartalmazza, azonban most kell utalni arra, hogy bár a módosítás minden területen eleget tett az EU vonatkozó elvárásainak, a törvényhozók egy olyan – még csak rejtettnek is nehezen nevezhető – bombát rejtettek el benne, amely a későbbiek során majdnem megakadályozta a csatlakozási tárgyalások érintett fejezetének lezárását. A probléma megértéséhez tudni kell: az EU egyik legsúlyosabb kifogása a magyar médiatörvénnyel szemben az volt, hogy míg az irányelv a helyi műsorszolgáltatók kivételével a tagállamok valamennyi műsorszolgáltatója számára kötelezővé tette, hogy műsoridejük minimum 50 százalékában európai műveket továbbítsanak, a magyar jogszabály csak a közszolgálati műsorszolgáltatók számára írt elő kötelező, 70 százalékos kvótát az európai gyártású műsorok sugárzására. További problémát jelentett, hogy a médiatörvény a magyarországi gyártású műsorok minimális arányáról is rendelkezett, ami a nemzeti alapon való diszkrimináció miatt ellentétesnek bizonyult az uniós szabályozással, hiszen az éppen az egységes európai piac megteremtése érdekében nem tűri a tagállamok által alkalmazott, nemzeti alapon történő diszkriminációt (Cseh, 2001: 86).

A 2002-ben elfogadott törvénymódosítás 23. paragrafusának (3) bekezdése a fentiekre is tekintettel – a csatlakozás időpontját meghatározva a módosítás hatályba lépésének idejeként – módosította a médiatörvény 7. paragrafusát, amely a magyarországi gyártású műsorszámok minimális arányáról rendelkezett, és teljesen hatályon kívül helyezte a 28. paragrafust, amely csak a közszolgálati műsorszolgáltatókra nézve határozott meg kvótát az európai gyártású művekre vonatkozóan. A fentiek helyett a módosítás egy teljesen új, az EU-csatlakozással egyidejűleg hatályba lépő 7. paragrafust fogalmazott meg. Ennek (1) bekezdése értelmében a televíziós műsorszolgáltató az évi teljes műsoridő több mint felét európai művek és több mint harmadát eredetileg magyar nyelven készített művek bemutatására köteles fordítani. A (2) bekezdés előírja, hogy a televíziós műsorszolgáltató évi teljes műsoridejének legalább tíz százalékát olyan európai művek, legalább hét százalékát olyan, eredetileg magyar nyelven készített művek számára köteles fenntartani, amelyeket független előállítóval készített, vagy attól öt évnél nem régebben készült műként szerzett be. Mindez tehát azt jelentette, hogy az uniós jogharmonizáció címén ismét sikerült egy olyan rendelkezést elhelyezni a médiatörvényben, amely nemzeti alapon való diszkriminációt jelenthet. Ez természetesen erős rosszallást váltott ki a másik oldalon, ahol az eredeti tervekben szereplő öt százalékos határt még ha nehezen is, de hajlandóak lettek volna elfogadni, különös tekintettel arra, hogy Franciaországban és Ausztriában is létezik hasonló gyakorlat,⁹ és a tagállamok az ilyen típusú szabályokat arra hivatkozva fogadtatják el az uniós szervekkel, hogy azok célja nyelvük védelme. Azonban az öt százalékos arányt a jogalkotási folyamatban egy elfogadott módosító javaslat hét százalékra emelte, és ez erős ellenérzéseket váltott ki az EU oldalán, ami miatt tíz nappal a törvénymódosítás elfogadását követően a sajtóhírek már arról szóltak, hogy kétségessé vált a vonatkozó tárgyalási fejezet lezárása, és csak újabb tíz nappal később bontakozott ki egy kompromisszum lehetősége. Ennek értelmében az EU mégis hajlandó volt a fejezet lezárására, azonban egyértelművé tette azt is, hogy elvárja: a magyar fél ezen a ponton a jövőben kiigazítást hajtson végre az uniós elvárásoknak megfelelően.¹⁰ A magyar fél ezt az igényt elfogadta, amint az kiderül abból is, hogy a kormánynak a jogharmonizációs programról és a program végrehajtásával összefüggő feladatokról szóló 2003. számú határozatának melléklete alapján a kormány 2003. második félévére irányozta elő a médiatörvény – eddig el nem fogadott – újabb módosítását.

Az audiovizuális fejezet lezárására tekintettel a 2002-es országjelentés¹¹ a korábbiakhoz képest sokkal pozitívabb hangnemben foglalkozott a magyar média helyzetével, bár továbbra is talált kifogásolnivalókat mind a közszolgálati média működése, mind a jogharmonizációban tett előrehaladás terén. A csatlakozás politikai kritériumainak vizsgálatakor azt rögzíti, hogy mind a kormány, mind az ellenzék újból egyenlően képviselteti magát a médiakuratóriumokban. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy a választási kampány idején a kormánypártok jelenléte sokkal inkább érzékelhető volt a közszolgálati médiában. Az országjelentésnek a kultúra és az audiovizuális politika terén végbement jogharmonizációt vizsgáló 20. fejezetében pedig azt tartották kiemelőnek, hogy a médiatörvény jogharmonizációs célú módosításával „a közösségi vívmányok jelentős része a magyar jogi szabályozásba áttételre került”. Az előrelépések elismerése mellett azonban felhívták a figyelmet arra is, hogy néhány kérdés – különösen az európai művek területén – további tisztázásra szorul, és az ehhez esetleg szükséges módosításokat Magyarországnak a csatlakozás előtt el kell végeznie. Az értékelés utal továbbá arra is, hogy szükség lehet az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) – amelynek politikai és pénzügyi

függetlenségét a Bizottság biztosítottak látta – szerepének megerősítésére, elsősorban a monitoring fejlesztése terén, illetve annak érdekében, hogy a frekvenciák elosztása és a Műsorszolgáltatási Alap működése átláthatóbb legyen.

Az EU Bizottsága által kialakított álláspontról a tavalyi országjelentés mellett az EU hivatalos honlapjának az audiovizuális szektorral foglalkozó részéből is tájékozódhatunk.¹² Ez, miután röviden ismerteti a magyar szabályozási rendszert, rögzíti, hogy a médiatörvény módosítása révén a Bizottság megítélése szerint a közösségi joganyagot Magyarország megfelelően át fogja emelni a magyar szabályozásba.

3. A médiatörvény jogharmonizációs célú módosítása

A fentiekben a jogharmonizációs célú tárgyalások folyamatának és eredményeinek ismertetése kapcsán csak érintőlegesen mutathattam be a médiatörvény-módosítás egyes rendelkezéseit, azonban írásom csonka lenne ezek alaposabb vizsgálata nélkül. Előjáróban rá kell mutatni arra, hogy a 2002 nyarán elfogadott módosítások nem egyszerre lépnek hatályba, hanem három különböző időpontban, gyakran úgy, hogy bizonyos, korábban hatályosuló rendelkezéseket a következő időpontban hatályba lépő módosítás már hatályon kívül is helyez. Erre, illetve a módosítások nagy számára tekintettel az alábbiakban nincs lehetőség a változások teljes körű bemutatására, csupán a legfontosabb módosítások kiemelésére, illetve a fejlődési tendenciák ismertetésére.

3.1. A 2002. október 15. napjától alkalmazandó rendelkezések

A törvény kihirdetését követő 90. naptól, azaz 2002. október 15. napjától hatályos rendelkezések közé egyrészt azok tartoznak, amelyek alkalmazásához nem volt szükség hosszabb felkészülési időre sem a hivatalos magyar szervek, sem pedig a műsorszolgáltatók részéről, másrészt pedig azok, amelyek szabályozása a felek megállapodása értelmében átmeneti halasztást sem tűrhetett.

Ezen utóbbi körbe sorolható például azon módosítás, miszerint *a törvény hatálya alá tartozik a műsorszétoztás is*. Ennek azért van jelentősége, mert éppen ezen szabály hiánya miatt nem vehetett részt Magyarország az EU által az audiovizuális szektor erősítése érdekében indított Média-programokban (részletesebben lásd Cseh, 1998). A módosításra figyelemmel megváltozott a magyarországi műsorszolgáltatás fogalma is, amelyet a korábbiakhoz képest tágabban definiáltak, új fogalomként pedig bevezették a műsorszétoztást, amelynek szabályaival az új, VI/A fejezet részletesen foglalkozik.

A reklámozással kapcsolatos szabályok terén kiemelendő, hogy ettől az időponttól váltotta fel a törvényben a közvetlen ajánlat fogalmát az irányelvvel immár teljes mértékben összhangban levő, az ott szabályozott „teleshopping”-nak megfelelő „televíziós vásárlás”, továbbá a „televíziós vásárlási műsorablak” fogalma, illetve maximális időtartama. Részben erre figyelemmel változott meg a klasszikus reklám definíciója, de ebben a körben sokkal jelentősebb változásként értékelhető az, hogy immár – a műsorelőzetes kivételével – a műsorszolgáltatók önreklámozása is ebbe a kategóriába tartozik. Utalni kell továbbá arra is, hogy míg a korábbi szabályozás szerint az egy órán belüli reklám akként nem haladhatta meg a 12 percet, hogy ebbe a közvetlen ajánlat nem számított bele, addig jelenleg a 12 percbe a reklám mellett már a televíziós vásárlás ideje is beleszámít, és csak a televíziós vásárlási műsorablak időtartamát kell ebben a körben figyelmen kívül hagyni a 16. paragrafus (2) bekezdése alapján.

Szintén a reklámszabályok körében bekövetkezett jelentős változás, hogy az uniós szabályokkal összhangban a reklámoknak valósnak és tisztességesnek kell lenniük, nem sérthetik mások vallási vagy politikai meggyőződését, nem ösztönözhetnek az egészségre, biztonságra, környezetre ártalmas magatartásra, továbbá szigorításokat hajtottak végre az alkoholtartalmú italok reklámozása terén is.

A módosítást megelőzően *a törvény 85. paragrafusának (1) bekezdése* értelmében magyarországi műsorszolgáltatás végzésére csak magyarországi lakóhellyel rendelkező természetes személy, illetve Magyarországon nyilvántartásba vett jogi személy vagy jogi személyiség nélküli gazdasági társaság volt jogosult. Ezen szabály teljes hatályon kívül helyezése szintén fontos előrelépés volt a jogharmonizáció terén, hiszen olyan, nemzeti alapon való diszkriminációt jelentett, amely az EU álláspontja szerint elfogadhatatlan.

Ebben a körben végezetül utalni kell arra a változásra is, amely a kiskorúak védelmét szolgálja, és amely talán a leglátványosabb volt a tévézők számára is. Ez a műsorok kategorizálását jelenti attól függően, károsak-e a kiskorúak fejlődésére, és ha igen, milyen mértékben, továbbá ez az a módosítás, amely miatt azok a bizonyos sárga karikák az egyes műsorszámok egésze során a képernyő valamelyik sarkában ott láthatók immár több mint egy éve. A megkülönböztető jelzésekkel szemben eleinte súlyos ellenérzések is megfogalmazódtak a nézők körében, olyannyira, hogy azok eltörlése érdekében civil kezdeményezés is indult (lásd például Sinka, 2002).

Ezzel kapcsolatban mindenképpen meg kell jegyezni: a karikák eltörlése érdekében fellépők egyik érve az volt, hogy a magyar szabályozás félreértésen alapulhat, mivel az irányelv *vagylagosan* írja elő a műsorszám előtti figyelemfelhívást, illetve a műsorszám alatt a piktogram megjelentetését, míg a médiatörvény e kettő *együttes alkalmazását* teszi kötelezővé. Az irányelv szövegét megvizsgálva valóban azt tapasztalhatjuk, hogy az a „vagy” és nem az „és” kifejezést használja,¹³ azonban az uniós szabályozás jellegéből fakadóan az irányelv rendelkezéseinek szó szerinti átvétele nem kötelező a magyar jogalkotó számára, csupán az abban meghatározott célok elérését kell szem előtt tartani. Ebből következően az, hogy jelen esetben a magyar szabályozás szigorúbb lett, mint az uniós, nem jelenti, hogy az ellentétes lenne az EU elvárásaival. Sajnos azonban a törvényt módosítás indoklása semmilyen formában nem utal arra, hogy ez a szigorítás szándékos-e, így nem válaszolható meg a civil kezdeményezés által e tárgyban feltett kérdés sem.

3.2. A 2003. november 1. napjától hatályos rendelkezések

A törvény hatálybalépését követő 13. hónap 1. napjától, azaz 2003. november 1-jétől hatályos rendelkezések közé a *kizárólagos televíziós közvetítés szabályai* sorolhatók. Az irányelv hangsúlyt helyez arra, hogy a közönség az exkluzivitást biztosító jogok révén ne legyen megfosztható azon események televíziós közvetítésétől, amelyek nagy társadalmi érdeklődésre tartanak számot. Ennek biztosítása érdekében 2003. november 1-jétől a törvény előírja, hogy a közönség meghatározó része nem zárható ki a társadalom számára nagy jelentőséggel bíró televíziós események figyelemmel kíséréséből, amely események pontos listájának meghatározása egy később elfogadandó kormányrendelet feladata. A fenti cél elérése érdekében a törvény rögzíti, hogy ha a műsorszolgáltató egy ilyen esemény televíziós közvetítésére kizárólagos jogot szerzett, köteles az esemény közvetítése tárgyában az ajánlatkéréssel hozzá forduló meghatározó vételkörzetű televíziós műsorszolgáltató számára ésszerű feltételek mellett, arányos ellenérték fejében szerződési ajánlatot tenni, és ha a felek között megállapodás hiányában mégsem jön létre szerződés, azt a bíróság kérelemre létrehozhatja. Ennek érdekében pedig, hogy a fentiek szerinti rendelkezések egyértelműek legyenek, a törvény ugyanezen időponttól kezdődően kiegészült a „Hazai közönség meghatározó része”, a „meghatározó vételkörzetű műsorszolgáltató” és a „meghatározó vételkörzetű külföldi műsorszolgáltató” fogalmakkal is.¹⁴ A módosítás hatályba lépésétől a hazai közönség meghatározó részét Magyarország lakosságának tíz százaléka jelenti, meghatározó vételkörzetű műsorszolgáltatónak az a földfelszíni frekvencián működő, szabadon fogható, magyar nyelvű műsorszolgáltatást nyújtó azon műsorszolgáltató minősül, amely eléri Magyarország lakosságának 90 százalékát, meghatározó vételkörzetű külföldi műsorszolgáltatónak pedig az a műsorszolgáltató számít, amelyet az adott külföldi állam ilyennek minősít.

3.3. Az EU-csatlakozás időpontjától hatályos szabályok

A hazánknak az Európai Unióhoz való csatlakozásáról szóló szerződés kihirdetésével a médiatörvényt érintő további jelentős változások lépnek hatályba. Ezen rendelkezések azok, amelyek alkalmazását Magyarország különböző nehézségek miatt nem tudta azonnal vállalni, de amelyeket az EU elengedhetetlennek minősített a vonatkozó tárgyalási fejezet lezárásához.

Az egyik legfontosabb módosítás ebben a körben a *mediatörvény hatályának szabályozásában* következik majd be. A 2002 októberétől hatályos szabályozással ugyanis csak azt a problémát sikerült megoldani, hogy korábban a műsorszétoztás¹⁵ nem tartozott a szabályozás hatálya alá, de a törvény ezen túlmenően továbbra sem az irányelv rendelkezéseinek megfelelően határozza meg saját hatályát (Cseh, 2001: 84). A csatlakozás időpontjától azonban a jelenlegi 1. paragrafus hatályát veszti, és a helyébe lépő 1/A és 1/B paragrafusok tartalma teljesen megegyező lesz az uniós szabályokkal.

Szintén ebben az időpontban lépnek hatályba a 7. paragrafus által tartalmazott *műsorszerkezeti követelmények*, azaz a kvótákra vonatkozó előírások, amelyek részletes elemzése korábban már megtörtént. A törvény azonban lehetővé teszi, hogy a műsorszolgáltató az ott előírt arányokat – ha szükséges – fokozatosan érje el. Ennek oka elsősorban az, hogy a jogszabályban meghatározott műsorszerkezeti követelmények tekintetében az irányelv alapján az uniós műsorszolgáltatóknak is rendelkezésükre állt egy átmeneti idő addig, míg azokat teljes körűen is alkalmazniuk kellett, és erre is tekintettel a magyar jogalkotó is lehetőséget teremtett a törvény hatálya alá tartozó műsorszolgáltatóknak a jogszabály előírásaihoz való alkalmazkodásra. Azt pedig, hogy ezen rendelkezés eleve csak a csatlakozással egyidejűleg lép hatályba, hazánknak az OECD-tagságból fakadó kötelezettségei indokolják, ugyanis erre tekintettel mindaddig, amíg nem vagyunk az EU tagjai, nincs lehetőségünk arra, hogy különbséget tegyünk európai és nem európai művek között (Cseh, 2002: 81).

A médiatörvény a csatlakozástól nem fogja tartalmazni azt a szintén nemzeti diszkriminációt megvalósító rendelkezést sem, amely alapján ma még előírás, hogy az országos műsorszolgáltatást végző részvénytársaság igazgatóságában a tagok, közhasznú társaság esetén pedig az ügyvezetők többségének magyar állampolgárságú, magyarországi lakóhelyű személyeknek kell lenniük.

A csatlakozás után is lesznek olyan rendelkezések, amelyek a magyar műveket részesítik előnyben. Hatályukat veszítik ugyan a magyarországi gyártású műsorok minimális arányára vonatkozó szabályok, de például előírás lesz, hogy a televíziós műsorszolgáltató a műsorkészítésre rendelkezésre álló forrásainak legalább 12 százalékát olyan műsorszám költségeire köteles felhasználni, amelyet független előállítóval készítetett, vagy ilyentől szerzett be, és az így meghatározott műsorszámoknak – a filmalkotások kivételével – eredetileg magyar nyelven készítteteknek kell lenniük. Ez a rendelkezés – hasonlóan a magyar nyelven készített művekre vonatkozó, korábban már említett hét százalékos arányhoz – a nemzeti alapon való diszkrimináció tilalma miatt nehezen lenne elfogadtatható, azonban ismételtén utalni kell arra, hogy az EU lehetővé teszi a tagállamok számára a nyelvük védelme érdekében való fellépést. A magyar fél éppen erre hivatkozva igyekezett az ilyen tartalmú rendelkezéseket elfogadtatni a másik féllel, és amint a törvény miniszteri indokolása is rámutat, *„több uniós tagállam szabályozása bizonyítja, hogy nyelvi kritérium megragadásával van mód a nemzeti preferenciák érvényesítésére”*.¹⁶

A csatlakozással hatályba lépő módosítások között is találhatunk a fogalmi rendszerben bekövetkező változásokat. Ezek közül a legjelentősebb az, hogy a törvény 2. szakasza kiegészült egy új, 49. ponttal, amely meghatározza az európai művek fogalmát. Ez a definíció mindeddig hiányzott a törvényből, és bár az ORTT az erre vonatkozó törvényi felhatalmazása alapján közzétett egy állásfoglalást az európai művek mibenlétére vonatkozóan, hazánk mégis fontos jogharmonizációs kötelezettségének tett eleget akkor, amikor törvényben szabályozta a kérdést.

Összegzés

A fentiekben ismertettem mindazon változásokat, amelyeknek az audiovizuális politikában hazánk EU-csatlakozásához kellett végbemenniük. A területi korlátok miatt nem volt módom a megváltozott rendelkezések

részletes ismertetésére, azonban az mindenképpen megállapítható, hogy a bekövetkezett változások széles körben érintik a médiatörvényt, azon belül is leginkább a törvény alkalmazási körét, illetve a műsorszolgáltatás szabályait. Ki kell emelni ugyanakkor, hogy a média felügyeleti rendszerében, illetve a közszolgálati műsorszolgáltatók irányításában semmilyen változás nem következett be, holott a médiatörvény életbe lépése óta egyértelművé vált, hogy a törvény legnagyobb hibái éppen ezen a területen észlelhetők.

Tekintettel azonban arra, hogy az Európai Unió nem tekinti feladatának az egyes tagállamok médiarendszerének irányítását, a kereskedelmi és a közszolgálati szektor felügyeletét meghatározó tagállami jogszabályok teljes egységesítését, nem is várható, hogy ebben a körben közösségi jogalkotás kezdődjön, és így nincs esély arra sem, hogy a hazai szabályozás ilyen okokból változzon meg. Az EU közbelépésére csak abban az esetben lehet számítani, ha a média felügyeletével, irányításával kapcsolatos szabályok diszfunkcionalitása már az alapvető szabadságjogokat – elsősorban a sajtó- és a szólásszabadságot – veszélyeztetni, hiszen az EU alapvető feladatának tartja ezek érvényesülésének biztosítását. De még ekkor is sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a brüsszeli szervek rosszállásukat fejezik ki, mint annak, hogy valamilyen konkrét kötelezettséget írnak elő a magyar fél számára, hiszen ez például az olasz elektronikus média nagy részét kezében tartó, és egyben az olasz kormányfői pozíciót is betöltő Silvio Berlusconi esetében sem történt másként.

A médiatörvény máig létező hibáit tehát a magyar jogalkotóknak maguknak kell felismerniük, és nekik kell konszenzusra jutniuk ezek megszüntetése – esetlegesen egy új médiatörvény megalkotása – érdekében. Ez azonban a médiával kapcsolatos jogalkotási folyamat eddigi jellemzőit ismerve igen nehéz feladatnak látszik.

Végezetül utalni kell arra is, hogy az uniós médiaszabályozás tartalma korántsem tekinthető véglegesnek. Az irányelv legutóbbi, 1997-es módosítása óta mind a médiapiacra, mind pedig az alkalmazott technológiák körében jelentős változások következtek be, ami miatt a Bizottság szükségesnek látja az irányelv felfrissítését, megújítását. Ennek érdekében jelenleg is folynak előkészítő munkálatok,¹⁷ amelyekben hazánk – tekintettel arra, hogy 2004 májusától már teljes jogú tagja lesz az EU-nak – a régebbi tagállamokhoz hasonlóan részt vehet.¹⁸ Az irányelv megújítása érdekében a Bizottság közzétette azon sarkalatos kérdéseket és vitaanyagokat, amelyeknek megtárgyalását a tagállamok médiapiaci szereplőivel, hatóságaival és a további érdeklődőkkel szükségesnek látja. Jelenleg ezen szakmai vélemények összegyűjtése és értékelése folyik, így jelen írás keretei között még nem lehet a majdani szabályozás mibenlétének bemutatására vállalkozni. Annyi azonban a vitaanyagok ismeretében – hangsúlyozottan a teljesség igénye nélkül – mindenképpen rögzíthető: a Bizottság elképzelhetőnek tartja, hogy az úgynevezett „új médiaszolgáltatások”-at, illetve ezek közül is azokat, amelyek lényegében a klasszikus műsorszolgáltatás jegyeit mutatják, az Irányelv hatálya alá vonják. Szintén a felmerült kérdések közé tartozik, hogy a jelenleginél részletesebben szabályozandó-e a kizárólagos közvetítési jogokkal kapcsolatos listák elkészítése, az egyes tagállamok listáinak a többiek általi elismerése, az ezekkel kapcsolatban felmerülő gyakorlati problémák kiküszöbölése. Ebben a körben megválaszolandó az a kérdés is, hogy a rövid műsorrészletek kötelező átadásával kapcsolatban az eltérő tagállami gyakorlat korlátozza-e a független médiaszolgáltatások szabad áramlását az Unión belül. További fontos kérdés, hogy megfelelően működnek-e a gyakorlatban a kiskorúak védelmét szolgáló szabályok, illetve szükség van-e arra, hogy ezeket kiterjesszék az „új médiaszolgáltatások”-ra is.

Természetesen ezen kérdések teljes körű megválaszolására csak a jövőben, a Bizottság ezzel kapcsolatos állásfoglalásának kialakítása után lesz lehetőségünk, azonban mindenképpen pozitív fejleménynek tekinthető – és ez nem kis részben a sikeres jogharmonizációnak köszönhető – hogy a hazai szakértők immár nemcsak kívülállóként, hanem a majdani szabályozással kapcsolatban mérvadó véleményeket megfogalmazó szereplőként szólhatnak bele az irányelv megújításába.

Irodalom

Cseh Gabriella (1998) Canal Plus contra HBO Polska IRIS. *Legal Observations of the Audiovisual Observatory. Council of Europe.*

Kertész Krisztina (2001) A média szabályozása az Európai Unióban és Magyarországon. A jogharmonizáció folyamata az audiovizuális szektorban. *Médiakutató*, tavasz.

Király Miklós, szerk. (1999) *Az Európai Közösség Joga*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Heidinger, Franz & Hubalek, Andrea & Pramberger, Michael & Helyes, Imre & Sárközy, Péter (2000) *Bevezetés az Európai Unió jogába és nyelvezetébe*. Budapest: HVG–Orac.

Cseh Gabriella (2002) Hogyan módosuljon a médiatörvény? In: Halmai Gábor: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Cseh Gabriella & Sükösd Miklós (1997) *A médiatörvény és ami utána következik*. Budapest: OSI/Alkotmány és Jogpolitikai Intézet.

Halmai Gábor (2002) *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Sinka Krisztián (2002) Az Egri csillagok és a sárga karika. Magyar Hírlap, 2002. december 9. Lásd még <http://www.magyarhirlap.hu/cikk.php?cikk=59901> (letöltve 2003. október 26-án).

Lábjegyzetek

A 2001 tavaszáig történekekről összefoglalást nyújt „A média szabályozása az Európai Unióban és Magyarországon” című írásom (Kertész, 2001).

A médiajog európai uniós harmonizációjáról lásd még Pertti Näränen „Az európai digitális televíziózás: a jövő szabályozási dilemmái” című írását a Médiakutató 2003 nyári számában – a szerk.

A terület magyar hivatalos szervek részéről tapasztalható elhanyagoltságának okait jelen írásnak nem célja kutatni, annyit azonban mindenképpen rögzíteni kell, hogy álláspontunk szerint a 21. század egyik legdinamikusabban fejlődő és legfontosabb „iparág”-áról van szó, amely mindenképpen több figyelmet érdemelne.

Kihirdetve: 1994. évi I. törvény.

2005/1990 sz. kormányhatározat.

Ilyen derogációt Magyarország az audiovizuális szektor vonatkozásában nem kért.

Lásd „Két fejezettel közelebb az EU-hoz”, Világgazdaság, 2002. július 29., hozzáférhető: www.europprt.hu/multhet*hirei.asp?Menu_Id=7/1&Par_Id=22&SubPar_Id=0&T_NewsId=94497 (letöltve 2003. október 22-én).

8Az OECD-csatlakozás különösen azért emelendő ki ebben a körben, mert például az illetékes parlamenti bizottságot a médiatörvény tárgyalásakor arról tájékoztatták, hogy az uniós kvótáknak a törvénybe való felvétele esetén kérdésessé válhat Magyarország felvétele ebbe a jelentős nemzetközi szervezetbe.

Lásd „EU panasz a médiatörvény ellen”, Világgazdaság, 2002. július 19., hozzáférhető: www.europort.hu/multhet_hirei.asp?Menu_Id=7/1&Par_Id=22&T_News_Id=94402 (letöltve 2003. október 22-én).

Lásd „Két fejezettel közelebb az EU-hoz”, Világgazdaság, 2002. július 29., hozzáférhető: www.europort.hu/multhet_hirei.asp?Menu_Id=7/1&Par_Id=22&T_News_Id=94497 (letöltve 2003. október 22-én).

Magyar nyelven hozzáférhető a Külügyminisztérium honlapján: www.kum.hu/siwwa/file/evesjelentesford20021011.doc (letöltve 2003. október 25-én).

www.europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/e20103.htm (letöltve 2003. október 24-én).

22. cikk (3) bekezdés.

Médiatörvény 2. paragrafus, 50–52. pontok.

Ebbe a kategóriába az a tevékenység tartozik, amelynek során a műsorszolgáltató által előállított jeleket vezetékes (kábeles) hálózaton, továbbá földfelszíni vagy műholdas nem műsorszóró rádiótávközlő rendszeren, tartalmában változatlanul és egyidejűleg juttatják el rádió és televízió műsorszóró adókhoz, illetőleg műsorelosztó hálózatokhoz. Ezt az irányelv a kezdetektől a „műsorszolgáltatás” fogalmába sorolja, míg a médiatörvénynek korábban nem tartozott a hatálya alá, és így az ilyen típusú tevékenység folytatójától nem lehetett a médiatörvény szabályainak betartását számon kérni.

Lásd a 2002. évi XX. törvény miniszteri indokolásának a törvény 23. paragrafusához fűzött megjegyzését.

Ezekről lásd például a http://www.europa.eu.int/comm/avpolicy/regul/regul_en.htm és www.europa.eu.int/comm/avpolicy/regul/review-tw2003/contribution.htm cím alatt megtalálható honlapokat (letöltve 2003. október 26-án).

Az előkészítő munkák magyarországi eredményeiről lásd www.nkom.hu/osszart/twf_hazajegyzokonyv.doc (letöltve 2003. október 25-én).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs ffordatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

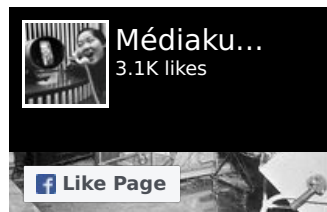
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tél

Jog

[Szente Péter](#) - [Agárdi Péter](#) - [dr. Bayer Judit](#) - [Cseh Gabriella](#) - [Gellért Kis Gábor](#) - [Haraszi Miklós](#) - [Molnár Péter](#) - [dr. Nahlik Gábor](#) - [Szalai Annamária](#) - [Szekfű András](#):

Vita egy új médiatörvény-koncepcióról

Az 1996. évi I. törvény - a rádió- és televíziótörvény - mára szinte minden szempontból idejét múlta. Nem gondoskodott a közszolgálati média politikai függetlenségéről, nem teremtett kiszámítható gazdasági környezetet a kereskedelmi médiumok számára, és nem ösztönözte kellőképpen a technikai fejlődést. A közelmúltban három szakember - Gálik Mihály, Horvát János és Szente Péter - „Egy új médiatörvény alapjai - javaslat” címmel olyan törvénykonceptiót fogalmazott meg, amely egyebek mellett ezeket a problémákat is orvosolni igyekszik. Az alábbiakban Szente Péter röviden ismerteti a javaslat legfontosabb elemeit. Összefoglalója után azokat a véleményeket közöljük, amelyeket médiapolitikával, médiajoggal foglalkozó szakértők írtak a javaslatról a Médiakutató felkérésére. A törvénykonceptió szerzőinek válaszát következő számunkban közöljük.

Szente Péter

Egy új médiatörvény koncepciója

Előzmények

Amikor 2003 januárjában a Miniszterelnöki Hivatal felkérte Gálik Mihályt, Horvát Jánost és e sorok íróját, hogy dolgozzuk ki egy új médiatörvény koncepcióját, először is azt kellett eldöntenünk, hogy mit értünk koncepción, s miként állunk hozzá a megvalósításához. Abból indultunk ki, hogy bár nincsenek mindig és mindenütt érvényes szabályok arra, hogy miként kell egy médiatörvényt megalkotni, a nemzetközi tapasztalat azt mutatja, hogy ez ott szokott jól sikerülni, ahol a feladatot szakmai - médiapolitikai - oldaláról közelítik meg, és rászánva az ehhez szükséges időt, több egymásra épülő s egymást korrigáló fázisban valósítják meg. Ennek megfelelően a munka során nem konzultáltunk egyetlen párt politikusaival sem: konzultációink szigorúan szakmai jellegűek voltak. Nem törekedtünk egy kodifikációra kész anyag elkészítésére sem. Úgy ítéltük meg, hogy először egy olyan elképzelést - vázlatot - kell kialakítanunk, mely jelzi a megoldandó problémákat, az általunk kívánatosnak vélt célokat, valamint - ahol lehet, több alternatívát is megjelölve - a lehetséges megoldásokat.

Most jutottunk el a második fázishoz, ahol is a koncepciót *szakmai és társadalmi vitára bocsátjuk*. Ennek keretében az elkészült anyagot 2003. szeptember 24-én mutattuk be a Közgazdaságtudományi Egyetemen tartott sajtótájékoztatókon, s az azóta megtalálható a Miniszterelnöki Hivatal honlapján is, a www.kancellaria.gov.hu alatt. Az év végéig több konferencián is módjuk lesz a médiakutatóknak, a médiában dolgozóknak és a szakmai szervezeteknek, hogy kifejtsék véleményüket. Ezeket, valamint a Médiakutatóban s másutt megjelent és megjelenő írásokat alaposan megfontoljuk. Ha kell, újra konzultálunk egy-egy terület szakértőivel, s ennek nyomán alakítjuk ki a koncepció javított változatát. Ekkor, s csak ekkor egy időre átadjuk a terepet a politikusoknak, abban a reményben, hogy munkánknak mindenekfelett a pártatlanságot és a minőséget célként megfogalmazó szakmai javaslatai lehetővé teszik azt a politikai megállapodást, melynek nyomán elkészülhet a kodifikációra kész anyag, majd - újabb szakmai vita után - a kétharmados többséggel megszavazható kodifikált törvényjavaslat.

Az alábbiakban megkísérlem összefoglalni koncepciónkat. Mivel ez elkerülhetetlenül az eredeti változatban szereplő javaslatok és érvek többségének elhagyásával jár, arra bátorítanám az olvasót, hogy a jelen összefoglaló helyett töltsse le az - amúgy sem hosszú: 58 oldalas - teljes szöveget. Azok számára viszont, akik mégis ezt a rövidebb változatot választják, az eddigi vitában a legnagyobb érdeklődést kiváltó pontokra, s - ahol több lehetőséget javasolunk megfontolásra - az általunk legkedvezőbbnek tartott verzióra fogok koncentrálni.

A tanulmány *hat fejezetből* áll. Az első az egész Európában vita tárgyát képező közszolgálatlaltal és a média felügyeleti rendszerével foglalkozik. A második fejezet a kereskedelmi médiumokkal kapcsolatos szabályozási lehetőségeket foglalja össze, és érinti a helyi, valamint a nonprofit és közműsor-szolgáltatók problematikáját. A harmadik fejezet részletekbe menő javaslatokat tartalmaz a reklámszabályozással kapcsolatban; ezt az tette lehetővé, hogy az Európai Unióban (EU) viszonylagos konszenzus alakult ki e téren. A negyedik rész a kábeles műsortovábbítás, az ötödik pedig a tulajdonlás, illetve a kereszttulajdonlás kérdéseit taglalja. A koncepció utolsó,

hatodik fejezete a digitális kor által felvetett új kérdéseket és az azokra adható lehetséges válaszokat tekinti át.

Közszolgálati média

Az alapkérdésekkel kezdtük. A közszolgálatban kapcsolatban felvetettük: kell-e egyáltalán közszolgálati média ma, amikor több tucatnyi csatorna kínálatából válogathatnak a nézők és a hallgatók? Ha erre a kérdésre igenlő a válasz, kellene-e közpénzből finanszírozott közszolgálati intézmények? Nem lenne-e célszerűbb – mint sokan javasolják – az erre szakosodó intézmények helyett a közszolgálati *tartalmakat* finanszírozni, bármilyen hordozón? S ha már a hordozóknál tartunk, nem kellene-e már most a jövőre, a *cyberspace* adta lehetőségekre koncentrálni?

Végül is arra a meggyőződésre jutottunk: csak a közszolgálati szférától várható el, hogy a demokrácia működéséhez elengedhetetlen, széles kitekintésű, sokoldalú, tárgyilagos hír- és tájékoztató műsorokkal szolgáljon, valamint rendszeresen ütköztesse az eltérő nézeteket. Csak közszolgálati alapon valósítható meg az a gazdag kulturális kínálat is, mely egy kis nyelvi közösség kulturális túléléséhez szükséges (a fikciós műfajoktól a dokumentumfilmekig és a minőségi gyerekműsorokig). Ehhez elsősorban azért van szükség közszolgálati *intézményekre*, mert csak így jöhet létre egy koherens közszolgálati kínálat. Végül pedig, bármennyire is a multimédiás felhasználás a jövő, ennek lehetőségeit ma még csak egy szociológiai és demográfiai alapon körülírható, aránylag szűk réteg képes kihasználni. Ezért, bár igyekeztünk olyan struktúrákat kialakítani, melyek elősegítik a konvergencia, az új kommunikációs formák térnyerését, úgy véljük, a közszolgálat terén most a legsürgetőbb feladatot azoknak a mechanizmusoknak a megteremtése jelenti, melyek kikényszerítik a valódi közszolgálati működést, s ennek nyomán a közszolgálati ethoszt. Ez az előfeltétele annak is, hogy a közmédiák a *cyberspace*-ben is képesek legyenek közszolgálati értékeket közvetíteni. Ehhez kell egy megrendelő szerv, ami természetesen átvezet az elvek megvalósításához szükséges struktúrák kérdéséhez. De mielőtt erre rátérnénk, röviden szólni kell a finanszírozásról is.

Álláspontunk szerint a *közmédia finanszírozásának* kérdésében abból kell kiindulni, hogy az ilyen szempontból legnagyobb problémát jelentő intézmény, a *Magyar Televízió* (MTV) csak radikális belső átalakítással tehető gazdaságosan működtethetővé. Ehhez egyrészt biztosítani kell a technológiai és szervezeti reformokhoz szükséges egyszeri forrásokat, másrészt olyan felügyeleti rendszert kell kialakítani, mely képes kikényszeríteni, hogy halogatás nélkül elkezdjék és végigvigyék az elkerülhetetlenül sok fájdalommal járó átalakítást.

Koncepciónk javasolja, hogy a közszolgálatban szűnjön meg a *hirdetés és a szponzoráció*. Ezt az indokolja, hogy az *MTV* reklámbevétele a kiadásainak alig több mint öt százalékát fedezi, s ahhoz, hogy bevételeit számottevő mértékben növelni tudja, a kereskedelmi prioritásokat kellene érvényesítenie a közszolgálatiakkal szemben. Ugyanakkor afelől se lehet sok kétség, hogy a reklám- és szponzorációs tevékenység kiiktatása sok anomáliát, visszaélést is megszüntetne.

Ha a közszolgálati média feladja a reklámok és a szponzorált műsorok sugárzását – esetleg azzal párhuzamosan, hogy a kereskedelmi szférában radikális csökkennek a közszolgálati követelmények –, akkor a kereskedelmi szféra az így szerzett extra jövedelem számottevő részét a közszolgálat finanszírozására fordíthatná, ez pedig az így befolyó jövedelem mértékétől függetlenül is mindkét szektornak meghozná a tiszta profilok jelentette előnyöket.

Magyarországon a *készülékhasználati díjat* nem lehet olyan magasan megállapítani, s mindeddig nem sikerült olyan széles körben beszélni, hogy az – akár a hirdetési és egyéb bevételekkel együtt – kiszámítható módon képes legyen fedezni a működési és fejlesztési költségeket. Ezért a díj nem alkalmas az intézmények függetlenségének a biztosítására. Megítélésünk szerint jobb megoldás a költségvetésből való, adekvát finanszírozás, úgy, hogy annak mértéke inflációkövető módon több évre előre biztosítva legyen. Végül úgy érezzük, fontos hangsúlyozni: megítélésünk szerint, ha kiderül, hogy az a költség, mely a közszolgálat jelenlegi intézményi kereteken belüli átalakításával jár, meghaladja az erre a célra felhasználható forrásokat, akkor helyesebb lenne a kereteket újragondolni, mint azok működtetését egy nem kielégítő, a célok elérésére alkalmatlan szinten finanszírozni.

A struktúrára térve javasoljuk, hogy a közszolgálati intézmények jogi státusa a *részvénytársaság* legyen. Nem zárjuk ki ugyanakkor a Sárközy Tamás professzor által javasolt közjogi intézet változatot sem. Ebben a formában az *MTV* vagy a *Magyar Rádió* a költségvetési gazdálkodáson belül ugyan, de önállóan, autonóm módon érvényesíthetné a közszolgálati műsorszolgáltatás követelményeit. A közjogi intézeti státus azzal járna, hogy megszűnne a közalapítványok közbeiktatása; a közszolgálati intézmények vezetői és munkatársai közalkalmazottak lennének; az elnököket a miniszterelnök és a köztársasági elnök közösen választaná ki.

Vitathatatlan, hogy egy közszolgálati intézmény „lélekben” sokkal közelebb áll egy közjogi intézményhez, mint egy elvben nyereségérdekelt részvénytársasághoz. Ugyanakkor ez a megoldás sok kérdést vet fel, nem utolsósorban azt, hogy amikor a közszolgálati intézményeknek radikális megújulásra van szükségük, helyes-e a közalkalmazotti státussal befagyasztani a foglalkozási struktúrákat. Ezért végül – Sárközy professzor javaslatát nem kizárva – a részvénytársasági forma tűnt számunkra kedvezőbbnek. Előnyei közé tartozik, hogy az igazgatóság megválasztásával megszűnne az elnököknek az operatív vezetésben jelenleg élvezett túlhatalma. Az igazgatótanács tagjai valódi befolyással és felelősséggel rendelkeznek. Egy hatékonyan működő, döntéseit jegyzőkönyvezett üléseken meghozó igazgatóság az átlátható gazdálkodás követelményeinek megvalósulását is elősegíti. A hatékonyságot tovább növelné, ha a könyvvizsgálót pályázati úton választaná ki, s a közgyűlés a kiválasztást az Állami Számvevőszékre vagy annak elnökére bízna.

Médiafelügyelet

A közalapítványokkal természetesen a kuratóriumok is megszűnnének. Az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) esetében viszont felvethető, hogy ne megszűnjön, hanem funkciói változásával alakuljon át. Megítélésünk

szerint a *médiaigazgatás*nak el kell mozdulnia a paragrafusértelmezés felől a proaktív médiastratégia és médiamenedzsment irányába. Ugyanakkor természetesen megmarad a tartalomfelügyeleti szerepkör is. Mivel két nagyon különböző funkcióról van szó, melyek eltérő hozzáállást követelnek, úgy véljük, helyesebb lenne a két feladatra külön szervezeti egységeket létrehozni, külön testületekkel, de részben a jelenlegi szakapparátussal. Eszerint a jövőben két, hatósági státusú szerv működne, mindkettő saját, egyenként öt-hét tagú testülettel.

A proaktív szerep felvállalása azt jelenti, hogy az új szervezeteknek olyan feladataik is lesznek, melyek eddig nem tartoztak az ORTT felelősségi körébe. Ezek között szerepel a médiastratégia alakítása, aminek része a szükséges tanulmányok megrendelése és hasznosítása, a nemzetközi trendek és követelmények követése, valamint a felügyelt önszabályozás és társszabályozás kialakítása és működtetése. Úgy ítéltük meg, hogy ez a feladatkör a *Médiastratégiai Testületet* teszi a legalkalmasabbá a közszolgálatok közgyűlési hatáskörének az ellátására is. Ebben a hatáskörben e testület tagjai választják meg egyszerű többséggel a közszolgálati műsorszórók vezérigazgatóit, igazgatóságait és felügyelőbizottságait. Az igazgatóságok javaslatai alapján e testület véglegesíti a társadalmi megrendelést, és ez kíséri figyelemmel megvalósítását; annak jelentős elmaradása esetén pedig közgyűlési hatáskörében meghozza a megfelelő döntéseket. Ennek feltétele viszont, hogy a Médiastratégiai Testület, mielőtt az igazgatósági tagok felmentéséről döntene, köteles az – alább felvázolandó – Nemzeti Média Testület összehívását kezdeményezni, s véleményét kikérni.

A *Tartalomfelügyeleti Testület* feladata a törvényben és az irányelvekben lefektetett tartalmi követelmények betartásának ellenőrzése, mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi média területén. Ehhez tartozik a szükséges monitoring, valamint egy új típusú panaszbizottság megszervezése. Ez a panaszbizottság – a jelenlegitől eltérően – nem hatósági jogkörben jár el. A jogsértéseket a testület saját hatáskörében kezeli – a panaszbizottság médiaetikai kérdésekben alakít ki és tesz közzé véleményt.

Ahhoz, hogy a fenti szervezeti megoldás biztosítani tudja a politikával szemben a távolságtartást, olyan szelekciós mechanizmust kellett találni, mely a két testület tagjait még közvetve sem politikai alapon választja ki. Megítélésünk szerint a legjobb módszer erre egy olyan legfelső médiatestület kinevezése, melynek tagjai a politikától független, a saját területükön kiemelkedő személyek, s így alkalmasak arra, hogy puffert alkossanak az operatív testületek és a politika között. Javaslataink szerint az új legfelsőbb médiaforum, a *Nemzeti Média Testület* kilenc tagból áll, kéthavonta vagy szükség szerint ülésezik, s fő feladata kétharmados többséggel megválasztani a két operatív testület tagjait.

A Nemzeti Média Testület tagjainak kiválasztására két változatot is javasolunk. Az A változat szerint bizonyos nagy presztízsű intézmények (például az Operaház, a Nemzeti Színház, az MTA egyes intézetei stb.) első számú vezetői *ex officio* tagjai lennének a Testületnek. A B változat szerint az Országgyűlés egy eseti bizottsága jelöli és a teljes plénum választja meg őket, kétharmados többséggel. A testületi tagság honoráriummal nem jár.

Javasoljuk, hogy a két operatív testületet közös *szakmai és nézői-hallgatói panelek* segítsék munkájukban. A szakmai panelek tagjait a releváns szakmai szervezetek delegálják. A nézői-hallgatói paneleket az ország több helyén is fel kell állítani; tagjaikat lehetőleg úgy kell kiválasztani, hogy statisztikai értelemben reprezentatív mintát alkossanak.

Reményeink szerint ezek a struktúrák a közszolgálat területén biztosítják

- a tulajdonosi szemléletet (részvénytársasági igazgatóságok);
- a távolságtartást (testületek és szelekciós mechanizmusok);
- a köztisztelőben álló személyek puffer-szerepét (Nemzeti Média Testület); valamint
- a szakmai és társadalmi nézetek képviselését (panelek).

A pártatlansági mechanizmusok és a társadalmi megrendelés segítségével így megteremtődnek a feltételek a közszolgálati működéshez, s idővel a közszolgálati ethosz kialakulásához is.

Kereskedelmi és nonprofit média

A *kereskedelmi és a nem nyereségérdekelt szféra* szabályozása terén némi különbséget javaslunk tenni a rádiós és a televíziós műsorszolgáltatás között. Ennek oka, hogy míg a rádiózásban a helyi piacok elég komoly szerepet játszanak az ágazat szerkezetének a kialakításában, addig a televíziózásra ez nem áll. A hatályos törvényi szabályozáshoz képest a kötöttségek oldását, lazítását javasoljuk, s ezt beilleszthetőnek tartjuk a felvázolt médiafelügyeleti rendszerbe. A földfelszíni televíziós műsorszórásról a digitális műsorsugárzásra való áttéréskor természetesen az egész szabályozás gyökeres átalakításra szorul majd, beleértve a kereskedelmi rádiózás és televíziózás szabályozását is.

A *reklámmal és a támogatással* kapcsolatban különösen fontos, hogy elképzelésünk szerint a médiatörvénynek keretszabályként kell működnie, hasonlóan az EU Direktívához, mely szerint a részleteket az érdekképviselők, a piaci szereplők önszabályozási kódexben rögzítik. A közszolgálati és a kereskedelmi médiára vonatkozó alapelveknek egységeseknek kell lenniük, de a kvóták már különbözhetnek. A jelenleg érvényes törvény eme része alapjaiban megfelelő, habár az azóta született EU-normák s a szakmai szervezetek által tett észrevételek fényében szükség van bizonyos változtatásokra.

Az 1996. évi I. törvény több rendelkezést is tartalmaz a *kábeles szolgáltatókra* vonatkozóan. A rendelkezések általában követik az európai normákat, van azonban néhány eltérés, s éppen ezért, valamint a kialakult hazai helyzetre tekintettel is szükség van módosításokra. A 95/51/EC számú Bizottsági Irányelv a tagállamokat a kábeltelevíziós szolgáltatásokra vonatkozó, bármilyen típusú korlátozások megszüntetésére kötelezi. A hatályos

magyar médiatörvény viszont számos korlátozást tartalmaz a vezetékes műsorelosztó rendszerekre vonatkozóan. Ezek három csoportba taroznak: (1) fejlesztés, (2) egyhatodos szabály és (3) a műsorelosztóra vonatkozó tulajdonosi korlátozás diszkriminatív jellege. A koncepció mindhárom kategóriában olyan változtatásokat javasol a jelenlegi törvény szövegében, melyek harmonizálnák azt az európai gyakorlattal.

Tulajdonkoncentráció

A média digitális forradalma együtt jár a *média-kereszttulajdonlásra és -koncentrációra* vonatkozó szabályok folyamatos felülvizsgálatával. Az Amerikai Egyesült Államokban a Szövetségi Kommunikációs Bizottság (FCC) kétévenként köteles áttekinteni az idevágó szabályokat; a brit Communications Bill enyhíteni kíván a korábbi szabályokon. Az EU-ban viszont nincs erre vonatkozó érvényes irányelv, ami persze nem zárja ki az egyes országokon belüli újraszabályozásokat. Véleményünk szerint a hatályos magyar médiatörvény jelenlegi kereszttulajdonlás- és koncentrációellenes rendelkezéseit tétélesen felül kell vizsgálni, különös tekintettel a törvény VIII. fejezetében foglalt szabályokra, és az új médiatörvényben az ésszerű mértékig enyhíteni kell azokat.

Digitális műsorsugárzás

A ma hatályos médiatörvény nem foglalkozik a *digitális terjesztési technológiákat* felhasználó, az azokon alapuló műsorszolgáltatásokkal; a „digitális” szó meg sem jelenik benne. Az információs technológiák szemünk előtt zajló forradalma ezt az állapotot nyilván anakronisztikussá teszi, ilyenformán szükség van a szabályozási elvek, tárgykörök és módszerek alapos végiggondolására. A koncepció utolsó fejezete a fogalmi tisztázás megkövetelte korrekciókkal, a DVB-T platform szabályozásával foglalkozik, valamint azzal, hogy a digitális médiarendszerben szükség van a tartalomszabályozás módosítására. Ezeket a változtatásokat a digitális földfelszíni műsorszórás technológiájának megjelenésével egy időben javasoljuk bevezetni.

Stratégiai kérdések

Végül úgy véljük, fontos hangsúlyozni, hogy vannak olyan *eldöntendő stratégiai kérdések*, melyekre még az új médiatörvény megalkotása előtt választ kell adni. Egy átfogó hírközlési stratégia keretében el kell dönteni, hogy a televíziós műsorszórásra eddig lefoglalt frekvenciakészletet továbbra is televíziós műsorterjesztésre használjuk-e fel, vagy egy részüket átcsoportosítjuk más távközlési szolgáltatások (például a mobiltelefon) számára. Továbbmenve: magának a hírközlési stratégiának is bele kell illeszkednie egy átfogó nemzeti információs társadalom programjába. Az ezekről való döntések már nem tartoznak a médiatörvény illetékességi körébe, de a médiatörvénykezés során nem tehetünk úgy, mintha az előbbieket nem lennének befolyással a választandó megoldásokra.

* * *

Agárdi Péter

Glosszák Gálik Mihály, Horvát János és Sente Péter 2003. nyári médiatörvény-koncepciójának margójára

A *glossza* a mai magyar irodalmi és köznyelvben az ironikus, sőt csípős, a frappánsan, élesen megfogalmazott, kritikai tartalmú kispublicisztikai írásmű elnevezése, folytatva a kora újkori poétikák, irodalomelméletek egy lehetséges műfaj-értelmezési vonulatát. Magam ezúttal inkább az eredeti, antik és középkori jelentésében használom e szót: a kéziratok szövegek, kódexek, korai nyomtatványok margójára tett reflexió, az iskolai és *önképzési célú* értelmező, fogalommagyarázó, illetve a *szubjektív*, „a még kéziratossabb”, a *töprengő megjegyzés* műfajaként. Már csak azért is, mert Gálik Mihály, Horvát János és Sente Péter kéziratoss – de digitálisan is hozzáférhető – tanulmánya (*Egy új médiatörvény alapjai – javaslat*) egyrészt egy kollektív tanulási és önkorrekciós folyamat meghatározó állomása, másrészt e sorok írójától ez alkalommal mi sem áll távolabb, mint hogy ironikus hangfekvésben fogalmazza meg észrevételeit.

A tanulmány ugyanis *felvillanyozó intellektuális alkotás*, szerzői eddigi munkásságához méltó teljesítmény, amely – a remélhető vitákkal, a várható kritikai megjegyzésekkel együtt is – rokonszenvet, sőt tiszteletet érdemel. Sok innovatív tárgyi értékén túl (amelyeket aligha van módom ehelyütt fölsorolni) a munka szellemiségét, „*társadalommentálhigiéniái*” *auráját* külön is szeretném kiemelni. Ez egyebek mellett abban is kifejeződik, hogy jóllehet a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatalának megrendelésére készült, nem érzékelhető benne semmilyen párt- vagy kormányzatpolitikai elfogultság, küldetéstudatos kényszeresség. Ugyanakkor mégsem steril, lebegő, semleges, „lila” értelmiségi utópia, hanem a nemzetközi és a hazai tapasztalatokból kiinduló, a realitásokat figyelembe vevő, de a jövőt okosan és eltökélten formálni is akaró kitűnő szakmunka. Az eldurvult mai (2003-as) média- és értelmiségpolitikai konfliktusok, eszmecserék közegében a tanulmánynak ezért van számomra (s talán mások számára szintén) egy ilyesféle „csábító” felhangja, konnotációja is.

Polcfolyómétegekben mérhető csupán az 1995 végén megszavazott médiatörvény kritikai analíziseinek, illetve a fél évtizedet kitevő hosszú vajúdas memoárirodalmának a mennyisége. Köztük vannak olyan írások is – s nem csupán a mostani szerzők tollából –, amelyek előrefelé, alkalmasint a jelen koncepció felé mutatnak; a *Médiakutató* hasábjain is nem egy értékes elemzés és ajánlás látott már napvilágot. Örvendetes, hogy a közelmúltban több más átfogó és innovatív reformkoncepció is hozzáférhetővé vált (ezek többségét a szakmai triumvirátus korrektil használta is); hadd utaljak csak Sárközy Tamás közjogi megközelítésű belső tanulmányára, Baló György „Média: próba” című vitairatára (*Népszabadság* 2001. május 19.), valamint Gellért Kis Gábornak „A köznyilvánosság működéséről szóló törvény koncepciója”-t kidolgozó izgalmas ajánlására, amelyet a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma rendelt meg, s amely radikálisan túl is lép a médiatörvény keretein. Végül – bár bizonyára sok fontos

munkát hagyok említetlenül – fel kell hívjam a figyelmet a Közszolgálati Médiumok Érdekvédelmi Kommunikációs Fórumának az intenzív törvényesítő munkájára, melynek Lázár András a koordinátora és lelke, illetve az ennek a munkának a keretei között 2003 őszén publikált „12 pont a közmédiáról” című 2003. szeptemberi szakmai állásfoglalásra (www.phdszsz-ftuhpce.hu). Miközben tehát úttörő tanulmányként üdvözölhető a szerzőhármak munkája, természetesen egy ösztönző szakmai közegből nőtt ki, s a különböző koncepciók összevetése és vitája remélhetőleg konstruktívan hat majd a törvényhozókra, a politikusokra.

A Gálík-Horvát-Szente-féle tanulmány számos kérdéséhez nem értek, s ezért illetéktelenként ezekhez nem is akarok hozzászólni. Mint a *Magyar Rádióhoz* 1970 óta (különböző munkakörök és felelőség révén) kötődő, jelenleg – az MSZP által jelölve – kuratóriumi elnökhelyettesi tisztséget betöltő „médiamunkást”, illetve mint a *nemzeti köz-kultúra* történetével és jelenével foglalkozó értelmiségit természetesen a „megtervezett” *médiarendszer közszolgálati övezete* foglalkoztat elsősorban. Nyersen fogalmazva: „hinaus mit uns”, vagyis saját „érdekeim”, „pozícióm” sérelme árán is egyetértek a tanulmány erre vonatkozó alapkoncepciójával. Azzal, hogy valóban *mentesíteni kellene a közmédiumok irányítását a pártok, a kormányzat és az országgyűlés közvetlen jelöltjeitől*, illetve a többnyire irreleváns civil szervezetek átpolitizált delegáltjaitól. Nem ismertetem a tanulmány erre vonatkozó nagy ívű felfogását (s bizonyára lehetne még cizellálni a részleteken), de meggyőzőnek tűnik mind a szervezeti-jogi megoldásra tett (alternatív) ajánlás, mind a közfinanszírozási modell. Hasonlóképpen a háromlépcsős médiafelügyeleti rendszer fölvázolása: a „bölcsek tanácsa” funkcióját is betöltő *Nemzeti Média Testület*; a proaktív szerepű és közgyűlési hatáskörű *Médiastratégiai Testület*; valamint a reaktív, kontrolljellegű *Tartalomfelügyeleti Testület*. Tervezett működésüket a szerzők meggyőzően összekapcsolják a megújított jogállású *részvénytársaságok* (esetleg: közjogi intézetek) *igazgatóságainak* és a bővített funkciójú Hírközlési Főfelügyeletnek a tevékenységével is.

A tanulmány a piacelvű információs és médiatársadalom realitásaiból indul ki, de nem kerget technicista illúziókat, s távol áll tőle mindenféle divatos „posztmodern” lihegés. Az új médiatörvény kereteit kinyitja a digitális tartalomszolgáltatás és a multimédiás interaktivitás elterjedése, a frekvenciaszűkösség utáni periódus, az információs társadalommal összefüggő egyéb szolgáltatások irányába is (e tekintetben különösen impresszionáló a VI., zárófejezet), de nem kelti azt a látszatot, hogy a magyar anyanyelvű népesség digitális és interaktív egyéni médiahasználata a közeljövőben tömegessé válhat. Ugyanakkor, bár lazítaná a monopóliumok veszélyére hivatkozó, illetve a keresztfinanszírozást korlátozó szabályokat, s csökkentené a kereskedelmi médiumok közszolgálati műsorkötelezettségeit, egyáltalán nem a kereskedelmi szféra előtti „korlátok” lebontásának, illetve a *közszolgálati normájának* a feladását képviseli. Ellenkezőleg: azt képviseli, hogy válják el markánsabban a két szféra (valamint a harmadik, a közösségi, a nonprofit média); s hogy a *közszolgálati intézmények stabil feltételek között* valóban minőségi alternatívát jelentsenek az üzleti elv jegyében működő – de tartalmilag szintén kontrollált – médiához képest.

A 2003. őszi *kiélezett médiafinanszírozási viták* közepette különösen figyelmeztetőnek vélem a tanulmány központi tételét:

„Magyarországon ma a közmédia függetlensége szempontjából optimális módszer a közszolgálati szektornak a költségvetésből való, adekvát finanszírozása – úgy, hogy annak mértéke inflációkövető módon több évre előre biztosítva legyen. Továbbá javasoljuk, hogy amennyiben a kereskedelmi szektorral megállapodást lehet elérni ennek megfelelő szintű kompenzációjáról, akkor a közszolgálati adókon szűnjön meg a reklám- és szponzorációs tevékenység, valamint a kereskedelmi adókkal szembeni közszolgálati követelmény korlátozódjon a főműsoridőben leadandó híradóra, s az ezt kompenzáló, a kereskedelmi adók által fizetett összeg járuljon hozzá a közszolgálat finanszírozásához” (22. l.).

S mindennek a médiafilozófiai háttereként hadd idézzem a tanulmány felelős alapgondolatát:

„...egy, a demokrácia, valamint a nemzeti kultúra és identitás szempontjából ennyire fontos, komoly közpénzeket igénylő terület értékválasztáson alapuló, racionális menedzselése akkor is a mindenkori hatalom – azaz, mivel kétharmados törvényről van szó, a kormány és az ellenzék közös – felelősége, ha ennek teljesítését történelmi okokból az államtól és a politikától a leginkább független szervekre kell [is] átruházni” (10. l.).

Hogy ennek – s egyáltalán e rokonszenves és szakszerű médiatörvény-koncepciónak a – „normaszövegezésére”, majd kormányzati előterjesztésére és széles körű elfogadtatására milyen politikai esélyek vannak, arra e helyütt nem is látom értelmét kitérni.

Természetesen a joganyag konkrétsága és a tematikai sokoldalúság szempontjából bevallottan egyenetlen a tanulmány. Azt sem bírálólólag említem, hogy alapvetően televíziós érvelésű (bár többnyire utal a rádiós vonatkozásokra is). Arra viszont szánhattak volna a szerzők egy-két külön bekezdést (bár a témakör inherens módon benne van a koncepcióban), hogy nemzeti kulturális stratégiai távlatból, *a határon túli magyarságra*, illetve a *diaszpórára* tekintettel miként képzeli a magyar nyelvű rádió- és televízióműsor-szolgáltatás „koordinált jövőjé”-t – mind a frekvenciagazdálkodás, mind a közszolgálati és kereskedelmi médiarendszer, mind a felügyeleti képviselő vonatkozásában. A *műsorelosztó (kábeles) rendszerekre* vonatkozó fejezetet kicsit elkapkodottnak vélem, főleg a problémakör és a hálózatok növekvő társadalmi-kulturális jelentőségéhez, illetve a kábelszolgáltatók körüli mai konfliktusokhoz képest. Mert *jogilag* igaz lehet, amit a hatályos médiatörvényből idéz a tanulmány, hogy a műsorelosztóknak – szemben a szolgáltatókkal – nincsen hatásuk a tartalmakra, de valóságosan mégsem, hiszen a különböző ajánlati csomagok összeállításával, a beválogatással és a kihagyással igenis komoly műsorpolitikai és társadalmi-kulturális „hatalom”-ra tesznek, tettek szert. Főleg, hogy sokhelyütt gyakorlatilag nincs is verseny az egyes kábelszolgáltatók között, a vételkörzet lakossága szinte ki van szolgáltatva nekik. Általában is: több érzékenységet és kreativitást javasolnék a következő szövegváltozathoz *a hozzáférési esélyek, a társadalmi*

befogadás tekintetében.

A kritikai megjegyzésekkel semmit sem vontam vissza a tanulmány méltatásából. A kitűnő munkának a szövegezését, stílusát is átjárja az új médiatörvény számára a vissza-visszatérőleg megfogalmazott korszerű norma: *a közszolgálati ethosz és közszolgálati minőség*. Egy content analysis bizonyára ezt a két szókapcsolatot ugratná ki releváns kulcsszavakként. Mindkettő valóban kánonná kell legyen; de vajon képes lesz-e őket belsővé érlelni a magyar média, politika és médiapolitika? A tanulmány szerzői e tekintetben talán optimistábbak nálam, s bárcsak nekik lenne igazuk:

„...a kiegyensúlyozottságnak médiajogi kérdésből egyre inkább médiaetikai kérdéssé kell válnia, amelynek közhatalmi kikényszerítésére csak a legsúlyosabb jogsértések esetén, a sajtóetikai eljárások eredménytelensége esetén kerül sor” (57. o.).

Am hogy a nyelvészkedő kezdést nyelvészkedő zárással fogjam keretbe: optimizmusukat – paradox módon – egy „freudi” elszólás is bizonyítja. A tanulmány sokszor és hibásan használja a médiatörvénykezés kifejezést. A mai magyar köznyelvben elhomályosult a törvénykezés szó jelentése, a törvényhozók, a politikusok is többnyire rosszul, a „törvényalkotás és -módosítás” értelmében élnek vele, holott a fogalom a jogi, a bírósági eljárás, az ítélezés szinonimája. Gálik Mihály, Horvát János és Sente Péter digitális tollát mintha – idézett – reményük vezetné (félre): ítélezésre, azaz médiatörvénykezésre mind kevésbé legyen szükség, ám éppen ezért elodázhatatlan egy jó és modern törvény megalkotása. Most már nem hármójukon múlik.

* * *

dr. Bayer Judit

Az alagút eleje: a közszolgálati televízióról az új médiakoncepció kapcsán

A médiaszabályozás átfogó reformja kétségtelenül összetett és hosszadalmas folyamat, ezért igen örvendetes, hogy olyan alapkoncepció született, amely több alternatívát vonultat fel, és vitára hívja a szakértőket. Az általános kérdéseken való elmélkedés a politológusok, szociológusok és „mediológusok” területe; én jogász lévén néhány apró, ámde konkrét elemmel szeretnék vitába szállni. Ezek: a közszolgálati média felügyelete, ezen belül a tartalomfelügyelet (amely esetleg túlnyúlik a közszolgálati média keretein), valamint a közszolgálati média jogállása és finanszírozása.

1. Üdvözlendő a koncepciónak az az elve, hogy az ORTT és a kuratóriumok által végzett feladatokat másképpen, új testületek között kellene szétosztani. Természetesen továbbra is szükség lesz az ORTT-ben foglalkoztatott szakértői állomány munkájára, hiszen az általuk végzett feladatokat a jövőben is el kell látni. Viszont a feladatok megosztása, a vezetők kiválasztása és felelősségi rendszere reformra szorul. Az egyik legfontosabb pozitív javaslat, hogy a frekvenciaelosztás, a szerződéskötés és az ezekkel kapcsolatos feladatok ellátása a Hírközlési Főfelügyelet hatáskörébe tartozzon.

Felügyeleti szervként az alkotók létrehoznák a Nemzeti Média Testületet, a Médiastratégia Testületet, valamint Tartalomfelügyeleti Testületet. A Médiastratégia Testület látná el a médiastratégia kialakításával kapcsolatos feladatokat, valamint a kuratóriumok jelenlegi feladatát, a Tartalomfelügyeleti Testület az ORTT jelenlegi tartalomfelügyeleti feladatát látná el (lásd alább), a Nemzeti Média Testület feladata pedig az lenne, hogy kinevezze az előbbi két testület tagjait, nem kötelező véleményeket adjon a Médiastratégia Testület számára nagy horderejű kérdésekben, valamint éves jelentést tegyen az Országgyűlésnek a magyar média állapotáról. A Nemzeti Média Testület e feladatai közül csak egy tekinthető valóban érdeminek: a további két testület tagjainak kinevezése. Méltányolandó az alkotóknak az a szándéka, hogy egy köztes lépcsőfokot iktassanak be az esetleges parlamenti *ad hoc* választóbizottság és az operatív médiatestület közé. A megoldásnak azonban több gyenge pontja is van:

a) Elsősorban nincs kielégítő megoldás a Nemzeti Média Testület tagjai megválasztásának módjára, ami a médiatestületek problémájának eredője. Az egyik verzió szerint egy „éter magasságokban” működő, a napi viharoktól nem befolyásolható grémiumként tűnik fel. Az ennek megvalósításával kapcsolatos kételyeket a BKÁE által szervezett mediavitan több ízben kifejtett ellenvélemények is mutatják.¹ A másik verzió szerint az Országgyűlés eseti bizottsága jelölné a tagjait, s az Országgyűlés választaná meg őket kétharmados többséggel. Ez ugyanazokat a veszélyeket hordozza magában, mint a jelenlegi parlamenti választási szisztémák: a kétharmados többség ellenére sem tekinthetjük politikamentes választásnak, mint ahogy az ombudsmanok, sőt az alkotmánybírák példája is mutatja. Ha viszont ez a választási rendszer jól működne, akkor mi az akadálya annak, hogy rögtön a Médiastratégia Testület tagjait válasszák ilyen módon?

Természetesen pozitívan értékelendő a Nemzeti Média Testületnek az a funkciója, hogy a kiemelkedő személyiségek megválasztásával egy, a nyilvánosság számára könnyebben átlátható testületet képez, amelynek társadalmi presztízse nem engedi, hogy kicsinyes szempontok alapján, elfogultan nevezze ki a két operatív testület tagjait. Mégis, talán több haszna, mint kára lenne annak, ha kivennék ezt a lépcsőfokot, és egy parlamenti *ad hoc* bizottság közvetlenül választaná a Médiastratégia Testület tagjait.

b) A másik ellenvetésem a Nemzeti Média Testület feladataival kapcsolatos: a három funkció közül a másodikként említett „nem kötelező vélemények formálása nagy horderejű ügyekben” álláspontom szerint nem követeli meg egy külön testület működtetését, ezért erre nem is kívánok több szót vesztegetni. A harmadik (egyben utolsó) funkciója, hogy jelentést fogalmazzon meg az Országgyűlés számára a magyar média állapotáról. Ez a jelentés valószínűleg statisztikákon, a monitoring eredményein és egyéb gyakorlati tapasztalatokon alapulna. Tekintettel többek között arra is, hogy a koncepció nem írja elő, hogy a Nemzeti Média Testület tagjai a média területén akár

elméleti, akár gyakorlati jártassággal rendelkezzenek, nem várható el, hogy saját kútfejükből fogalmazzák meg ezt az éves jelentést. Ebben az esetben viszont éppolyan jól elkészíthetné az éves jelentést a Médiastratégia Testület is, miután saját anyagaiból, felméréseiből és az általa megrendelt tanulmányokból állítaná össze az annak alapjául szolgáló tényanyagot.

A fentiek alapján arra lehet következtetni, hogy a Nemzeti Média Testületnek egyetlen érdemi funkciója van: a Médiastratégia Testület és a Tartalomfelügyeleti Testület tagjainak megválasztása. Ez azonban lényeges, mert amennyiben a Nemzeti Média Testület létrehozásától eltekintենek, és a Tartalomfelügyeleti Testület tagjai választását a Médiastratégia Testületre bíznánk, nem lenne egymástól független a két szervezet: csaknem ugyanott lennének, mint ma, amikor az ORTT választja meg a Panaszbizottság tagjait. Holott célszerű lenne, ha a Tartalomfelügyeleti Testület valóban független lenne a Médiastratégia Testulettől. Kérdés, hogy meg lehetne-e tartani ezt a megoldást anélkül, hogy egy külön „fantomtestületet” hoznánk létre erre a célra.

2. A tartalomfelügyelet témakörében azt javasolja a tervezet, hogy a panaszokat megválaszoló testület ne hatósági jogkörben járjon el. A jogellenességet kifogásoló panaszokkal tehát a Tartalomfelügyeleti Testület foglalkozzon, viszont „[a]hol a panasz a korrekt tudósításra, véleményformálásra, a médiaetika tárgykörébe tartozó kérdésekre vonatkozik”, ott a panaszbizottság járjon el, és „nem kötelező vélemény” alakítsa ki.

A szólásszabadság alkotmányos alapelve megköveteli a jogellenes tartalom elkülönítését az ízléstelennek, etikátlannak tartott tartalomtól, amely nem tiltott, ezért nem szankcionálható. A jelenlegi kaotikus tartalomfelügyeleti rendszer tanulságaiból okulva érdemes lenne világosan elkülöníteni a hatásköröket. Feltételezem, hogy a Tartalomfelügyeleti Testület foglalkozna a médiatörvénybe ütköző tartalommal, míg a médiatörvény hatálya alá nem tartozó, egyéb okból jogellenes tartalom (például a személyiségi jog-sértés, rágalmozás, gyűlöletbeszéd) – ahogy elvileg jelenleg is – a rendes bíróságok hatáskörébe tartozik. Elfogadható, hogy legyen egy hatósági jogkörrel nem rendelkező társadalmi panaszbizottság, amely nem a jogellenességet, hanem az etikai, ízlésbeli kifogásokat kiváltó panaszokat bírálja el. E bizottságnak viszont társadalmi összetételűnek kellene lennie, azaz újságírók, esetleg kulturális intézmények mindenkor vezetői válasszák tagjait, és ne legyen a Tartalomfelügyeleti Testületnek alárendelve. A tagok ne kapjanak honoráriumot, legfeljebb költségtérítést. A jogállamiság elve tiltja, hogy a jogszabályokba nem ütköző, tehát jogszerű tartalom ellenőrzésére és mégoly közvetett szankcionálására az állam „ízlésrendőrséget” tartson fenn.

3. A közszolgálati média tulajdonosi rendszerére a két felvonultatott alternatíva közül a koncepció a részvénytársasági formát tartja alkalmasabbnak, ezért csak az ezzel kapcsolatos kritikai észrevételeimet szeretném röviden megfogalmazni.

Vitathatatlan igény, hogy az irányítási forma alkalmas kereteket nyújtson a hatékony gazdálkodás és a felelős döntéshozatal megvalósítására. Egy intézmény működése azonban nem attól válik hatékonyra, hogy egy profitorientált szervezet kereteibe erőltetik. Ha a kereteken múlna, nem lennének veszteséges, csak nyereséges és hatékony gazdasági társaságok. Álláspontom szerint a felelősségi rendszer megteremtése érdekében elsőrendű szempont az átlátható, egyértelmű szerkezet kialakítása. Ennek viszont nem kedvez, ha egy eredendően más célra kifejlesztett társasági formának a kereteit igyekszünk szétfeszíteni. Ellenkezőleg. Véleményem szerint a Polgári Törvénykönyv 65. szakaszában szabályozott köztestületi forma alkalmasabb lenne egy közintézmény igazgatására, azzal, hogy a létesítő törvényben le kell szögezni a felelősségi szabályokat. A létesítő jogszabály létrehozhat egy felelős vezető testületet, amelynek tagjai – ugyanabban a törvényben meghatározott – kötelességeik, illetve a gondos gazdálkodás szabályainak megszegése esetén korlátlan és egyetemleges felelősséggel tartoznának, továbbá felügyelőbizottságot és szükség szerint munkavállalói ellenőrzést. Valóban indokolatlannak tűnik ugyanakkor a munkavállalók közalkalmazotti viszonyba történő „bebetonzása” épp akkor, amikor a hatékonyság jegyében egy rugalmas, ráadásul a tapasztalatoktól függően esetleg később korrekcióra szoruló struktúra létrehozása a cél.

4. A koncepció kevés vitatható pontjainak egyike a közszolgálati médium központi költségvetésből történő finanszírozásának javaslata. Szükséges és fontos demokratikus elv, hogy a közszolgálati médiát a lakosság közvetlen kontribúciója tartsa el. Valóban ésszerű a felvetés, hogy ennek csak akkor van értelme, ha ezzel a közszolgálat költségigénye maradéktalanul fedezhető. Bár a tervezet jelzi, hogy a konkrét költségigény kiszámítása komplex feladat, de az irányként megjelölt évi 30–35 milliárdos költség háztartásonként körülbelül havi ezer forintból fedezhető lenne. Egy átlagos magyar háztartásnak ez sem jelentéktelen összeg, de nem is lehet cél a televízió láthatatlan finanszírozása. A megrendelő-szolgáltató elven alapuló felelősség megvalósítását részben a „köz” érdekeltté tétele alapozhatná meg. A fizetési fegyelem megszigorítása gyakorlati kérdés, amelyet meg lehet, és meg is kell oldani. E célból követhető lenne például a szlovén példa, ahol a villanyóra meglétéhez kötötték a televízió-előfizetési díj kötelezettséget. A nyugdíjasoknak kedvezne a személyi jövedelemadóhoz kötött előfizetési díj, amelyet azonban attól függetlenül lenne kötelező lenne fizetni, hogy van-e televíziója valakinek vagy nincs. A televízió birtoklásához kötés esetében ugyanis jogos a kifogás, hogy van, akinek van televíziója, de nem nézi a közszolgálati adót... Ebbe az utcába viszont nem helyes bemenni, mert a közszolgálati média fenntartása a köz érdeke, ugyanúgy, mint az utcai világítás. Abban mégis különbözik a központi költségvetésből fizetendő közérdekű szolgáltatásoktól, hogy alapvető jogokat érint, ezért finanszírozása nem tehető mindennapi kormányérdekektől függővé. Még ha évekre előre meg lenne határozva a televízió költségvetése, akkor is politikai fegyver lehetne az egyes kormányok kezében, amelyet az előző vagy a következő kormánnyal szemben vethetnének be. Továbbá: a médium költségvetési túllépései is más színben tűnnének fel akkor, ha a költségek közvetlenül állampolgári zsebre menne, és nem lehetne feltűnésmentesen, újra meg újra nagyot meríteni a közösből, ahogyan az ma történik.

2003. október 26.

A médiatörvény-koncepció közszolgálati médiumokkal kapcsolatos finanszírozási elképzeléseiről

Terjedelmi és módszertani okokból ebben az írásban nem szólok hozzá a rádió- és televíziótörvény-koncepció mind a hat fejezetének minden megállapításához, amelyek közül sokkal egyébként egyetértek. E helyett kiválasztottam belőle egy fontos, a közszolgálat finanszírozásáról íródott részt, amelynek állásfoglalásával nem értek egyet.²

A koncepció lényegében megszüntetné a hirdetés és a szponzoráció lehetőségét a közszolgálati médiában. A koncepció szerint ez a megoldás egyebek mellett

„azzal a következménnyel járna, hogy a kereskedelmi médiaszektor az így szerzett extra jövedelem számottevő részét a közszolgálat finanszírozására fordítaná...”

Továbbá a koncepció eltörölné – a jelenleg hatályos médiatörvényben egyelőre még szereplő, bár de facto már eltörölt – készülék-üzembentartási díjat. Pedig ennek megtartása és hatékony beszédese szerintem

- erősítené a közmegrendelés alapján való működést, azaz a közmédiumok és a közönségük közötti kapcsolatot,
- csökkentené a központi költségvetéstől való függőség mértékét és
- stabil, biztonságos és kiszámítható jövedelemforrás volna.³

Az alábbiakban a közszolgálati médiumokban a reklám és a szponzoráció megszüntetése mellett a koncepcióban felsorolt három érve fogok röviden reagálni.

1. *A közszolgálati televízió reklámbevételei.* A koncepció szerint a *Magyar Televízió* (MTV) reklámbevétele csekély, annak optimalizálásához a kereskedelmi szempontoknak sokkal nagyobb prioritást kellene élvezniük. De kérdés: minek alapján ítélné meg, hogy sok-e vagy kevés a reklámbevétel? Ha kevés, vajon mihez képest kevés, azaz mennyinek kellene lennie?

A reklámbevételek fő tényezője a csatorna nézettsége: minél nagyobb a nézettség, annál többet ér a reklámidő. Más kérdés, hogy a reklámidő eladója milyen hatékonyan képes „értékesíteni” az adott csatorna tényleges nézettségét. Számszerűsítve: kap-e a csatorna annyi falatot a televíziós reklámtortából, mint amekkora a konkrét részesedése a közönségből? Ha a reklámtortából való piaci részesedése nem éri el a közönségrészesedését, akkor elmondhatjuk, hogy a csatorna reklámidőjének értékesítése nem elég hatékony, azaz a csatorna vonatkozó bevételei elmaradnak a lehetőségeitől.

Példaként vizsgáljuk meg, hogyan alakult az utóbbi években az *m1* reklámpiaci, illetve közönségrészesedése egymáshoz viszonyítva:

Az m1 részesedése a reklámbevételekből, illetve a közönségből

Forrás: AGB Hungary

A fenti ábra azt mutatja, hogy míg 1999-ben az *m1* csatorna reklámpiaci részesedése elérte közönségrészesedését (12,1, illetve 12,3 százalék), addig 2002-ben piaci részesedésének már csak a negyedét érte el (2,6, illetve 9,3 százalék). Azaz a közönség- és reklámpiaci részesedés között szétnyíló olló az eladási hatékonyság drámai csökkenését mutatja. A csatorna nem használja ki mégoly alacsony nézettségét sem. Az *m1* gyenge reklámidő-eladási teljesítményének fő okai közé tartoznak az állandóan változó menedzsment, illetve a csatorna körüli állandósult botrányok, s ebből kifolyólag a cég alacsony presztízse a reklámpiacon.

Véleményem szerint a közszolgálati csatorna éppen közszolgálati mivolta miatt jó reklámeszköz.

Mi ugyanis a hirdető célja a televíziós reklámozással? Az, hogy a reklámszpotot a lehető legtöbb ember megfelelő gyakorisággal (OTS, azaz *Opportunity To See*) lássa azon társadalmi csoporton belül (célcsoport), amely várhatóan a leginkább vásárolja a reklámozott terméket. Mi is ez a „megfelelő gyakoriság”? Tapasztalatok szerint egy tipikus egyhónapos reklámkampányban az egy-kétszeri gyakoriság nem elégséges, az ideális a három-négy alkalom, az ezen felüli gyakoriság pedig felesleges. Azon nézők száma, akik a reklámszpotot legalább három-négyyszer látták, a reklámterminológia szerint az úgynevezett „hatékony elérés”. A hatékony elérés a hirdető számára egyben terméke potenciális vásárlóinak számát is mutatja: ők azok, akik elégszer találkoztak a reklámüzenettel ahhoz, hogy a boltba térve a reklámozott terméket vegyék le a polcról.

Egy televíziós kampány médiatervezésénél fontos tehát, hogy a különböző csatornákon újra meg újra sugárzott reklámszpotot ne az azt már elégszer látott nézők lássák ismét, hanem újabbak. Ehhez olyan csatornákat, illetve műsorokat kell kiválasztani a reklámszpotok elhelyezéséhez, amelyek a lehető legjobban különböznek egymástól, így várhatóan új, a már elértektől különböző nézőket fognak elérni.

Leginkább ebben rejlik a közszolgálati csatorna kereskedelmi értéke. Amíg a két kereskedelmi csatornának egymáshoz nagymértékben hasonló a műsorszerkezete és stílusa, addig a közszolgálati médiumok műsorai lényegesen különböznek tőlük.

Összegezve: a közszolgálatosság nem áll feltétlenül ellentétben a reklámpiaci szereppel, sőt ellenkezőleg. A hirdetőnek a közmédiaakra nem mint „kereskedelmiesített”, mintegy harmadik, legkisebb kereskedelmi csatornaként működő adókra van szüksége, hanem inkább közfunkcióikat jól betöltő, erős közszolgálati csatornákra. Egy markánsan különböző közszolgálati csatornán is reklámozva a hirdető több nézőt tud megszerezni reklámüzenete számára, mintha csak kereskedelmi csatornán jelenne meg a reklám.

2. *A kereskedelmi médiumok „tartsák el” a közszolgálati médiumokat?* A koncepció lényegében angol mintára javasolja, hogy a közmédiaok ne folytassanak reklámértékesítési tevékenységet, s finanszírozásuk úgy legyen biztosítva, hogy a kereskedelmi médiumok reklámpiaci bevételeiből részesedjenek. A javaslat rövid értékeléséhez vessünk egy pillantást az érintett kereskedelmi médiumok működésének pénzügyi sarokszámaira! Az összes magyarországi televíziós reklámbevétel folyó áron hozzávetőlegesen 38 milliárd forint. Ebből egyenként 17–19 milliárddal részesedik a két kereskedelmi csatorna (*RTL Klub, TV2*). Ez számukra két-három milliárdos profitot hoz, ami azt jelenti, hogy egy koncessziós kereskedelmi csatorna működési költsége nagyjából 15 milliárd forint. Emellett jelenik meg az *MTV* jelenlegi mintegy 25–30 milliárdos működtetési költsége.⁴ Ezekből a számokból világosan kitűnik, hogy a kereskedelmi csatornák csak akkor lennének képesek finanszírozni az *MTV*-t, ha bevételük nagy részéről lemondanának. Ezt pedig valószínűleg nem fogják megtenni. Azaz ez a megoldás messze nem látszik alkalmasnak a közszolgálati médiumok finanszírozásához való szignifikáns hozzájáruláshoz. Ez a modell Angliában azért bizonyult működőképesnek, mert az ottani televíziós reklámpiac nagyságrendekkel nagyobb a magyarországinál, így az ki tudja termelni a közszolgálat finanszírozását is.

Összefoglalva: a ténylegesen háromszereplős közszolgálati televízió-rendszer összes finanszírozási igénye, hozzávetőlegesen 60 milliárd forint áll szemben a realizálható közel 40 milliárdos reklám-árbevétellel.

3. *Reklámozás kontra közszolgálat?* A szerzők szerint

„a reklám-és szponzorációs tevékenység kiiktatása a közszolgálati médiumokból nagymértékben elősegítené a közszolgálati működés és etosz kialakulását”.

Ha konkrétan meghatározható a közszolgálati minőség mibenléte, akkor bizonyítható, hogy az igényes, önálló arculatú közszolgálati műsorszolgáltatás kereskedelmi értékkel bír a hirdetési piacon. Ezáltal a közszolgálati médium reklámideje közszolgálatiként eladhatóbb, mintha az egy harmadik kereskedelmi-szerű csatornaként működne. Azaz a hirdetőkért való, szakmailag végiggondolt és megvalósított versenyfutáshoz nemhogy „kereskedelmiesíteni”, hanem inkább tovább „közszolgálatosítani” kell az *MTV*-t. Nem értek tehát egyet a köztelevízióban való reklámtevékenység ellenzőinek vélekedésével, amely szerint a közfunkciók ellátása és a reklámbevételekre való törekvés egymással ellentétesek, legalábbis kölcsönösen akadályozzák egymást.

Végül egyáltalán nem biztos, hogy a reklám nem képes egyfajta közszolgálati funkció betöltésére. Hiszen például a „jó” reklám segíti a fogyasztót az óriási árudömpingben való eligazodásban, vagyis „vásárlói (kereskedelmi) választási jogérvényesítést” jelent a számára.⁵

* * *

Gellért Kis Gábor

A médiajog foltjai

Piacgazdaságban a megrendelő akarata szent. Nem piacgazdaságban is. Az első kérdés tehát, amelyre választ kell keresni az „Egy új médiatörvény alapjai” címet viselő munkával kapcsolatban – az alkotók: Gálik Mihály, Horvát János és Sente Péter – épp a megrendelés tartalmára vonatkozik. Mit kért a miniszterelnök, az ő kabinetfőnöke vagy média-főtanácsadója a szerzőktől? Egyáltalán, volt-e konkrét megrendelés? E kérdések a munka elolvasása után válnak aktuálissá, hiszen ismerve az alkotók felkészültségét, a nyitva maradt, nyitva hagyott kisebb és nagyobb részletek, médiajogi foltok nem magyarázhatók személyes okokkal.

Van továbbá egy, a jelen elemzést igencsak árnyaló – beárnyékoló? – tény, amelyet már itt, az elején szükséges tisztázni. E sorok írója szinte a három kollégával egyidejűleg kapott megbízást egy másik kormányzertől egy új médiatörvény-koncepció kidolgozására, s ezt a feladatot 2003. április végére teljesítette. Kívülről úgy tetszhet, versenytársai volnánk egymásnak, csak hogy ez soha, egy pillanatra sem volt igaz. Ahhoz mind a négyen túl régen foglalkozunk a tárggyal, és túl régóta ismerjük egymást, hogy bármiféle rivalizálás szóba jöhetne közöttünk. Iparosok vagyunk, és nem művészek; megrendelésre dolgozunk, és nem ihletből. Nyilván a kormány tudja, miért kért két műhelyből is médiatörvény-koncepciót, ám ha így történt, ugyan vajon miért is ne vállaltuk volna el a megbízásokat?

Habent sua fata libelli – a könyveknek megvan a maguk sorsa, azaz a megjelenés után a szerzőktől független, önálló életet kezdenek élni. A keletkezés története nem minősíti, hanem magyarázza a végeredményt. S olykor – mint jelen esetben is – ez a magyarázat döntő mértékben meghatározta a létrejött munka minőségét.

A már születése percében viharvert – hat parlamenti párt által előkészített, menedzselte, és alig háromhetes vita végén elfogadott – hatályos médiatörvény eddig eltelt nyolc éve nem sok jóval bíztat. A politikai pártok között nincs véleménykülönbség arra nézve, hogy újra volna szükség, abban azonban igen, hogy milyen legyen az új; mely viszonyokat illetően hozzon létre új struktúrákat, milyen érdekeknek engedjen, s melyeket negligáljon. Nyilvánvaló tehát, hogy törvényhozói oldalról vizsgálva elég esélytelen olyan új médiatörvényt alkotni, amelynek elfogadtatásához minden további nélkül csatlakoztatható a szükséges kétharmad.

Látnivaló, a szerzők - helyesen - nemigen törődnek ezzel az eséllyel. Abból a jámbor feltételezésből indulnak ki, hogy egy hosszúra tervezett szakmai vita végén, amikor is a szakma egyöntetűen felsorakozik az addig folytatólagosan javítandó, új koncepció mellett, a politikának nehezebb lesz a maga szakmán kívüli szempontjait érvényesíteni és elfogadtatni a közvéleménnyel. (E feltételezés helyénvalóságának elemzése - a „szakma” 1995-ös, vagyis a hatályos törvény vitája idején tanúsított viselkedésének és viszonyulásának ismeretében megér egy külön elemzést.)

Van tehát egy vitára bocsátott szövegünk, amely a szakmai részstanulmány és a törvényi koncepció közötti körvonalazatlan műfajban bontakoztatja ki magát. Ám a műfaji tisztázatlanság semmit sem von le az alkotás gondolati értékéből, miközben a tisztázatlanságra vonatkozó megállapítás maga is pontatlan. Ha ugyanis a jogalkotásról szóló törvényre alapozott koncepciót kérjük számon a szövegen, akkor a megállapítás érvényes: a kormány a megalkotandó jogszabályról határozatban „foglal állást”, és ennek értelmében - a határozat mellékleteként - olyan koncepciót alkot vagy alkottat, amely részletesen előadja a majdani törvény legfontosabb struktúráit és elemeit. Ha viszont a szó köznapi értelmében alkalmazzuk a „koncepció” kifejezést, akkor a műfajra vonatkozó megállapítás téves, és a három szerző munkája nyugodtan nevezhető koncepciónak.

Másképpen fogalmazva: részkérdésekben alapos, alapkérdésekben felületes a „Javaslat” - nyilván nem a szerzők elhatározásából. Nem válaszol arra, a minden törvény esetében kötelező kérdésre, hogy mit is akar szabályozni, továbbá, hogy kik a jogalanyok, azaz kikre, mely intézményekre terjed ki a hatálya. Egy törvény sokféle társadalmi megnyilvánulást, létformát szabályozhat: tevékenységet (államigazgatás, hírközlés, erdőgazdálkodás); intézményeket (kormány, kamarák, egyesületek) és viszonyokat (Ptk., versenytörvény). S rögtön ezt követően a törvénynek azt is meg kell jelölnie, hogy az állampolgárok mely körére, csoportjára, az általuk önkéntesen vagy kötelezően létrehozott közösségekre vonatkozik - ők volnának a jogalanyok -, értelemszerűen kizárva hatálya alól minden és mindenki mást. Ebben az összefüggésrendszerben annak is ki kellene derülnie, hogy az államnak, közelebbről az államigazgatásnak és magának az országgyűlésnek mekkora szerepet szán a jogszabály. Ez utóbbi kérdésre adandó válasz állásfoglalást jelezne egy igencsak meghatározó paradoxont illetően, azt ugyanis, hogy miközben jogfilozófiai értelemben az európai demokratikus jogalkotás a „kevesebb állam” (*less state*) elvét vallja, a valóságban az állam - s most már az Európai Unió - egyre több és több szerepet ad magának épp a sokasodó törvények által. A paradoxon felold(hat)atlansága egyébiránt tükröződik a „Javaslat”-nak a digitális műsorszolgáltatásra vonatkozó fejezetében, hiszen a problémával nem csupán határon belül kerülünk szembe, hanem az Európai Unióban is küszködnek, és az uniós megoldatlanságok szükségképpen kihatnak a hazai törvényalkotásra is.

Tisztázatlan egy sor olyan viszony, amely pedig értelmezhetővé teszi a szabályozást. Ki és milyen feltételekkel folytathat médiatevékenységet? Az alkotmányos szabadságjogoknak, amelyek első renden az államot korlátozzák a polgárok javára, mely köréből származtatja a törvényalkotói felhatalmazást a „Javaslat”? Csupán a véleménynyilvánítás alapján, vagy szerepet kap-e az információs szabadság is - ez egyébiránt magától értődő -, ám már kérdéses, hogy a tulajdonhoz, a tulajdon szabad használatához fűződő alkotmányos jog, amely viszont értelemszerűen korlátozza a természetes személyeket - újságírókat, szerkesztőket - megillető szabadságjogokat, ugyancsak forrásnak tekinti? Ilyen értelemben érintetlen a „Javaslat”-ban az állam és az állampolgárok viszonya, az állampolgárok és az adott tevékenység (rádiózás, televíziózás) viszonya, a létrehozni szándékozott intézmények és az állam viszonya stb.

Egy, a jogalkotás szempontjainak megfelelő koncepciótól minimálisan elvárható, hogy a lehetséges mértékig alkosson koherens rendszert. (Zárt rendszert *ab ovo* nem alkothat, hiszen miből élnének a jogászok, ha nem volnának értelmezésbeli és más kiskapuk a jogrendszerben.) A „Javaslat” azonban nem hoz létre koherens rendszert. Az egyes fejezetek önmagukban végiggondolt, a hatályos médiatörvény hibáit, hiányosságait és gyengeségeit kiküszöbölni igyekvő konstrukciókat írnak le, de együttesen nem konstituálnak összefüggő rendszert. Ami csak azért baj, mert ha „Egy új médiatörvény alapjai” már javaslat korukban sem kapcsolódnak egymáshoz szervesen, mi lesz velük, ha felnőnek? A várt szakmai vitákban nyilván mindenki a maga területén fontos szempontok szerint kér kisebb vagy nagyobb módosításokat. Az egyes - és ismét hangsúlyozom, önmagukban kiforrott - fejezetek elkezdik élni külön életüket. A közmédia szakmai szervezetei az őket érintő bekezdéseket, a helyi és a regionális műsorszolgáltatók, illetve a kereskedelmiek és a nem profitorientált médiumok szakmai képviselői meg a maguk területét illető változtatásokért lobbiznak. Ezek egy része bekerül az adott szövegrészbe, s egészen természetes, hogy a javaslattévő társaság annak fejében adja támogatását, hogy az ő közegének érdekei immár kőbe vannak vésve. A szakmai képviselőknek nem az a dolguk, hogy az egészet ítéljék meg, hanem többnyire az őket közvetlenül érintő fejezetek megoldásait mérlegelik. Az ekként beépülő változások egymáshoz fűződő viszonya több mint esetleges, s a legkevésbé sem valószínűsíthető egy koherens rendszer létrejöttét. (Szemben az eleve rendszert alkotó koncepcióval, amely helyből kidobja-kidobná a rendszeridegen elemeket - noha a törvényalkotás éppenséggel már produkált ilyesmit, lásd a hatályos médiatörvényt.)

A „Javaslat” belső arányai híven tükrözik a megbízást: a legkritikusabb kérdéskörökre koncentrálnak, ezért a teljes terjedelemből a közszolgálati és a felügyeleti rendszert leíró első fejezet adja, a többi öt fejezet kerekíti egészé az anyagot. Kétségtől a közmédia és a felügyelet elmúlt években tapasztalt diszfunkciói, az akár büntetőjogi is értelmezhető visszaélések, a politika folyamatosan visszatérő, ám soha be nem vallott beavatkozása kiemelik a többi közül ezeket a tárgyköröket, és teszik kitüntetetté a figyelmet irántuk. A hatályos törvény által létrehívott testületek - az Országos Rádió és Televízió Testület és kapcsolt részei, illetve a kuratóriumok - aligha járultak hozzá egy piaccgazdasági jelleget hordozó, egyszersmind demokratikus jogállami viszonyokat tükröző médiavilág kialakulásához. Ebből a „Javaslat” arra a legkevésbé sem radikális következtetésre jut, hogy mai formájukban és funkciójukban ezeket meg kell szüntetni. A feladatok, funkciók és hatáskörök szétesztása meglévő kormányhivatalok és újonnan megalakítandó és más módon összerakott szervezetek, testületek között, a mainál világosabb, áttekinthetőbb rendszert prognosztizál. Ugyanakkor az a szándék is

nyilvánvaló, hogy – miután a politika az elmúlt nyolc évben folyamatosan beletenyeretelt a testületek és az intézmények működésébe – az új testületek tagjainak kiválasztása és beiktatása ne hagyjon teret a politikának. Ez kétségtől olyan ambíció, amelyet ez a nem túl épületes közelmúlt messzemenően indokol. Viszont önmagában alighanem kevés. Hiszen épp az alkotmányos szabadságjogok egymást kölcsönösen korlátozó mivoltát illetően (véleményszabadság, sajtószabadság, információs szabadság versus a tulajdonhoz fűződő szabadság, no és persze az állam) kellene világosan állást foglalni ahhoz, hogy a médiavilág szereplői és a törvényalkotók számára egyképpen értelmezhető szöveg jöjjön létre.

A fentiek írása közben kaptam a megerősítést – ami felől amúgy nemigen voltak kétségeim –, hogy a szerzők arra kaptak megrendelést, ami olvasható. Vagyis nem róhatók fel nekik a felsorolt hiányok. Igazán tehát csak arra kellene választ keresni, miért volt ilyen szűkkeblű a megrendelés. Anélkül, hogy oknyomozói munkába kezdenék, annyi bizvást leszögezhető: a megrendelő maga sem tisztázta, mi a szándéka, mivel s mit akar kezdeni. Motiválhatta ezt a tisztázatlanságot az az esélytelenség, amely egy új médiatörvény parlamenti elfogadtatását ez idő szerint kíséri. Ugyanakkor, talán akaratlanul, megnyilvánul benne az az ambivalencia, amely a mai végrehajtó hatalom és a média viszonyát jellemzi – hogy ugyanis elismeri a nyilvánosság önállóságát, de csak annyiban, amennyiben az általa kívánatosnak vélt mértékben azért hatni tud ezekre a viszonyokra. Félő, hogy az éppen soros hatalom marketingje, látványtervezése motiválta nagyjából a szóban forgó megrendelést. A szerzők munkája viszont pontos és hasznos. Javasataink bármikor – két hónap vagy két év múlva – maradéktalanul hasznosíthatók egy új médiatörvényben, ha úgy hozza a véletlen vagy a kényszer.

A politika hivatalból nem ért a médiához. (Ha értene hozzá, nem sértené a kezdetektől olykor az alkotmányt, olykor a maga által elfogadott törvényt.) Ezért a megrendelésnek nem tételes kérdésekre vonatkozó szakértői válaszokra kellett volna vonatkoznia, hanem egy pontosan körvonalazott, határozott politikai szándékot kellett volna tartalmaznia.

Egy új médiatörvény országgyűlési elfogadtatásának mai esélytelensége azonban éppúgy igazolhatná egy jogfilozófiai végiggondolt koncepció megrendelését, mint egy fragmentált „Javaslat”-ét. Mindkettő törvényi megtestesülésének valószínűsége ugyanakkora. Más a helyzet azonban a hatalom önnön, a média világához való viszonyának megítélésében. Jól emlékszünk azokra a megnyilatkozásokra, amelyeket a 2002-es választási kampányban tettek akkor ellenzéki, ma jeles kormánypárti politikusok, hogy az a négy év elégséges lecke volt, és megtanulták: bármennyire is kívánatos befolyást szerezni a médiában, hosszú távon csak károk származnak önmagára nézve abból, ha a politika belenyúl a nyilvánosság rendszerébe. Mintha ez a tudás megkopni látszana. Ha egyéb történésekből nem jutnánk erre a következtetésre, abból bizonyosan, hogy ez a megrendelés olyanra sikeredett, amilyenre. Azt ugyanis megtudtuk, hogy a szerzők hogyan képzelnek el egy szép, új és magyar médiavilágot. A hatalom ilyen irányú elképzeléseiről nagyon keveset, vagy épp semmit.

A médiajog feltjai nem kevesbedtek.

* * *

Haraszti Miklós

A médiaolló szétnyitása

Melegen gratulálok a törvénykoncepció szerzőinek ahhoz, hogy a közmédiák finanszírozására tett javaslatukban el mertek menni a közmédia válságának gyökeréig, és radikálisnak tűnő javaslatot tettek. Persze nem teljesen önzetlenül gratulálok, hiszen magam is hasonló tartalmú javaslatot tettem a hármashatározat számára írt feljegyzésemben. Most – mintegy fizetségként a ritka örömeimért, hogy meghallgatott tanácsadó lehetek – szeretném néhány érveléssel alátámasztani a szerzők javaslatát.

Reklámértékesítés helyett „átcsorgatás” a kereskedelmiaktól

Tulajdonképpen az alábbiaktól beszélek, pontosabban a koncepció alábbi bekezdésének második mondatától:

„Magyarországon ma a közmédia függetlensége szempontjából optimális módszer a közszolgálati szektornak a költségvetésből való, adekvát finanszírozása – úgy, hogy annak mértéke inflációkövető módon több évre előre biztosítva legyen. Továbbá javasoljuk, hogy amennyiben a kereskedelmi szektorral megállapodást lehet elérni ennek megfelelő szintű kompenzációjáról, akkor a közszolgálati adókon szűnjön meg a reklám és szponzorációs tevékenység, valamint a kereskedelmi adókkal szembeni közszolgálati követelmény korlátozódjon a főműsoridőben leadandó híradóra, s az ezt kompenzáló, a kereskedelmi adók által fizetett összeg járuljon hozzá a közszolgálat finanszírozásához.”

Számos más ötlet ebben a reformkoncepcióban részben formájában is kötelező gyakorlat volt, részben pedig különböző nehézségi fokú, de szabadon választott gyakorlat. (Ezt ne bíráltnak, hanem dicséretnek vegyék a szerzők. Hálásak lehetünk, hogy ők végre el is végezték mindezeket a teendőket.)

Például kötve hiszem, hogy szakemberek részéről bármi vita lenne a fenti finanszírozási javaslat első részével, azzal, hogy legyen adófizetői pénz is a közmédiában, s ha már egyszer van ilyen apanázs, akkor az legyen „adekvát” mennyiségű, legyen évekre előre „görgetett”, és legyen inflációkövető.⁶

Más részek éppenséggel egyenrangúak más lehetséges megoldásokkal. Például: szemben a fenti „költségvetési” megoldással, elment volna az is, ha visszatérnek a készülékhasználati díjhoz, sőt a külön beszédett díj talán hagyományosabban jelképezte volna a függetlenséget. De hát végül is oly mindegy, hogyan fizet az adófizető,

feltéve, hogy maga a megoldás valóban biztosítja a függetlenséget. Elvégre a készülékhasználati díj sem hoz függetlenséget, ha nem adekvát nagyságú, nem görgetett, és nem inflációkövető...⁷

Ami igazi stratégiai újítás, az a közmédia-finanszírozási javaslat második mondata. Hiszen ez a javaslat messzemenően kihat a kereskedelmi ágra is. Azért bátor dolog ez, mert a tömegkommunikációs piaci fejlődés évei után szinte dogmává vált a közmédia „vegyes finanszírozása”. Illik a „reklámpiaci részvétel” hívének lenni, akár a „modern”, akár a „független” működés érdekében. (A „modernség” érve a konzervatív ízléstől és ezzel a közönségvesztéstől óvja a közmédiát; a „függetlenség” érve a sokforrású finanszírozással elérhető autonómiát hangsúlyozza.)

Mindezzel szemben a koncepció a gazdálkodás tekintetében látszólag visszakanyarodik a piaci kényszer nélkül működő eredeti BBC-gyakorlathoz; a műsorkínálat tekintetében pedig egyetlen elegáns mozdulattal feltámasztja az intimbetét és fogsorrasztó nélküli valahai közszolgálatot.

Lehetséges ez „a mai világban”? Állítom, ezen az úton elérhető, mi több, fenntarthatóvá is válik az a bizonyos nosztalgikus minőség, éppen azért, mert a választott finanszírozási módszer hál’ istennek csak látszólag visszakanyarodás, és csak látszólag konzervatív.

Csakugyan színtiszta akarnokság lenne egyszerűen kitiltani a közmédia pénzforrásai közül a reklámokat. Az csupán a jelenlegitől eltérő módon okozna pénzhiányt és közönségvesztést; továbbá piaci függés helyett csak kormányfüggőséget állítana vissza. A pusztá reklámtilalom éppen azokkal a bajokkal járna, amelyek *elől* menekülvén Hankiss Elemér elnöksége idején a köztévé belevetette magát a reklámversenybe – s mellel nemcsak nálunk, hanem majd’ minden európai országban.

De pusztá reklámtilalom helyett a javaslat valójában fenntartja a közmédia összetett finanszírozását. A költségvetési részen kívül (tudjuk: adekvát + görgetett + értéktartó) tulajdonképpen megtartja a reklámbevételt is, ravasz módon éppen azzal, hogy odaajándékozza az amúgy is ebből élő kereskedelmi médiának. További ajándékot is ad a kereskedelmi médiának: elhagyja a kereskedelmiek közszolgálati musz-anyagának felesleges részét. (Azok a kötelezettségek amúgy sem teljesültek, s legfeljebb a közszolgálati műfajok elolcsósításának, meghamisításának mintapéldájaként „szolgáltak”.) E két ajándékért aztán fizettet a kereskedelmiekkel – de nem az államnak vagy az ORTT utód-hatóságainak, hanem egyenesen a közmédiának! Ezt a megoldást „átcsorgatásnak” hívom.

Egyszerű és nagyszerű megoldás, előnye számtalan, de azért mindjárt megpróbálom összeszámolni.

A válság maga kínálja a megoldást

Lássuk először magát a problémát. A reklámverseny Európában mindenütt elvezetett a közmédia válságához. A válság lényege, hogy a nézettséget-reklámbevételt hajtó műsorstratégiával eltűnik a közszolgálati minőség, ám hiába válik a műsor kereskedelmi jellegűvé, mégsem tér vissza a magas nézettség. Mi több, a kommercializálódással vegyes közönségsorvadás immár a közpénzhez való hozzájutás válságával is fenyeget. Ugyanis előbb-utóbb *legitimációs, politikai* gátja támad annak, hogy az átlátszó közpénz 10-20-30 százalékának szórakoztatására költsék az összes állampolgártól származó közpénzeket... A kör bezárul: egyre kevesebb közpénzt kapnak a köztévék; így egyre kevesebb pénzből igyekeznek versenyt tartani a kereskedelmi tévékkel; a műsoruk ezért egyre szegényesebb és kulturálisan is egyre *gagyibb*, ám ennek ellenére mégis egyre kevésbé nézett; ennek a végén pedig már a reklámbevétel sem jön össze.

Ha nincs újító közmédia-finanszírozás, akkor a közmédiának befellegzett, s elkerülhetetlen ennek az egyébként politikailag és kulturálisan tipikusan európai koncepciónak az összeomlása. Nagy civilizációs veszteség volna, hiszen demokrácia- és kultúravédelmi szerepe pótolhatatlan.

Márpedig hatásos csak az olyan megoldás lehet, amely a válság lényegére ad választ. Nos, a közmédia egyre mélyülő hármass válsága: a finanszírozási, az identitási és a minőségi válság magából a duális rendszer létéből fakadt, pontosabban abból, ahogyan a duális rendszer a bevezetése óta működött.

Nevezetesen: a rendszer ma a két ág, a „köz-” és a „ker-” *versenye*; ezért valójában a kereskedelmi média verseny-ethosza diktál mindkét ágon, és csakis a közmédia húzhatja a rövidebbet. Amikor a kereskedelmi tévék elindultak, százszázalékosról mindenütt tört részére zsugorodott a közmédia nézettsége; már eme élmény miatt is lehetetlenség volt visszautasítani a reklámüzletet, kimaradni a nézettségi versenyből, amely ráadásul kulturálisan is uralkodóvá vált a kereskedelmi tévézés korszakában.

Ugyanakkor az 1980-as évek eleje óta semmi esély nem volt, s a jövőben sincs esély arra, hogy továbbra is ki lehessen zárni az európai nemzetek életéből a rádiózás-tévézés eredeti, civiltársadalmi modelljét (tehát az amerikai típusú, magántulajdonú, kereskedelmi célú műsorszórást), fenntartva az állami (na jó, közszolgálati) monopóliumot. Nem is volna ez jó, hiszen az „*anything goes that's paid for*” elvén működő kereskedelmi média épp oly fontos demokráciavédelmi és kulturális missziót tölt be, mint az „*access and fairness to all*” elvén működő közmédia.⁸

Megoldást tehát csak az hozhat, ha magát a duális rendszert tudjuk átállítani a közmédiát romboló jelenlegi működésmódról a közmédiát erősítő működésmódrára. Olyan erőforrást kell találnunk magában a duális rendszerben, amely annak mindkét ágát erősíti. Ma a duális rendszer folytonosan delegitimálja a közszolgálatot. Ehelyett úgy kellene működnie, hogy a két ág működése mindkettőjüket megsegítse, identitásukban és gazdálkodásukban is. Ha csak ide-oda tologatjuk a közmédia jelenlegi erőforrásainak arányait, a válság marad, a közmédia tovább sorvad, és már összeomlása előtt is egyre jobban hasonul kereskedelmi versenytársához.

Az átcsorgatásos módszer előnyei

A koncepció javasolta megoldás tehát nem konzervatív visszakanyarodás, hanem éppen a modern piac sajátosságaira épít: az egész piacot befogja a válság megoldásának eszköztárába. Ahogyan a közszolgáltatásigot, ezt az új módszert is Angliában fedezték fel: lényegében a *Channel 4* finanszírozásának adaptációja.

A koncepció megszületését megelőző vitában javaslatom egyik bírálója kárhoztatta, hogy túl sokat várok az átcsorgatástól, az egyszerűen nem hozna eleget a közmédia konyhájára.⁹ Nos, a törvénykoncepció szerzői a helyére tették a javaslatot. Eszerint a *Channel 4*-től eltérően nálunk az átcsorgatás nem az egyetlen bevételi forrása lenne a köztvének, hiszen ott van még a (tudjuk: adekvát, görgetett és értéktartó) költségvetési rész is.

Ideális volna, ha minél nagyobb részben a kereskedelmi média tarthatná el közszolgáltatást, mégpedig annál inkább, mennél jobban megy neki. Csakhogy az átcsorgatás jelentősége nem annyira a kereskedelmiektől megkapható finanszírozási rész nagyságában rejlik, hanem abban, hogy a profiltisztítás újraírja a média szerkezetét: *merészen szétnyitja a közszolgálati-kereskedelmi programollót.*

Hová vezet a reklámkényszer megszüntetése a köztvéknél, a közszolgálati kényszer megszüntetése a kereskedelmiéknél, a reklám átengedése, továbbá az átcsorgatás? Mindez lehetővé teszi a *tiszta közszolgáltatást*, ez pedig *öncél*. A két ág profiltisztítása nélkül nincs közszolgálat, s egyhamar nem is lesz, sem *mint olyan*, sem *egyáltalán*.

Ne felejtjük el, a vegyes finanszírozás mai formája kényszerhelyzetben alakult ki; a hozzá fűzött ideológiák enyhén szólva kényszeredettek. A valóság az, hogy a „ksz.” műsorokat a közszolgálati csatornákon ma ugyanúgy álságos, bújtatott kereskedelmi műsorrá silányítják, mint a kereskedelmieken! Mi több, ez el sem kerülhet mindaddig, amíg magától a vegyes finanszírozástól, a piaci versenykényszertől, a reklámhajsztától meg nem szabadítják őket.

Ma valójában mindkét ágon ugyanazt kapjuk. A duális rendszer mindkét ága többé vagy kevésbé sikeres kereskedelmi tévézést szolgáltat, amelyet mindkét ágon közszolgálati kötelezettségekkel nehezítenek meg. Amíg a piaci versenynek mindkét ágon kulcsszerepe lesz, addig mindkét ágon ugyanazt fogjuk kapni.

Amíg a közszolgálatiaknak a nézettségért finanszírozási okból kell küzdeniük, addig nem is várható el tőlük olyan kísérletezés, hogy miképpen lehetne a nézettséget közszolgálati eszközökkel is elfogadható színvonalon tartani.

Ha viszont átcsorgatással együtt történik a profil tisztítása, az olló szétnyitása, akkor a tiszta profil kialakítása anyagilag is lehetővé válik:

- az állam jelentős mértékben megszabadul a közmédiumok anyagi gondjától;
- a közmédiumok jelentős mértékben megszabadulnak az állam gyámkodásától;
- a közszolgálatok hivatásuk magaslatára emelkedhetnek, és egyúttal finanszírozási többletbe jutnak;
- ebből elkezdhetnek kísérletezni a nézettség javításának nem kereskedelmi módszereivel;
- a kereskedelmiek pedig megszabadulnak a musz-anyagoktól és egy jelentős piaci versenytárstól.

Az új rendszer

Bizonyos értelemben az olló szétnyitása nyomán először alakulhatna úgy a média élete, ahogyan a duális rendszernek mindig is működni kellett volna.

- A reformnak akár dinamikus anyagi következményei is lehetnek. Azzal, hogy a közszolgálati csatornákat mentesítenék a reklámozás alól, s a teljes reklámtortát megkapnák a kereskedelmiek, növekedhetne a bevételük; az ebből való „átcsorgatás” révén a közszolgálatiak akár a mai kereskedelmi bevételeiknél is többhöz juthatnának hozzá.
- Ugyancsak másodlagos haszon, és ugyancsak jótékony következmény volna, hogy *a piaci eredetű többletbevételhez és vele a megnövelt függetlenséghez a közmédiumok úgy jutnának hozzá, hogy eközben nem kellene részt venniük a minőségromboló piaci nézettségi versenyben.*

A rendszer másik oldalán is van másodlagos haszon, és a mai helyzettől eltérően a kereskedelmiek nyereségei nem a közmédia érdekei ellen hatnak.

- Például: *tervezhetőbbé válna az egyes kereskedelmi csatornák részesedése a tortából, biztonságuk is nőne; ez olyan pozitívum, amelyért önmagában is szívesen áldoznának az „átcsorgatással”.*
- További áldásos anyagi következményekkel járna, ha a programolló tudatos nyitásával *megszabadítanánk a kereskedelmieket a mai „közszolgálati”-nak becézett törvényi kötelezettségeik egy részétől.* Ezzel újabb ajándékot kapnak a kereskedelmi csatornák, ami szintén beszámíthat az átcsorgatásba.

Nagyszerűnek tartom, hogy a törvényjavaslat mindent megtesz a profiltisztításért, s a kereskedelmiéknél akár minden „közszolgálati musz-anyagot” kidobna a léghajból, kivéve az esti főhíradót. Ugyanis, hogy a kereskedelmieknek legyen ilyen kötelezettségük, annak fontos szerepe van a közmédia birtoklásáért folyó médiaháborúk kivédésében. De lássuk tisztán: az összes többi „ksz.” kötelezettség formálissá tehető, kijátszva a törvény szellemét – és ki is játsszák, mert nem is tehetnek másképp.

- A „ksz. musz-anyagok” ugyanis sokba kerülnek, ezért szükségképpen bújtatott kereskedelmi műsorokká válnak.
- Ha nem kerülnek sokba, akkor meg azért játsszák ki a törvényt, hogy a musz-anyagok nézettségét növeljék.
- Végül, ha ez sem megy, akkor a késő éjszaka kínálatát szegényítik velük.

Mindebből tehát a „köz” amúgy sem profitált eddig.

De mi lesz a nézettséggel? Az ollónyitás egyik célja, hogy a közmédia megváltson a nézettségi, tehát kereskedelmi versenytől (nem a nézettségtől), mert különben nem is tudnak közszolgálati minőséget adni. Piaci környezetben a nézettségi verseny óhatatlanul piaci típusú versennyé válik. Márpedig a közszolgálati minőségnek bizonyos fokig lényege a nézettségi düh feladása.

Am nyilvánvalóan nem szabad egy bizonyos nézettség alá süllyedni. Az angol elméletben a közmédia legitimitációs határvonala néhány éve még 30 százalék körül volt; ma már mindenütt lejjebb adják. Nálunk sem lesz soha többé *fifty-fifty* a duális rendszer két szereplőjének nézettsége.

A minimális általános nézettséget biztosító közszolgálati *goodwill* legerősebb eleme a jövőben éppen a „minőség” lehetne, valamint az, hogy „itt soha nem kell reklámoktól tartanod...”

A szép az, hogy a tiszta közszolgálati minőséggel tulajdonképpen újfajta *gazdálkodásfegyelmezési és hatékonyságmérési* esély keletkezik. Az esély ott nyílik, hogy ami miatt egy európai köztársaságnak szüksége van közszolgálatra, ami miatt szeretjük a közszolgálati médiát, az amúgy sem általánosan versenyképes, és a választási időszakoktól eltekintve eleve csak részközönségek tartanak rá igényt. Nos, az ollót szétnyitó reform lehetővé tenné, hogy a közmédiánál a programszerkesztés feladata ne az „általános” közönség figyelméért való vetélkedés legyen, hanem a speciális közszolgálati nézői igények kielégítése. Ezek az igények igen fejlett *polling* módszerekkel mérhetők, tervezhetők, és kielégítésük is mérhető.

Úgy látom, ezt a célt szolgálja a koncepcióban a „*társadalmi megrendelés*” fogalma.

Összefoglalás és két kis javaslat

Ma a duális rendszer úgy működik, hogy egyre inkább zárja a programollót, gyakorlatilag beleomlasztja a közszolgálati ágat a kereskedelmibe. A csapdából *csak az olló rendszerszintű megnyitásával* lehet kitörni. Erre kínál esélyt az új koncepció profiltisztítási és átcsorgatási javaslata.

A kereskedelminek törvényileg is tisztán kereskedelminek kell lennie – mínusz a valóban szükséges minimális közszolgálati funkciók, mint az esti nagyhíradó (amely kivételnek az indoka nem a *csatorna* minősége lehetne, mint a mai törvényben, hanem a *mediarendszer* minősége). A kereskedelminek meg kell kapnia a teljes kereskedelmi piacot.

A közszolgálatnak pedig törvényileg is tisztán közszolgálatinak kell lennie, mínusz egy minimális nézettségi mutató (amelynek azonban a „*társadalmi megrendelés*”-hez, nem pedig a *versenyhez* kellene igazodnia).

A két ágat az „*átcsorgatás*” rendszere kösse össze. Így *mennél sikeresebb a kereskedelmi ág, annál kevésbé kell félnie a közszolgálatnak, hogy ellehetetlenül* pusztán a másik ág sikere miatt. Ugyanakkor a piac kiszámíthatóbbá válik a kereskedelmiek számára, az ingadozás enyhül, így az átcsorgatás is kiszámíthatóbbá válik.

A közszolgálat pénzfaló jellegét a nyugati közszolgálatoknál bevált antikorrupciós menedzsmentmódszerekkel kell megszüntetni: belső és külső tranzakcióinak teljes átláthatóságával; percköltségméréssel; részletes nézői elégedettségi célkitűzéssel és annak mérésével.

- Véleményem szerint újabb garanciális kontrolllehetőség adódna, ha a közmédia igazgatótanácsaiban szerepet kaphatnának az átcsorgatást biztosító kereskedelmi csatornák delegált szakemberei is, abból a célból, hogy részt vegyenek a közmédia gazdálkodási eredményességének mérésében, ellenőrzésében.
- Javasolom továbbá, hogy akkor is kerüljön be e törvényjavaslatba a médiaolló szétnyitása, a profiltisztítás és az átcsorgatás, ha a kereskedelmiekkel nem sikerül megállapodni arról, hogy még a mostani licencük lejártá előtt, önkéntes alapon álljanak át az új rendszerre. Ebben az esetben persze átmeneti megoldásra is szükség van, de a tartalék megoldás is igazodjék a licenc megújításakor érvénybe lépő új rendszer stratégiai iránymutatásához.

2003. október 22.

* * *

Molnár Péter

Szólásszabadság és médiatörvény

Három kitűnő médiaszakértő, Gálik Mihály, Horvát János és Sente Péter a Miniszterelnöki Hivatal felkérésére elkészítette egy új médiatörvény koncepcióját. Tervezetük célja kettős:

1. A hatályos rádió-televízió törvény intézményrendszerének megújítása, főként a közszolgálati média megteremtése érdekében.
2. A szabályozás korszerűsítése, tekintettel az új kommunikációs technológiákra, elsősorban a digitális műsorterjesztés lehetőségére.

Mindkét törekvéssel kapcsolatban megvizsgálandó, hogy a felvázolt javaslat megfelel-e az alkotmányosság követelményeinek. Egy pillanatra sem felejtethjük: itt a szólás szabadságáról van szó, amelyet szigorúan védenek az alkotmányunkban lefektetett elvek.

Emellett a fent említett első ponttal kapcsolatban az a kérdés, hogy a javasolt megoldások a létező médiainstémények működési hiányosságait vagy működésképtelenségét a megfelelő helyen és módon próbálják-e orvosolni. A második pont esetében az a kérdés, hogy a tervezet következetesen különbséget tesz-e a különböző médiumok, illetve azok szabályozhatósága között. E meggondolások persze szorosan összefüggenek az alkotmányosság problematikájával. Az alábbiakban az említett szempontok szerint tárgyalom a törvénykoncepciót. A kritikus elemzés természetéből adódóan elsősorban az aggályos vagy továbbgondolandó részokról írok, általában mellőzve annak hangoztatását, amikor a tervezet megállapításaival egyetértek.

A koncepció helyesen hangsúlyozza a közszolgálati média megteremtésének fontosságát. A szerzők egyúttal pontosan látják, hogy a jog lehetőségei korlátozottak: a legjobb törvény is csak kedvező környezetet teremthet a közszolgálati média kultúrájának kialakulásához. Mitől függ e kultúra kialakulása?

A politikusok divatos, egyoldalú gyalázásához képest üdítő az az állítás, amelyet a tervezet Karol Jakubowicz lengyel médiakutatótól idéz:

„A gyakran hallott állásponttal ellentétben, a közszolgálat függetlensége nem elsősorban a politikusok önmérsékletén, hanem a közszolgálat művelőinek kitartó harcán múlik, amivel függetlenségüket naponta megvédik.”¹⁰

Szintén kulturális kérdés az, hogy Magyarországon fenntarthatónak tűnik az „*elfogult, de egymást kiegyensúlyozó közszolgálati műsorok*”¹¹ tétele. E nézet szellemes bírálata adja a koncepció:

„a demokrácia működésének alapvető követelménye a megbízható információ és a különböző nézetek fair ütköztetése [...] ugyanannak a hírnek két, más és más irányban elfogult változata nem áll össze egy pontosan közölt hírré, valamint [...] két, különböző fórumokon előadott, egyoldalú vélemény nem képez vitát, nem cáfolja egymás érveit, csak annyira tekinthető dialógusnak, mint amikor a férj és a feleség külön szobákban, privát monológokban szapulja egymást.”¹²

A médiafelügyeleti rendszer teljes megújítására vonatkozó javaslat legfőképpen azt célozza, hogy olyan jogi-intézményi szerkezet jöjjön létre, amely lehetővé teszi, elősegíti a közmédiumok közérdekű működését, illetve az ahhoz szükséges kultúra megteremtését. A jelenlegi intézményrendszer főbb bajai a következők: a közmédiumok kuratóriumainak, továbbá maguknak a közszolgálati televízióknak a túlméretezettsége, és legfőképpen a közmédia-kuratóriumi elnökségek, valamint az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) tagjainak közvetlenül az országgyűlési képviselőcsoportok általi jelölése.¹³

A kuratóriumi elnökségek és az ORTT tagjait a sajtó rutinszerűen az egyes jelölő pártok kurátoraiként, illetve ORTT tagjaiként nevezi meg. Halmai Gábor találó kifejezéssel írta le ezt a rendszert: „*törvényesített pártmédia*”.¹⁴ Márpedig a pártoknak – mint bármely más társadalmi csoportnak – a közmédia működésére gyakorolt meghatározó befolyása az alkotmánybíróság szerint alkotmányellenes,¹⁵ amint azt a koncepció készítői is idézik. Új, függetlenebbnek és hatékonyabbnak szánt médiafelügyeleti rendszert javasolnak: a jelenlegi, 30 fő körüli létszámú kuratóriumokat kisebb testületekkel váltanák fel, amelyek tagjait nem a parlamenti pártok jelölnék, legalábbis nem közvetlenül.

A koncepció – egy vastag betűvel jelölt, de feltételes megállapítástól¹⁶ eltekintve – nem tartalmaz azonban javaslatot a közszolgálati televíziók számának csökkentésére, holott nyilvánvaló, hogy erre az esetre is igaz a mondás: kevesebb több lenne. Három alulfinanszírozott köztelevízió helyett nyilvánvalóan jobb és realitásosabb lenne kettő kielégítően támogatott közszolgálati tévé fenntartása. Két műholdas köztévé párhuzamos fenntartása egyértelműen pazarlás, aminek sem a koncepcióban, sem másutt nem található ésszerű indoka.¹⁷ Úgy tűnik, hogy az *MTV* és a *Duna Televízió* történetileg kialakult kettőssége valamiféle szent tehénként jelenik meg, ami a médiarendszer alapvető megváltoztatására javaslatot tevő tervezetben különösen meglepő.

A felügyeleti rendszer megújításával kapcsolatban pedig kérdés, hogy a javasolt megoldások nem rejtenek-e új buktatókat? A koncepcióban felvázolt lehetőségek közül a szerzők a részvénytársasági formát tartanák előnyösebbnek a közmédiumok számára, és igazgatóságok létrehozását is indítványozzák. A jelenleg működő rendszernél nehéz rosszabbat elképzelni, de amennyiben a testületek jelöléséből nem sikerül kiküszöbölni a pártok közvetlen befolyását – amire van esély –, akkor az igazgatóságok létrejöttével a pártképviselők immár a közmédiumokon belül jelennek meg, nem pusztán az azok fölé telepített kuratóriumokban. A nagyon rosszat nehéz fokozni, de talán mégis van még rosszabb.

A koncepció készítői a közmédia funkcióiból kiindulva kísérik meg felvázolni az új struktúrát. Elképzelésük egyik legértékesebb eleme lehet a közszolgálati médiumok feladatait meghatározó megrendelésre és a közérdekű, pártatlan, minőségi működést kialakító, intézményesítő képzésre-ellenőrzésre vonatkozó javaslatuk.

A Médiastratégiai Testület (MT) stratégiai tervező szerepe azonban túlzásnak tűnik, még ha a médiapiac valamelyest alakítható is a műsorszóró frekvenciakészlet felosztásával és a tulajdoni szabályokkal. Az új tartalomhordozók önszabályozása felett gyakorolt MT-felügyelet pedig legalábbis az internet esetében alkotmányellenes lenne, mert a világháló használatakor sem a frekvenciaszűkösség, sem az egyidejű tömeghatás – a rádiózás és a televíziózás szabályozásának indokai – nem igazolja az állam beavatkozását. A jognak egyébként is az általa kezelhető kérdések megoldására kell szorítkoznia, ezért sem igazolható a „*felügyelt önszabályozás*”¹⁸ elképzelése, amely szerint „*az ön- és társ-szabályozás kereteit is a felügyeleti szervnek célszerű kidolgozni*”,¹⁸ és a felügyeleti szerv felelőssége, hogy az önszabályozás megvalósulásáról meggyőződjön, illetve hogy szükséges

lépéseket tegyen a felügyelt önszabályozáson belül.

A Tartalomfelügyeleti Testület (TT) és a hierarchia csúcsára javasolt Nemzeti Média Testület (NMT) hatásköre kevésbé aggályos, bár a tartalomfelügyelet szó már önmagában is rosszul hangzik, a szerzők iránti tiszteletből nem említem az író nevét, aki kitalálhatta volna e kifejezést. Tisztázatlan, hogy mihez kezdene az Országgyűlés szakszervezetének a különböző, évente egyszer elterjesztési javasolt jelentésekkel? Tájékoztatóként tudomásul venné őket? Döntene elfogadásukról vagy elutasításukról? Az utóbbi esetben hogyan lenne elkerülhető a politikai beavatkozás veszélye?

Az MT és a TT tagjait választó NMT elképzelhetően alkalmas lehet a koncepció szerinti ütközőszerep betöltésére, viszont csak akkor, ha tagjainak kiválasztására sikerül megfelelő módot találni. Erre alkalmasabbnak tűnik az alkotmánybírók jelöléséhez hasonló, parlamenti eseti bizottság általi eljárás, mint a tervezetben szereplő másik lehetőség, amely szerint az NMT a törvényben megnevezett intézmények és szervezetek képviselőiből állna. Nehezen indokolható ugyanis például a Magyar Gyáriparosok Szövetségének szerepeltetése, a szakszervezetek mellőzésével. Az MTI vezetőjének részvétele pedig azért problematikus, mert őt továbbra is a hatályon kívül helyezni javasolt médiatörvényben szereplő eljáráshoz hasonló úton választanák.¹⁹

A koncepció a frekvenciapályázatok elbírálását és a nyertesekkel való szerződéskötést a Hírközlési Főfelügyelethez (HIF) telepítené, míg a szerződésbe foglalt tartalmi követelmények teljesülését a TT ellenőrizné. A HIF létrehozásáról és működéséről azonban nem kétharmados többséggel született törvény rendelkezik, márpedig az alkotmány szerint a kereskedelmi televíziók és rádiók engedélyezését az országgyűlési képviselők kétharmados többségével elfogadott törvényben kell szabályozni.²⁰ Hiába írná le kétharmados törvény az eljárást, ha azt egyszerű többséggel megszavazott törvény alapján működő testület alkalmazná.

A koncepció szól arról az egyszerű és kézenfekvő megoldásról is, hogy egy testület lássa el a médiapiac felügyeletét: ez lehetne a jelenlegitől eltérő eljárás szerint jelölt tagokból álló ORTT vagy egy új médiatestület. A tervezet azonban – meglepő módon – még egy további bizottságot is említ, amelyik külön arra a célra jönne létre, hogy az országos és a körzeti kereskedelmi rádiófrekvenciák odaítéléséről döntsön, és a szerzők ugyanezt a televíziózás terén is érvényesíthetőnek tartják.²¹

A közmédia finanszírozását illetően a tervezetből hiányzik annak a lehetőségnek a felvetése, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatók nem közölhetnének reklámokat, a műsorok támogatása (a szponzoráció) viszont számukra is elérhető forrás lenne.²² A koncepció egy helyen „közszolgálati műsorokkal is közönségvonzó”²³ intézményekről szól, másutt viszont a reklámbevételek növelését a kereskedelmi szempontok szükségszerű előtérbe kerülésével kapcsolja össze.²⁴ Kétségesnek tűnik az is, hogy a frekvencia használatáért magas díjat fizető kereskedelmi médiumok valóban további hozzájárulást tudnának-e vállalni a közmédia működtetéséhez – amint azt a koncepció javasolja –, amennyiben a köztelevíziók és a közrádiók lemondanának a reklámpiac rájuk eső, viszonylag csekély mértékéről. A Műsorszolgáltatási Alapnak a Nemzeti Kulturális Alapprogramba történő beolvasztása pedig – ami alternatív lehetőségként merül fel –, a frekvenciaelosztás HIF-hez telepítéséhez hasonló okból problematikus.²⁵

A nem nyereségérdekelt rádióknak a szólásszabadság érvényesülésében játszott szerepét, hallgatottságát, kulturális jelentőségét messze alábecsüli a koncepció, amikor az erre a célra szánt frekvenciákról szóló döntés meghozatalára a sorsolástól az eseti zsűri döntéséig terjedő „ad hoc elbírálási mechanizmust”²⁶ javasol. Az a megállapítás, hogy „az ilyen szerveződésű rádiók egy része már amúgy is az Internet felé veszi az irányt”,²⁷ figyelmen kívül hagyja azt, hogy még a közösségi rádiók zászlóshajójának számító Tilos Rádió is nehezen vészelté át azt az időszakot, amikor nem használhatott frekvenciát műsora terjesztésére. A helyi nonprofit televíziókkal kapcsolatban pedig úgy fogalmaz a tervezet, hogy „azonon a településeken, ahol jól ki van építve a kábelhálózat, talán luxus ilyen célra frekvenciát használni”.²⁸ Ezzel szemben joggal merül fel a kérdés: miért kellene inkább kereskedelmi, mint nem nyereségérdekelt formában hasznosítani a helyi frekvenciákat?

A koncepció az árverés technikáját javasolja a helyi kereskedelmi televíziós frekvenciák – és általában a kereskedelmi rádiós hullámhosszok – elosztásának módszeréül, hozzátéve, hogy a helyi tévék hálózatba szerveződése esetén a fizetendő műsorszolgáltatási (lényegében frekvenciahasználati) díjat az országos kereskedelmi tévékre kirótt összeget figyelembe véve kell megállapítani. E megállapítások – különösen az utóbbi – részletesebb elemzést igényelnek.

A tulajdoni koncentráció törvényi korlátozásának mérséklésére vonatkozó javaslatok részben teljesen megalapozottnak tűnnek – mint a műsorelosztó társaságokat a piac egyhatodára szorító rendelkezés eltörlése vagy a földfelszíni műsorszórással terjesztett szakosított televízió tilalmának feloldása a digitális technika bevezetésekor. Arra azonban feltétlenül fel kell hívni a figyelmet, hogy a koncepcióban egyik példaként említett Egyesült Államokban a médiatulajdonlás szabályainak sorozatos enyhítése például a rádiózás terén súlyos károkat – a programok egyformává válását és a hírszolgáltatás háttérbe szorulását – okozó mértékű koncentrációt eredményezett.²⁹

A médiaterképet feltehetően radikálisan újrarajzoló, minél előbb bevezetendő digitális televíziózás szabályozására vonatkozó fejezet irányadóan tartja az Európai Unió álláspontját a különböző kommunikációs technológiák eltérő jellemzőin alapuló különbségtétel vonatkozásában, de ezt – legalábbis lehetőségként –, „döntéshozatali tehetetlenség”-ből fakadó „konzervatív fogalomértelmezés”-nek tekinti.³⁰ A koncepció kimondja, hogy az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások esetében „nincs egyidejűség”.³¹ Ebből viszont nem vonja le azt a következtetést, hogy alkotmányellenes lenne a hagyományos rádió-televízió szabályozás kiterjesztése az új

kommunikációs technológiákra, amelyek sem nem szűkösen hozzáférhetőek, sem nem egyidejű tömeghatással bírók. A szöveg csak ezt a megállapítást teszi:

„A televíziózás platformfüggetlen tartalomszabályozása ábránd, egy ilyen követelmény megfogalmazása még a konvergencia világában is – ha akarjuk, jóindulatúnak minősíthető – tévedés.”³²

A platformfüggetlen, más szóval technológiaselemleges tartalmi szabályozást kizárja a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos joga, amely a jelenleg elterjedt rádiózás és televíziózás technikai sajátosságai miatt kivételesen korlátozható. Amint ezek a sajátosságok megszűnnek, akkor a szabályozás alkotmányos indoka is megszűnik. A tervezet meg is fogalmaz javaslatokat a műsortartalmi előírások enyhítésére a digitális földfelszíni műsorszórás bevezetése esetén. Azonban a szólás szabadságához fűződő jogunkat mint az úgynevezett tartalomszabályozás – ezt a szót inkább el kellene felejtetni! – szigorú korlátját a médiatörvény koncepciójában is hangsúlyosabban kell érvényesíteni.

* * *

dr. Nahlik Gábor

Vélemény Gálik Mihály, Horvát János és Sente Péter „Egy új médiatörvény alapjai” című tanulmányáról

A mű 58 oldalon, preambulumban és hat fejezetben foglalja össze a szerzők elgondolása alapján a cím szerinti témát. A szerzők, akik egyúttal a Miniszterelnöki Hivatal szakértői csoportját is alkotják, a következő célokat tűzik ki:

„A koncepció szerzői [...] úgy ítélték meg feladatukat, hogy egy olyan törvény kialakítására tegyenek szakmai javaslatokat, amely

- megteremti azokat a mechanizmusokat, melyek képesek biztosítani a pártatlan közszolgálati működést,
- megrendelő-szolgáltató viszonyt teremt a társadalom és a közszolgálati intézmények között,
- olyan felügyeleti struktúrát hoz létre, amely nincs összefüggő viszonyban a politikával,
- biztosítja a közszolgálati szektor átalakulásához és a magas szintű működéséhez szükséges finanszírozást,
- de ugyanakkor megteremti a gazdaságos működés garanciáit,
- elősegíti a kereskedelmi szektor biztonságos és jövedelmező működését; valamint
- megteremti a digitális technológia és intermediális felhasználás korszakába való átmenet feltételeit

A jelen koncepció hangsúlyozottan egy átmeneti törvényre tesz javaslatot. Megítélésünk szerint most olyan megoldásokra van szükség, melyek a jelen médiájából nagyobb megrázkódtatások és feleslegesen beépített gátló mechanizmusok nélkül vezetnek abba a digitális, multimédiás világba, melynek jelenleg még csak a körvonalai látszanak, s melynek több évet igénybe vevő, átfogó szabályozása egy ezután következő médiatörvény feladata lesz.”

Jelen vélemény elsősorban abból a szempontból elemzi a tanulmányt, hogy az a kijelölt célok elérésére milyen törvényi szabályozásra alkalmas koncepciót tartalmaz. A tanulmány azon megállapításával, hogy egy esetlegesen hatályba lépő új médiatörvény tegyen eleget a kitűzött céloknak, egyet lehet érteni, azonban a hatályban lévő, 1996. évi I. törvény hatásmechanizmusának elemzése nélkül egy átmeneti törvény megfogalmazása lehetséges, de nem kellően indokolt.

A koncepció egészéről elmondható, hogy tömör, jól érthető, rövid elemzések után a cél szempontjából megfogalmazott válaszokat ad meg, amelyek alapos továbbgondolás után mélyreható változásokat indukáló törvényi szabályozás kereteit is adhatják.

Az első fejezet a közszolgálat és a felügyeleti rendszer, valamint az intézményi struktúra átalakítására tesz javaslatot. Az elemzés és a javaslattétel jogi, médiapolitikai és gazdaságossági szempontból határoz meg követelményeket. A szempontok, a követelmények, a különféle megközelítések megfogalmazásával számos időszerű problémát ismerhetünk meg, azonban a közszolgálati műsorszolgáltatók intézményi rendszerét a már hét éve működő médiatörvény hatásának bemutatása és elemzése nélkül javasolja megváltoztatni. Az ORTT feladatát a média menedzselésében látják a szerzők. A hatályos törvény ugyanakkor világosan médiakormányzási feladatokat ír elő. Az ORTT a sok száz műsorszolgáltatónak, műsorelosztónak és ezernyi műsorkészítőnek nem is lehetne menedzsere. Az ORTT elsősorban stratégiai, felső szintű irányítási szervezet. Rendszeres ülései nem végtelenek, hanem különféle döntési lehetőségek alapos megfontolásai. Az ORTT a médiavilág egészéről készít évente részletes beszámolót az országgyűlésnek, amelyeket az illetékes szaktbizottságok példamutatónak ítélnék meg. Egyetemeken, főiskolákon forrásmunkaként, jegyzetként alkalmazzák az ORTT éves beszámolót.

A hatályos médiatörvény azon kritikájával, amely szerint a közalapítványi kuratóriumokat maga a törvény akadályozza meg abban, hogy a legfontosabb felügyeleti feladataikat ellássák, részben egyet lehet érteni. Azonban a közalapítványi kuratóriumok, a közszolgálati műsorszolgáltatói szabályzatok (a továbbiakban KMSZ) kidolgozásakor ennek lehetőségét megkövetelheték volna a műsorszolgáltatóktól. Ámde ezt a lehetőséget – nem visszavonhatatlanul – eddig elszalasztották. Amikor az ORTT erre vonatkozóan segítséget kívánt nyújtani, nem éltek a lehetőséggel. A törvény adta szabadságukkal a közszolgálati kuratóriumok eddig valóban nem tudtak kellőképpen élni, s az őket felügyelő Országgyűlés sem tudta ezt kikényszeríteni.

Az új struktúra felvázolásakor a hatályban lévő médiatörvény hatásmechanizmusát elemző rész hiánya pontatlanságok forrásává válhat. Az ORTT feladatainak felsorolásakor abból indul ki, hogy az túlhatalommal rendelkezik. Az elemzést helyettesítő pontatlan terminológia ezt az állítást látszólag alátámasztja, ezért jelentős pontosításra szorul. A megállapítások ezért egyenként is véleményezést igényelnek.

(a) Az ORTT „*dönt a frekvenciák elosztásáról*”. Ezzel szemben a feladat mélységét is érzékeltetve a valóság röviden a következő: Az ORTT nem eloszt, hanem frekvenciatervet rendel meg a Hírközlési Főfelügyeletről (HIF). Ezt közszemlére bocsátják, és a szakmai szervezetekkel folytatott viták alapján véglegesítik. Az egyes frekvenciákon a műsorszolgáltatási jogosultság elnyerésére az ORTT pályázatot ír ki. A pályázat tervezetét az érintettek meghallgatáson bírálják, majd kialakul a pályázati felhívás. A pályázati felhívásokra általában igen jelentős a túljelentkezés. A pályaműveket az ORTT rangsorolja, a győztesrel szerződést köt. A szerződés része a pályamű is. A pályaműveket bárki megtekintheti. Eddig egy olyan eset sem fordult elő, amikor a vesztesek képesek lettek volna – az ORTT-vel szemben – a döntés megváltoztatására. Független bíróság előtt az ORTT-t esetleges elmarasztalás sem érte.

(b) Az ORTT „*ellenőrzi a műsorszolgáltatási szerződések teljesítését*.” Ez a megállapítás kiegészítésre szorul. Az ellenőrzés mellett szankciókat alkalmaz a figyelmeztetéstől a kötbérezésig és a műsorszolgáltatási jog felfüggesztéséig. E határozatait a műsorszolgáltatók gyakran megtámadják. A bírói gyakorlat részben még kialakulóban van, mert kevés a jogerősen lezárult ügy.

(c) Az ORTT „*felügyeli a médiatörvény rendelkezéseinek betartását*.” Ez a megállapítás szintén kiegészítésre szorul. A felügyelet mellett a maga hatáskörében az ORTT eljár a törvényellenes állapot megszüntetéséért. Felszólít, szankciókat helyez kilátásba, mind a műsortartalmi, mind a tulajdonviszonyok törvényi előírásainak érvényesítése érdekében.

(d) Az ORTT „*a Panaszbizottságon keresztül kvázi bírósági feladatokat lát el*”. Az ORTT Panaszbizottságának tagjai függetlenek, tevékenységükben nem utasíthatók. Az ORTT döntéseivel szemben a vitázó felek a bírósághoz fordulhatnak jogorvoslatért. A bírói gyakorlat azonban az idő rövidsége miatt kialakulatlan. Pedig a bírói gyakorlat alapján sok, törvényben nem szabályozott, vitatott kérdésben társadalmi konszenzus jöhetne létre. Ezért sem lehet egyetérteni a preambulumban bevezető mondatával: „*Ha egy új médiatörvénnyel kapcsolatban bármilyen konszenzust lehet felfedezni, akkor az az, hogy nagyon is megérett rá az idő*.” Az idő döntően a jelenleg hatályos médiatörvény gyakorlattá válását fogja elősegíteni.

(e) Az ORTT „*pénzt oszt a Műsorszolgáltatási Alapból*”. Az ORTT mindenek előtt pénzt gyűjt a Műsorszolgáltatási Alapba. Csak arra a pénzüsszegre írhat ki pályázatot az ORTT, amely már a szabályosan kiküldött számlák ellenértékéeként az alapban összegyűlt, és a törvény szerint is a kívánt célra fordítható. A pályázatok elbírálása, a döntéselőkészítés tekintélyes szakemberekből álló eseti bírálóbizottságok feladata, amelyek döntési javaslatain az ORTT ritkán és alig változtat. A pályázatok lebonyolítása szigorú controlling alkalmazását is jelenti.

Az ORTT feladatai közül kimaradt a Műsorfigyelő és -elemző szolgálat működtetése.

A közalapítványi kuratóriumokkal kapcsolatos kritikai észrevételek olyan jogi természetűek, amelyek már többször felmerültek, de nem állták meg a helyüket. Valójában csak az MTV esetében alakult ki olyan helyzet, amely a bírálatot részben indokolná. A Magyar Rádió Közalapítvány és a Duna Televíziót működtető Hungária Televízió Közalapítvány folyamatos működése nem támasztja alá a törvényről alkotott véleményt. Két kuratórium képes volt az intézmények függetlenségének megvédésére, a folyamatos működés finanszírozására, valamint még fejlesztési elképzelések megvalósítására is.

A frekvenciagazdálkodás elemzése részben pontosításra szorul. A médiatörvény hatályba lépése után stúdióengedélyt nem adtak ki, sőt az ORTT a stúdióengedélyesek szerződését is műsorszolgáltatási szerződéssé alakította át, a felekkel egyetértésben. A frekvenciagazdálkodási ügyekben illetékes kormány szerv funkcióit, nevezetesen a Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanács feladatait erősen érintik a tanulmányban javasoltak. A tanulmány azon megállapításával, amely szerint a digitális műsorszórással megszűnik a frekvenciaszűkösség, egyet kell érteni. Azonban a jelen helyzetben ez nem indokolja az ezzel járó feladatoknak az ORTT-től a HIF-hez való átcsoportosítását. Az Amerikai Egyesült Államokban is a Szövetségi Kommunikációs Bizottság (FCC) közreműködésével vezényelték a digitalizációt. A műsorszolgáltatók valós érdekeinek védelmére, a sajtószabadság védelmére bizony szükség lesz az átmenet időszakában. Erre olyan szerv alkalmas, amelynek ebben jártassága is van. Ezért a tanulmányban javasolt variációval – amely szerint a frekvenciákat árverésen bocsátja a HIF a műsorszolgáltatók rendelkezésére – nem lehet egyetérteni.

„A közszolgálat struktúrája, szabályozása és felügyelete” című részben leírt célokkal javarészt egyet lehet érteni. A közszolgálat pártatlansága és minősége valóban fontos alapelvek. A közszolgálat pártatlanságát a hatályos médiatörvény elsősorban a KMSZ alapján biztosítja. E szabályzatok valóban felülvizsgálatra szorulnak, amit az országgyűlés a hatályos törvény alapján a közalapítványok útján bármikor kezdeményezhet. Objektív mérések állnak rendelkezésre az ORTT Műsorfigyelő és -elemző szolgálata részéről, évekre visszamenőleg. Az eredmények közismertek, a képviselők az ORTT honlapjáról és az éves beszámolójából részletes tájékoztatást kapnak. Egy-két ügyben elhúzódott panaszeljárástól eltekintve a jogorvoslati rendszer törvényesen működik.

A közszolgálati minőség megvalósulását a társadalmi megrendelés „intézményének” kialakításával valóban jól elő lehetne mozdítani. Az erre vonatkozó elveket a hatályos médiatörvény megfogalmazása előtt az MTV-ben már tíz évvel ezelőtt is alkalmazták. A száz tagú nézői tanács kisebb (30–40 fős) fókuszcsoportjai rendszeresen véleményezték a műsortípusokat, találkoztak a műsorkészítőkkel. Egy ilyen szisztéma bevezetése a KMSZ-ben rögzíthető. Nem feltétlenül törvénnyel kell kikényszeríteni: józan belátással a menedzsment saját elhatározása

alapján is működtetheti.

A közszolgálat finanszírozásával kapcsolatos helyzetkép – találó hasonlataival – helytálló még akkor is, ha terminológiailag pontosítást igényel. A hatályos médiatörvény szerint sem „előfizetői”, sem „készülékhasználati díj” nincs. „Készülék-üzemben- tartási díj” van, amelyet a kormány az adófizetők terhére átvállalt. Ez a díj valóban nem fedezi a közszolgálati műsorszolgáltatók költségeit akkor, ha versenyképes minőségű műsorokat várunk el. Azonban becslésre alapozva nem látszik célszerűnek kijelenteni azt, hogy például az *MTV* mekkora éves költségvetéssel látná el feladatát. Az nem javasolható, hogy egy becsült – hitelesnek tűnő – összeget arra a menedzsmentre bízunk, amely eddig sem tudta a közszolgálati érdeket a nemzeti és kisebbségi érdekekre hivatkozva szakszerűen képviselni. Törvényt módosításra pedig nincs szükség annak érdekében, hogy éppen az *MTV* több pénzhez jusson. Valós szükségleteit, finanszírozási igényét a *Magyar Rádió* és a *Duna Televízió* is bizonyítani tudja.

Egyetértve azzal a becsléssel, hogy a készülék-üzembentartási díj kormány által átvállalt összege évente tízmilliárdos nagyságrenddel kisebb a szükségesnél, állítható az is, hogy a hiányzó összeget a tanulmányban javasolt szervezeti átalakítással szemben csak pályázati úton szabad a műsorkészítésre és műszaki fejlesztésre fordítani. A műsorszolgáltató a társadalmi megrendelés alapján határozza meg a műsorrendet. A műsorstruktúra meghatározza a költségvetést. A megvalósításhoz szükséges és a rendelkezésre álló összeg különbsége a kifogástalanul működő Műsorszolgáltatási Alapba kerülhet. Az ORTT a közszolgálati műsorszolgáltatóval és az azt felügyelő Közalapítványi Kuratóriummal egyetértésben pályázatot ír ki a műsorstruktúrát megvalósító műsorszámok elkészítésére. A független producerek pályázatai közül a köztisztelőben álló szakemberekből felépülő eseti bírálóbizottságok kiválasztják az optimális ajánlatot tevőket. A műsor elkészítését, elfogadását a műsorszolgáltató tartalmilag felügyeli, az elszámolás szigorú controlling rendszerét az ORTT működteti. A médiatörvény módosítása nélkül a jól bevált rendszerek összeilleszthetők. A kormány közvetlenül nem nyújt támogatást, a pénz mégis eljut a műsorkészítőkhöz, felhasználását szigorúan ellenőrzik, a műsor minősége megfelel a feltárt társadalmi igényeknek, felesleges műsort pedig nem gyártanak. Jelen vélemény szerint éppen a struktúrát nem szabad változtatni akkor, ha megvan a politikai akarat a társadalmi igény feltárására és kielégítésére a közszolgálati műsorszolgáltatás területén.

A leírtak alapján a felügyeleti rendszer módosítása nem időszerű. A működőképes struktúra felváltása túlburjánzó testületekkel, részmunkaidős, erősen elfoglalt laikusokkal az élen, a biztos tönkretétele a tanulmány által nem elemzett, ámde az Országgyűlés által már többszörösen elismert rendszernek. Ha a Műsorszolgáltatási Alap beleolvad a Nemzeti Kulturális Alapprogramba, akkor a bevételek nagy része nem talál vissza a műsorszolgáltatókhoz, a műsorkészítőkhöz, valamint nem használható fel az infrastruktúra vállalkozásainak műszaki fejlesztésére. Ellenőrizhetetlen pénzáramlások alakulnak ki. Az ORTT Médiastratégiai Testületre és Tartalomfelügyeleti Testületre való felosztása nem indokolt. Az országgyűlésnek készített beszámoló szerint az ORTT mindkét feladatot – egymásra épülve és rendszerben – jól látja el. Lelkiismeretesen megtartott ülésein kristályosodnak ki azok a megoldások, amelyeket a médiavilág is nagyrészt elfogad. Igen problematikus az Országgyűlés szerepének egy elfoglalt laikusokból álló társadalmi munkás Nemzeti Média Testülettel való helyettesítése. Nemhogy távolabb kerül a média a politikától, hanem egyenesen a mindenkori pénzügyminiszter barátságosan ölelő karjai közt köt ki. A Nemzeti Média Testületbe javasolt szervezetek vezetői egyrészt költségvetési szervek vezetői is, másrészt olyan szervezetek vezetői, amelyek költségvetési támogatás nélkül életképtelenek. Ezért személyi döntéseik befolyásolásának kizárására semmiféle garancia nincs.

Új, kifejezetten a kormánytól függő szervezetek létrehozása helyett indokolt lenne az ORTT és a Közalapítványi Kuratóriumok, valamint a közszolgálati műsorszolgáltatók feladataihoz igazodó normatív finanszírozási rendszer kidolgozása. Ez valóban elmaradt az 1996. évi I. törvény megalkotásakor. A véleményezés tárgyát képező tanulmány felvetései sem pótolhatják az alapos gazdasági elemzés elvégzését. A tanulmányban szereplő megoldások nem szolgálják a preambulumban rögzített célkitűzéseket. Nem biztosítanak pártatlan működést, a megrendelő–szolgáltató viszonyt a szükséges pénzáramlások ismeretének hiányában nem képesek létrehozni. Olyan felügyeleti struktúra jön létre, amely politikai függetlenség hiányában függő viszonyban van a mindenkori kormánnyal. Nem biztosítja a gazdaságos működést, mert nem tisztázza a szükséges pénzáramlás mértékét, forrását és irányát.

„A kereskedelmi és a nem nyereségérdekelt szféra szabályozása” című fejezetben számos érdekes, eredeti gondolat található. Azonban ezek felvetése a valós helyzet mélyreható elemzése nélkül nehezen értelmezhető. A törvényi szabályozás lazítása önmagában lehetséges, azonban kétséges, hogy a már évek óta működő kereskedelmi műsorszolgáltatók ennek ellenértékeként magasabb műsorszolgáltatási díjat fizetnének. Az ORTT mint szerződő fél a korábbi javaslatok alapján feldarabolódna. Az átmeneti anarchiában ugyan ki lépne fel a műsorszolgáltatóknál a díj emelése érdekében? Ha tenne is rá kísérletet, behajtani nem lenne képes. Esetleg végeláthatatlan perek kezdődnének, amelyek a tanulmány szerinti átmeneti törvény újabb módosításával valószínűleg elhalnának. Még a nem nagy összegekkel működő jelenlegi finanszírozási rendszer is összeomlana.

A tapasztalat az, hogy a működő piaccgazdaságokban a szerződések betartására törekszenek. Egyoldalú gesztust tenni, a törvény módosításával könnyíteni a kereskedelmi műsorszolgáltatók helyzetén csak akkor indokolt, ha az ellenértéket normatív módon, kibúvó nélkül, garantáltan be lehet hajtani. A tanulmány ilyen garanciákra nem tartalmaz utalást.

Gazdasági elemzés hiányában nem elfogadható az a kijelentés, hogy a helyi kereskedelmi televíziózás a magyar piacon önmagában gazdaságilag életképtelen. A médiatörvény mai megfogalmazása szerinti hálózatba kapcsolódás nélkül is létrejöhetnek már a közeljövőben olyan szinergiák, amelyek a működést gazdaságossá tehetik. A digitalizáció pedig a piacra lépés korlátait annyira le fogja csökkenteni, hogy hosszú távon a helyi műsorszolgáltatók száma növekedhet is. Kemény átmeneti rendelkezésekkel azonban valóban visszaesés

produkálható, ámde erre a tanulmány nem tesz javaslatot, hacsak a frekvenciák más célú csoportosítása meg nem valósul.

A reklám és támogatás című fejezet azon megállapítása, hogy a jelenleg érvényes törvény eme része alapjaiban koherens és megfelelő, helytálló. A fogalmi rendszer fellazítása éppen ezért erősen megfontolandó. Ugyanis a piaci szereplők kifejezett kívánsága az ORTT által megvalósított szigorú rendtartás. Ma tizedmásodpercekről beszélünk, ha törvénysértést érzékel a monitoring szolgálat. Egy esetleges újraszabályozás hatását elemezni kell abból a szempontból, hogy mennyi ideig tart majd az eltérő értelmezés miatti átmeneti állapot.

„A vezetőkes műsorelosztók” című fejezet számos létező problémára irányítja rá a figyelmet. Azonban kizárólag liberalizálással ezek a problémák önmaguktól nem oldódnak meg. A tájékoztatás monopóliumai ugyan valóban nehezen alakulnának ki, azonban a liberalizálást abból a szempontból is meg kell fontolni, hogy az egyes csatornák diszkriminálását a műsorelosztók ne valósíthassák meg akár tulajdonosi érdekük érvényesítése okán, akár politikai függőségeik miatt.

„A média kereszt-tulajdonlás és koncentráció” című fejezet a jelenleg hatályos médiatörvény számos vitatott pontjára hívja fel a figyelmet. Az egyhatodos szabály betartása eddig nem okozott problémát, az előbb említett kirekesztés lehetőségét erősen csökkent. Az országos műsorszolgáltatást végző részvénytársaságokban a tulajdoni, illetve a szavazati jogok jelenlegi törvény szerinti 49 százalékra történő korlátozása kifejezetten helyeselhető. Ugyanis a bekebelező felvásárlással szemben az a leghatásosabb védekezés, ha a szavazati jog akkor sem lehet nagyobb 49 százaléknál, ha a tulajdon azt meghaladja. Az eltörlésre javasolt jogszabályi szakaszok nagy része jól szolgálja a monopóliumok kialakulásának megakadályozását.

Összefoglalva megállapítható, hogy a tanulmány a kitűzött célok elérése érdekében jelentős és tudományos szempontból értékes elemzői munkát tartalmaz. A javasolt változások a részletes helyzetfeltárás hiányában azonban nem elegendőek egy új médiatörvény alapjainak felvázolásához. Kellő mélységű gazdasági elemzés híján sem a közszolgálati intézmények rendszere, sem a felügyeleti rendszer módosítása nem indokolt, sőt a tanulmány a jelenleginél lényegesen erősebben kormányfüggő megoldást javasol. A tulajdonviszonyok liberalizálására irányuló törekvések a monopóliumok kialakulásának kedveznének. Ezért a valós helyzet részletes feltárása nélkül a médiatörvény változtatása nem indokolható. A társadalmi megrendelés alkalmazása a célszerű műsorstruktúrák kialakítása érdekében a közszolgálatban már régen indokolt. A jelenlegi intézményi keretek a tanulmányban javasolt korszerű eljárások alkalmazását nem gátolják. Kellően kreatív menedzserek képesek lehetnek a bevezetésükre.

Veszprém, 2003. október 15.

* * *

Szalai Annamária

Megjegyzések a kifejejtettek szemszögéből a MeH médiatörvény-javaslatához

„Változtass, ha kell, de sohase tedd csupán a változtatás kedvéért.”

Edmund Burke

Mikor a hazai médiaszakértők, média-szakpolitikusok a médiaszabályozás kérdéseiről vitáznak, elsőként figyelembe veszik a médiatörvény³³ hatályba lépése óta felgyülemlett tapasztalatokat. Értékelik az eredményeket, számba veszik, elemzik a törvény hiányosságait, hibáit, idejétnúlt vagy meghaladott elemeit. Másrészt tanulmányozzák az Európai Unió, az európai intézmények joganyagát, normáit, várható tendenciáit, áttekintik az ezekkel összefüggő nemzetközi kötelezettségeinket. Harmadsorban mérlegelik a honi szabályozási igények, jogi hagyományok és lehetőségek ismeretében a jogalkotás politikai realitását, esélyeit.

Mivel e három szempontot lényegében figyelmen kívül hagyta a Miniszterelnöki Hivatal (MeH), azaz közvetve a kormány által felkért szakértői csoport, javaslatuk alkalmatlan arra, hogy médiaszabályozási koncepció alapjaként vitaanyagként lehessen tekinteni.

Miért született vajon mégis e dolgozat? Miért kísérelnek meg vitát generálni?

Egy új médiatörvény elfogadásához, bármilyen médiával kapcsolatos stratégiai kérdés eldöntéséhez kevés önmagában a kormányzati szándék, de a politikai erők egyetértése sem elegendő. *A jelenlegi kormány a törvényalkotás lehetőségét tudatosan halasztotta el akkor, amikor a parlamenti ellenzékét negligálva, az alapelvekről történő egyeztetést meg sem kísérelve bízott meg egy szűk médiaszakmai kört törvényjavaslat készítésével.* A médiatörvény megváltoztatása kétharmados parlamenti támogatottságot igényel. A kormánypártok nem keresték, nem keresik a megegyezés lehetőségét. Nemcsak politikai, hanem szakmai körökben is váratlan, kedvezőtlen következménnyel járt ez az eljárás. Egyrészt azért, mert a gyakorta hivatkozott szakmát nem reprezentálja a kiválasztottak köre. Másrészt jól érzékelhető, hogy nem „a szakma”, inkább szakmai lobbicsoportok érdekeit csomagolják javaslatba a szerzők. A kormány médiával kapcsolatos eddigi lépéseire jól láthatóan rányomja bélyegét, hogy döntéseit az olykor egymással ellentétes lobbierdekek diktálják. Ha kezdetben volt is szándék a kormányban, hogy változtasson a médiaszabályozás rendszerén - miként az ígéreteiben, programjaiban, törvénykezési terveiben fel-felbukkant -, ráébredt, szándékát az erős érdekérvényesítési képességgel rendelkező, a médiában befolyásos szakmai elit képes eltéríteni. Nem maradt más választása, olyan látszatot kell teremtenie, mintha a politikai ellenzék akadályozná meg a törvényalkotás folyamatát. Többek között ezért kívánta megkerülni a

kormány a jogalkotás, a törvény-előkészítés hagyományos rendjét.

A szerzőgárda annyiban megfelelt a kormány óhajainak, hogy olyan elemeket ragadott ki az amúgy működőképes médiarendszerből – mint például a médiahatóság szerepe, a közmédia ellenőrzése –, amelyekkel ugyan valódi vitát nem generált, de lehetővé tette egyes pontok körbejárását a várható ellenreakciók összegyűjtése céljából.³⁴ Nyilván ez a szándék vezérelte az alkotókat, amikor az európai tendenciákkal ellentétben ahelyett, hogy erősítenék a médiafelügyeletet, az Országos Rádió és Televízió Testületet holmi „túlhatalomra” hivatkozva szétszedik. A szerzők aprópénzre váltják a kormánypártok óhaját akkor is, mikor a politikát oly módon számúznák a média világából, hogy kiiktatnák az ellenőrzésből a parlamenti ellenzéket, közvetve vagy közvetlen a kormány befolyását erősítenék. A média depolitizálását oly módon kívánják elérni, hogy a parlament ellenőrzési funkcióját a kormány venné át, a politikai kinevezettek helyébe pedig kormányzati kinevezettek lépnének. A javaslat ezen elemei alkotmányos aggályokat is felvetnek, hiszen demokratikus jogállamokban közhatalmat akár intézmény vagy személy csak a választók akarataira visszavezethetően gyakorolhat. Nyilvánvalóan erősebb legitimitáció az országgyűlés, mint a kormány. Hasonlóképpen aggályos jogi szempontból a Hírközlési Főfelügyelet új szerepekkel – mint a frekvenciakiosztás, piacsabályozás – történő felruházása.

Azon túl, hogy a kormány a politikai ellenzékre próbálja háritani az új törvény létrehozásának kudarcát, más oka is volt, hogy a törvényalkotás bevett gyakorlatától eltérően a „szakmára” bízta a koncepciógyártást. A médiaszakmai lobbikörök jól kihasználják a kormánykoalíciók belüli táborok között feszülő ellentéteket, amit a *Magyar Televízió*ban kialakult helyzet – a csődben lévő cég milliárdokat fizet ki kormányközeli embereknek, társaságoknak³⁵ – tökéletesen illusztrál. Az egyre kényesebbé váló lavírozást a kormány oly módon kívánta áthidalni, hogy időlegesen áthárította az ellenérdekeltek közötti igazságtételt a kiválasztott szakmai körre. Arra a csoportra, amelynek tagjai megbízhatóak, kellően lojálisak, egyben jó ismerői a már-már kényelmetlenné váló szakmai lobbinak.

A javaslatot azonban nemcsak a politikusok tartják eleve vitára alkalmatlannak, hasonló reakciókat váltottak ki a szerzők szakmai körökben is. Nem tudták igazából eldönteni, mely érdekcsoportnak kedvezzenek. A közszolgálatot vagy a kereskedelmi szektort erősítsék? A jóllakottakat vagy a sorban állókat preferálják? A jelenlegi viszonyokat betonozzák be, vagy a jövő érdekeltségeit szolgálják? A javaslatban felsorolt alternatívák alapján nehéz eldönteni, mi a valódi szándék. Közszolgálatosság talán a hagyományos intézményi struktúrában maradna, hiszen a jelen rendszer kitűnően alkalmas a közpénzek kiáramoltatására. Ennek látszólag ellentmond egy másuttal felbukkanó tézis, mely szerint a „*közszolgálat nem intézmény, hanem feladat*”. Ebből feltehetőleg az következik, hogy a közszolgálati műsorszámokat ott kell megjeleníteni, ahol jobban „hasznosulnak”, azaz lehetővé válna közpénzek juttatása kereskedelmi műsorszolgáltatóknak műsorszámok támogatása útján. Feltehetőleg azzal is a kereskedelmi médiumokat kívánják erősíteni, hogy a közszolgálati csatornákat kiemelik a reklámpiacból. A nem kellően átgondolt javaslat nem számol azzal, hogy kizárólag a két földi sugárzású kereskedelmi televízió pozícióit erősíti a többi rovására. Hosszan lehetne sorolni, hogy a „szakma” számos más okból miért nem szereti, nem szeretheti a „szakma” dolgozatát. S nemcsak azért, amit benne talált, hanem azért sem, amit nem talált.

A javaslat sokat elárul azzal, amiről hallgat. A szerzők feltehetőleg azonosulnak a kormánnyal, amikor kényes kérdésekben kerülnek a vitát. *A kormánynak nem áll érdekében megteremteni a média függetlenségének valódi garanciáit. A függetlenség garanciája a finanszírozásban rejlik. A javaslat e tekintetben nem értékelhető.* A duális médiarendszerre épülő finanszírozási modell alapjaiban rendült meg egyfelől akkor, amikor a *Sláger Rádió*, majd a *Danubius Rádió* a piaci viszonyok kedvezőtlen változására hivatkozva megtagadta díjfizetési kötelezettségét, szerződés módosításra kényszerítette a médiahatóságot, ezáltal felborította a *Magyar Rádió* és a Műsorszolgáltatói Alap finanszírozási rendszerét. Másfelől amikor a kormány megszüntette a közszolgálati médiumok finanszírozásának egyetlen normatív pillérét, „átvállalta” az üzemben tartási díjat önkényes döntéssel, önkényesen meghatározott mértékben.

Az Európai Unió árnyékában különösen fontos kérdés, milyen lesz a közszolgálati média. Minden ország érdeke, hogy nemzeti sajátosságait őrizze, önazonosságát erősítse. Fontos lenne, hogy a magyar politikai élet és a média meghatározó szereplői egyaránt belássák, *a nemzeti szuverenitás fenntartásához szükség van független és működő közszolgálati médiára mint intézményre.* A javaslat homályos, jogi szempontból értelmezhetetlen fogalmakkal operál, „*társadalmi megrendelés*”-ről, „*közszolgálati ethosz*”-ről vizionál, ahelyett, hogy pontos struktúra és eljárási rend kidolgozására törekedne. Mit kell és lehet tenni a társadalmi támogatottság megteremtése érdekében akkor, amikor *az ember pusztá néző, fogyasztó*, amikor *nem a műsorok tartalma viszonyul az emberi igényekhez, hanem a közönséget alakítják a piaci igények által meghatározott műsorokhoz*? Lehet-e közszolgálati ethoszról értekezni, amikor a közszolgálati szakembergárda egy – szűk, ám meghatározó befolyással bíró – része a mérhető teljesítménytől elszakadva közpénzből milliárdokat zsebel be, az összeférhetetlenség elveit semmibe véve vándorol fel alá kereskedelmi és közszolgálati csatornák között, és oly mértékben egybefonódott a politikai hatalommal, hogy apolitikus megnyilvánulásra képtelen? A jelen médiaviszonyok közepette az angol közszolgálati modell továtúnó álom. A társadalmi bizalom feltétele olyan szabályozási rendszer léte és érvényesülése, amely pontos, jogilag megfogható kategóriákat használ, betartható normákat ír elő, amelyek fogódzót nyújtanak a médiában dolgozó szakembereknek. A ténszerűség, tárgyilagosság, kiegyensúlyozottság, pártatlanság szavak elvesztik politikai tartalmukat, az emberek, a közösségek által számon kérhető jogi fogalmakká válnak. Csakis ilyen szabályozás mellett nevelődik ki olyan szakembergárda, amelyik a társadalmi megrendelést képes végrehajtani, szolgálni.

A dolgozat – ezzel önnön komolyságát is megkérdőjelezve – „*átmeneti törvény*”-re tesz javaslatot. Megkerüli azon kérdéseket, amelyek feltételezik, kikényszerítik az új szabályzórendszer megteremtését. Nem tud mit kezdeni a tartalomssabályozás és az infrastruktúrális szabályozás konvergenciájával, a tulajdonosi korlátozás problémájával, a digitalizációval, a multiplexen elérhető különböző szolgáltatások szabályozásával.

A médiarendszer még működik, de az összeomlás rövidesen bekövetkezik. A kiüresített médiatörvény papírforma szerint ugyan megfelel az európai jogelveknek, de 2004 májusától a joggyakorlat számon kérhetővé válik. A finanszírozás törvényessége itthon vitatott – az Alkotmánybíróság vizsgálja –, de az Európai Bizottság által a közösségi jog alapján is megkérdőjelezhető. A Medgyessy-kabinet szakpolitikusi a médiatörvény konszenzuális – ellenzékkel, szakmával, társadalmi csoportokkal egyeztetett – változatának elkészítését nem siettetik, előterjesztését halogatják. Médiatörvényt – mint annyi más – ígértek, ezért fent kell tartani a látszatot, mintha törvényalkotás folyna. A kormány dolgozik, az ellenzék gáncsoskodik.

Ez a provokatívnak szánt szakértői javaslat a médiaszabályozás folyamatában nem tekinthető sem eredménynek, de még csak állomásnak sem. Részben teljesíti ugyan a kormány szándékát, azaz szondázza a reakciókat, begyűjti az ellenérveket, offenzív magatartást sejtet.

Ez a provokatívnak szánt szakértői javaslat azonban túllőtt a megrendelői célon. Tartalmi vitát nem váltott ki sem politikai, sem szakmai körökben. Miután a „szakma” támogatását sem tudta megszerezni, várhatóan előbb-utóbb a politikai hatalom is kihátrál mögüle.

Születtek, s bizonyára születnek még hasonló dolgozatok.

* * *

Szekfű András

A médiaapátia megtörése

Ha az új médiatörvény-koncepció alkotói, Gálik, Horvát és Sente urak semmi más nem tettek volna, mint hogy írásművükkel a maguk részéről megtörték a médiaapátiát, amely az utóbbi fél évtizedben megülte ezt az országot, már az is fontos közéleti cselekedet lenne. A „Javaslat” azonban ennél jóval több: egységességre törekvő gondolati keret, benne számos konkrét javaslat, néha alternatívák is. A mű az újratárgyalás igényével megnyit számos eddig elfeledett vagy közhellyé merevedett gondolatsort, és rámutat jónéhányra azok közül az új problémák közül is, melyeket az 1996-os törvény óta a műszaki, a gazdasági és (kisebb részben) a társadalmi fejlemények felvetettek. A továbbiakban nem a részletekhez szeretnék hozzászólni (ezt megtettem már a „Javaslat” tanszéki vitáján,³⁶ és lesz mód rá más fórumokon is), inkább az „egységes keretet” kívánom továbbgondolni a szerzők szellemében.

A „Javaslat” számos újdonsága közül kiemelést érdemel a „társadalmi megrendelés” gondolata. Alkalmas arra, hogy ráépüljön egy egész médiapolitikai koncepció – ez meg is történik, hol nyíltan, hol rejtve.

Maga a társadalmi megrendelés azért jó fogalom, mert nevesíti és konkretizálja azt a mögöttes tartalmat, mely eddig médiatörvényi előírások álcájában személytelenül jelent meg. Miről is van szó? A jelenlegi médiatörvény ingadozik a média üzleti, politikai és kulturális megközelítései között. A kereskedelmi adóknak drága pénzért adják a működési (és pénzcsinálási) lehetőséget. Bizonyos esetekben ráadásul politikai (kötelező híradó, hírek) és kulturális (filmipar finanszírozása) feladatokat is rájuk bízunk. Azaz: a „médiatörvény” megrendel tőlük fontosnak vélt szolgáltatásokat, de nem fizet értük. Ha csak a szöveget olvassuk, elmosódik előttünk az alku lényege: nyilvánvaló, hogy a kötelező leckék (a „megrendelések”) költségét a tévék, rádiók belekalkulálják a kiadási oldalba. Még eggyel tovább fűzve a gondolatot: a frekvenciáért fizetendő díjat tehát úgy kell „kalkulálni” a hatóságnak, hogy abból ezek az ingyen megrendelések (is) finanszírozhatóak legyenek. Ennél valamivel tisztább formában jelenik meg a megrendelés, ha valamely médium közműsorszolgáltatóként kíván működni – teljesít bizonyos feltételeket, nem kell díjat fizetnie. A feltételek annyira általánosak, hogy szinte nincsen politikai tartalmuk – nem is igen vitatta ezeket senki a törvény fennállása óta. Végül ott vannak a hatóság pályázata. Ezek egy részét a törvény előírja, más esetekben a témát „a törvény szellemében”, de szabadon választja a kiíró. Ezek a legközvetlenebb megrendelések, de ezek is annyira általánosak (jellegüket, esetleges politikai tartalmukat tekintve), hogy nem váltottak ki médiapolitikai vitákat – se a kiírások vagy ki-nem-írások ténye, se a döntések. Mindez azt jelzi, hogy a „társadalmi megrendelés” elemei már most is működnek, két fő feltétellel: ha a terület ideologikus, akkor kemény törvényi előírás működik, azért nincs vita – ha viszont a „jó” célok teljesen általános jellegűek, akkor azért nem.

Más a helyzet a társadalmi megrendeléssel a közszolgálati médiumok esetében.

Míg mindenütt másutt a fent leírt megrendelések részleges, netán periférikus jelentőségűek, a közmédia esetében a megrendelés (mely a mostani törvényben ennyire nincsen kimondva) általános és alapvető jellegű. A kereskedelmi médiumok „nőnek, mint a gyom”. (Akkor is nőnének, ha nem lenne törvényi szabályozás, legfeljebb ádáz konkurenciaharcban dőlne el az, ami most pályázati úton.) Ezért kezeli röviden a kereskedelmi médiát a „Javaslat” – én is legfeljebb a piacvédelmi és a monopóliumellenes szempontok egyensúlyát hangsúlyoztam volna jobban.

Ezzel szemben ha a közszolgálati médiumok alól kihúznánk a társadalmi megrendelés szőnyegét, azonnal összeomlanának, illetve ha nem, akkor azért nem, mert átalakulnának kereskedelmivé. A közszolgálati médiumok tehát működésük legapróbb részletét tekintve is a megrendelő sóhaját lesik, hiszen teljességükben függenek a megrendeléstől. Míg a kereskedelmi médiumok alaptevékenységüket nagyon kemény szakmai megfontolások alapján végzik (a profittermelés a szakma része), a közszolgálatiak ethosza (újabb remek fogalom, melyet a szerzők importáltak és elültettek hazai talajba) csak kis mértékben (és médiumonként eltérően, a rádióban inkább, a tévében kevésbé) képes meghatározni a műsorfolyam konkrét részleteit. Ráadásul a mai helyzetben a közszolgálat számára rendkívül fontosak a hirdetési bevételek, ami megzavarja a közszolgálati működést, mert egy másik értékrendet is aktivizál.

Csak egyet lehet érteni azzal, hogy a szerzők rendet akarnak teremteni ebben a káoszban, és kiállnak a közszolgálat hirdetések nélküli modellje mellett. Amivel persze még kockázatosabbá teszik a közszolgálatot, hiszen volt eset, amikor éppen a hirdetési bevétel volt a párna, mely felfogta a pénz általi politikai nyomást. Ha a közmédia teljesen az állam által finanszírozódik (és még csak nem is az előfizetési díj formájában, hanem közvetlenül az adóforintokból), veszélyeztetettsége tovább nő. A szerzők érzik a veszélyt, idézik is a bevezetőben, hogy térségünkben a politika mindenütt rátenyerelt a közmédiára. Javasolják tehát, hogy a közmédia állami finanszírozása legyen hosszú távra rögzítve, inflációhoz indexálva. (Vajon miért jut erről a 4-es metróról az eszembe?) És ami még fontosabb: a felügyeletre az eddiginél lényegesen bonyolultabb, többretegű struktúrát javasolnak – igaz, változatlan létszámkeretből.

Végül is, ami a pénzt illeti, amíg az ENSZ vagy az Európai Unió nem segíti a magyar médiát, mindent a magyar adófizető polgárok fognak fizetni, akár készülékhasználati díj néven (ezt a szerzők visszasírják, de javallani nemigen merik), akár adóból, akár a termékekbe épülő reklámköltségek révén. A befolyó pénzt a kereskedelmi médiumok saját preferenciáik alapján hasznosítják, a közmédiumok azonban – az eddigitől eltérően – kapnának hozzá egy „társadalmi megrendelő” cédulát. A különbség abban rejlik, hogy míg a mai médiatörvény kizárja azt, hogy a felügyeletet műsorpolitikai kérdésekbe beleszóljanak, a „Javaslat” éppen ellenkező úton járva, társadalmi megrendelés néven intézményesíti a beleszólás lehetséges módját. A társadalmi megrendelés ezáltal konkretizálódik és mintegy intézményesen belülről kerül, ami megfelel a szerzők álláspontjának: nem tartalmakat akarnak finanszíroztatni intézményektől függetlenül, hanem intézményeket, és azokon át a tartalmat. E sorok írója jobban bízik a tartalmakat finanszírozó modellben, mint a szerzők. Félek, hogy a Műsorszolgáltatási Alap jelentőségét (és főleg perspektíváit!) kicsit alábecsülik, a Mozgóképi Közalapítvány működésének tanulságait nem igazán veszik figyelembe. És főleg: kevésbé figyelnek a társadalmi megrendelés már eddig megvalósult sok kis mini-modelljére, a tematikus kábel-műhold csatornákra (köztük a *Pax*, a *Filmmúzeum*, a *Minimax*, a *HírTV*, az új *ATV* stb.) és a támogatott produkciókra. A másik oldalról pedig úgy vélem, hogy az *Arte* és a *3Sat* példája fényesen igazolja, hogy rendelt-vásárolt műsorokkal is lehet stílust teremteni, koncepciót képviselni.

A „Javaslat”-nak két nagy tesztje lesz. Az egyik, hogy sikerül-e olyan koherens szakmai szöveget létrehozni belőle, melyen a médiára oly szívesen rátenyerelő politikai erők nem találnak fogást. A másik teszt még ennél is nehezebb: a gazdasági és a műszaki folyamatok fogják felülmúlni a „Javaslat” elképzeléseit – kérdés, hogy mennyire és milyen irányból. Borítékolom, hogy a szerzők túlbecsülik az interaktív televíziózást (és nem különítik el az interaktív játékoktól, melyek viszont fontosak, de csak áttételesen jelentenek médiumot). Borítékolom azt is, hogy a kábeles és a digitális műholdas technikák fontosabbak lesznek, a földi televíziós műsorszórás pedig kevésbé lesz fontos, mint ahogy a szöveg elképzeleli. És nagy hibája az anyagnak a rádió elhanyagolása (a televíziózáshoz képest).

Mielőtt azonban a „Javaslat” a gyakorlat mérlegén megmértetik (ideértem a törvényhozási folyamatot is), már elkezdődött egy elővizsga: képes-e a „Javaslat” olyan vitaanyagká válni, melyben a hazai politika két nagy tábora (és sok kis-nagy altábora) szakmai kérdést lát, és hajlandó egymással (elsősorban) szakmai vitát (is) folytatni? Ezen az elővizsgán azonban nem a „Javaslat” vizsgázzik, hanem a magyar politikai elit. Van-e a magyar politikai elitben (mindkét oldalon) elég érettség és nyugatosság, hogy egy ilyen „Javaslat”-ot ne olyan ütőbabának kezeljenek, melyen ki-ki leveri a másik oldallal kapcsolatos „történelmi” sérelmeit? Ez tehát nem a „Javaslat”-ot készítő vizsgája. Ők letették a hozzászólásukat az asztalra. Óvatosan pislogunk jobbra és balra, a folytatást lesve, miközben tapsolunk és megköszönjük a szerzők fáradozásait.

Lábjegyzetek

1

Sükösd Miklós például arra hívta fel a figyelmet, hogy az említett intézmények közül több (Magyar Állami Operaház, Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Színház, MTI, Nemzeti Galéria stb.) a központi költségvetéstől, s ennél fogva a mindenkori kormánytól függ, ezért vezetőiket sem tekinthetjük teljesen szuverénnek, zsarolhatatlannak.

2

Erről a témáról lásd még Feledi György – Cseh Gabriella: *Közszolgálat vagy reklám*. In: Enyedi Nagy Mihály & Polyák Gábor & dr. Sarkady Ildikó (szerk.) *Magyarország médiakönyve*, 2002. Budapest: Enamiké.

3

Az „előfizetési díj” – amelyet a médiatörvény készülék-üzemben tartási díjnak nevez – bevezetésével szemben leggyakrabban hangoztatott érvek a következők: (1) az előfizetési díj statikus bevétel, hiszen a televíziós/rádiós háztartások száma Európában gyakorlatilag már nem növekszik; (2) az előfizetési díj indokolt emelése népszerűtlen, politikai szempontból nehéz lépés; (3) az előfizetési díj reálértékének megfelelő indexált emelésének szükségessége az államtól való függéshez vezet, kivéve a megfelelő intézményi garanciák létezését és tényleges működtetése esetén; (4) az Európai Unió állami segítségnyújtásra vonatkozó szabályai (state-aid rules) alkalmazását problémássá teszi; (5) az előfizetési díj hatékony beszedésének megszervezése nehéz és költséges; és (6) alkalmazása a digitális műsorszolgáltatás elterjedésével megkérdőjeleződik, illetve legalább is újragondolandó.

4

A televíziós reklámpiac pénzügyi sarokszámai állandóknak tekinthetők. Ugyanis a reklámpiac, ezen belül a televíziós reklámpiac nagysága alapvetően az ország makrogazdasági mutatóinak, és nem a médiapiaci szereplők tevékenységének függvénye. Azaz a televíziós reklámpiaci pénzek összességében lényegesen nem változhat. Továbbá, a jelenlegi intézményrendszer fenntartása mellett az a helyzet sem változik lényegesen, hogy a köztévé finanszírozási igénye (25–30 milliárd) a teljes reklámpiaci forgalom (38 milliárd) közel 75 százalékára rúg. Ekkora nagyságrendű összeget pedig semmiképp sem tud nélkülözni a piac többi szereplője (a két koncessziós tévé). Összevetve mindez Angliával: ott az ITV büdzséje a teljes tévéreklámpiac töredék

része, maximum öt százalékka lehet, szemben a fenti 75 százalékkal, így ott az átcSORgatás minimális volumenű a koncepcióban vázolt terv által esetleg okozott helyzethez képest.

Az Amerikai Egyesült Államokban a reklámszakma rendszeresen jelentet meg televíziókban olyan hirdetések, amelyek kiemelik ennek a jelentőségét. Például: „Advertisement. The right to chose.”

Ahogy például mindenki elvárta a függetlenség és a felelős gazdálkodás garanciáit, és jobbra éppen ebben a formában várta el a javaslatától. Így azt, hogy valódi – tehát az elnöktől is független – igazgatótanács ellenőrizze a pénz elköltését a közmédia részvénytársaságaiban.

Ugyanígy például az ORTT-t felváltó médiatestületek száma lehetett volna éppenséggel egy, kettő vagy akár négy is – csak teljesüljön a lényeg, hogy ne pártok delegáljanak a médiatestületekbe, és a pártok más módon se cinkelhessék meg a kártyát, amelynek megkeverését aztán nagyvonalúan másoknak engedik át.

Fura módon az európai új demokráciák közül még Magyarország állt ellen a legtovább a duális rendszernek; a frekvenciamoratórium és a médiaháború egyik titkos tétje éppen az volt, nem lehetne-e megúszni a kereskedelmi engedélyezését... Ma már az osztrák állam is feladta a német kereskedelmi média ausztriai jelenlétének alibijét, és privát csatornákat engedélyez.

Feledi György: Hozzászólás a médiatörvény-vitához: a köztelevízió finanszírozása (2002 december, kézirat).

Egy új médiatörvény alapjai. 17. o. www.kancellaria.gov.hu.

E cikkben nem térek ki az irányzatosnak tartott műsorszámok közötti, a szakmai színvonalat, különböző vélemények megszólaltatását és a gyűlölködést, illetve annak elutasítását illető alapvető különbségekre.

I. m. 17–18. o.

A történeti hűség kedvéért ezúttal is le kell szögezni, hogy a hatályos törvény kidolgozásakor az említett hibás rendelkezéseket az Országgyűlésben található hat parlamenti frakció közül az SZDSZ sokáig egyedül ellenezte. Az egyes pártok szerepére nem szokás így kitérni, az elemzők általában mintha attól tartanának, hogy a politikai összefüggések konkrét említése megkérdőjelezi függetlenségüket. Ez a gyakorlat azonban nagyjából lehetetlenné is teszi az elemzett történések pontos képének megrajzolását. Ezért magam – több mint öt évvel hivatásos politikusi pályafutásom befejezése után – inkább azt a megfontolást követem, hogy a szerző elfogulatlanságra való törekvése ne a lényeges információk és az összefüggések mellőzésében, hanem állításainak megalapozottságában és tárgyyszerűségében mutakozzék meg.

Halmi Gábor: Törvényesített pártmédia. Népszava, 1997. január 2.

37/1992. (VI. 10.) AB határozat.

I. m. 21. o.

A félreértések elkerülése végett megjegyzendő, hogy a köztelevíziós programok számának kettőre csökkentése természetesen számos módon elképzelhető, tehát nem a Duna Televízió megszüntetésére teszek javaslatot, netán politikai indíttatásból.

I. m. 29. o.

I. m. 31. o.

61. paragrafus (4).

I. m. 37. o.

Ez a szabályozás működik például az Egyesült Államokban, amelynek közmédiamodeljét a koncepció más vonatkozásban említi. Lásd Molnár Péter: Gondolatbátorság. Szólásszabadság és közbeszélgetés az Egyesült Államokban és Magyarországon. 7. fejezet. Budapest: Új Mandátum, 2002; i.m. 38. o.

I. m. 20. o.

I. m. 21. o.

I. m. 27. o.

I. m. 37. o.

I. m. 38. o.

I. m. 39. o.

Lásd az ACLU álláspontját. www.aclu.org.

30

I. m. 51. o.

31

I. m. 52. o.

32

I. m. 52. o.

33

1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról.

34

A javaslat egyik szerzője, Horvát János megütközött azon, hogy nem a tartalomról, hanem csak „gumicsontokról” szól a vita. Lásd „Érdekel ez még valakit?”, Figyelő, 2003. október 16.

35

Lásd bővebben: „A pártkatonák már visszajöttek”, Magyar Nemzet, 2003. október 20.

36

A Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem 2003. október 21-én rendezett vitát az új médiatörvény-koncepcióról – a szerk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

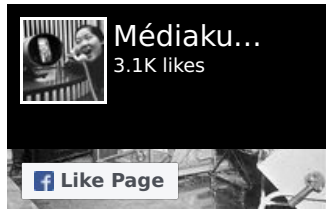
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tél

Sorozatok

[Soós Zsuzsanna](#):

Hogyan főzzünk szappanoperát?

Életünk korai időszakának fontos élménye a mese, de később, felnőttként is ott él bennünk a gyermek, aki olykor valamilyen őt elringató, megnyugtató mesére vágyik. Lehet, hogy a szappanoperák ezt a szükségletet elégítik ki? És ha igen, mi a vonzó ezekben a felnőttmesékben? Mit olvashatunk ki szerkezetükből? Milyen szabályszerűségeket lehet felfedezni egy vége-hossza nincs sorozat egyes epizódjai közt? A fenti kérdések megválaszolásában segít a „Híresek és gazdagok” című argentin filmsorozat 80 részének szövegnyelvészeti elemzése.¹

A különböző szappanoperák óriási sikert arattak az elmúlt években Magyarországon. Vajon mi magyarázza sikerüket? Miért képesek nap mint nap a tévé elé vonzani emberek tömegét? Mit nyújtanak?

Mint felszínes érdeklődőnek, feltűnt, hogy a különböző sorozatok nagyon hasonlítanak egymáshoz: az egy sorozaton belüli jelenetek, sőt akár a különböző epizódok² is felcserélhetőek egymással. Úgy tűnt, hogy a karakterek között különböző, könnyen beazonosítható típusokat találunk. Feltételeztem azt is, hogy a szappanoperák szerkezete erősen hasonlít a mesék felépítéséhez. A mesék szerkezetének elemzése hosszú hagyományra tekint vissza. Kutatásom alap gondolata az volt, hogy a mesékhez hasonlóan a szappanoperákban is lehet egy olyan alapszerkezetet találni, amelyre az összes ilyen sorozat felépül. Elképzelhetőnek tartottam, hogy egy olyan szabályrendszer húzódik meg mögöttük, amely bizonyos számú, egymást meghatározott sorrendben követő motívumból áll. Úgy gondoltam, e szabályrendszer segítségével leírhatók egy adott sorozat történései, s így közelebb lehet kerülni a fenti kérdések megválaszolásához.

A vizsgálathoz videokazettára vettem a „Híresek és gazdagok” című argentin sorozat epizódjait (indulás: *RTL Klub*, 2001 tavasza). A felvett epizódok közül 80-at néztem meg, kialakítottam egy kódolási rendszert, és ez alapján minden epizódot külön kódoltam. Az eredményeket táblázatokba vittem, majd ezek segítségével rekonstruáltam a szerkezeti felépítést és a szabályszerűségeket. A sorozat epizódjainak megnézése, kódolása közben fogalmazódtak meg bennem azok a lehetséges szabályok, amelyek az egymást követő epizódok építkezését meghatározzák. Arra számítottam, hogy a kódolt epizódok, az eredmények ismeretében további szabályszerűségeket találok.

Mielőtt bemutatnám az eredményeket, áttekintem az általam végzett kutatás elméleti hátterét: Vlagyimir J. Propp és főleg Benjamin N. Colby elméletét. Az ő elemzésük nyomán állítottam fel egy kódolási és elemzési módot, majd ennek segítségével kódoltam a kiválasztott szappanopera adott epizódjait. Tanulmányom végén bemutatom, hogy sikerült-e megerősítenem a vizsgálat elején felállított hipotézisemet: azt, hogy a szappanoperák szerkezete a gyermekmesék szerkezetéhez hasonlít. Arra a kérdésre is igyekszem választ adni, hogy egy ilyen kutatásnak milyen gyakorlati haszna lehet.

Propp és Colby elmélete

Az 1920-as években világszerte nagy érdeklődéssel fordultak a művészeti és főleg a folklórművészeti formák szerkezeti elemei felé. Az elbeszélő szövegek nyelvtani modellekké váló értelmezésébe kapcsolódott be V. J. Propp *A mese morfológiája* című munkájával 1928-ban. A morfológia Propp felfogásában a „*formák tudományá*”-t jelenti. Szerinte a népmesék, a mesefolklór világában is érvényesíteni lehet a szerkezeti felépítés törvényszerűségeinek vizsgálatát. Úgy találta, hogy a mesék között is főleg a varázsmesékben lehet olyan szabályokat találni, amelyek meghatározzák a felépítésüket, a szerkezetüket. S így, bár rengeteg különféle mese, történet, meseváltozat létezik, mégis meg lehet találni azokat az ismétlődő elemeket, visszatérő egységeket, amelyek alapján a különböző változatok visszavezethetőek egy közös alapformára,

„hogy velünk együtt járja be a mese labirintusszerűen bonyolult, ezerarcú világát, amely azonban végső soron egyetlen alakzat csodálatosan változatos megjelenési formáiból áll” (Propp, 1999: 8).

Propp a népmesék egyik legfontosabb tulajdonságának azt tartja, hogy az egyes alkotóelemek minden változtatás nélkül átkerülhetnek más mesékbe is, s ezt nevezi el az „*áthelyezhetőség törvényé*”-nek. A mesékkel foglalkozó

különböző vizsgálatokból arra következtet, hogy a varázsmesék szüzséi a legszorosabb rokonsági kapcsolatban állnak egymással. Ezeket a szüzséket vetette össze. Módszere az volt, hogy előbb különválasztotta az alkotóelemeket, majd ezek segítségével hasonlította össze a meséket. Így jutott el a mese morfológiájához, „*vagyis a mesék alkotóelemeinek, valamint ezek egymáshoz és az egészhez való viszonyának leírásához*” (Propp, 1999: 27).

Az alkotóelemek vizsgálata során azt találta, hogy vannak állandó és változó komponensek. Állandóak a cselekedetek, a funkciók, de változnak a karakterek nevei és attribútumai. Ebből arra következtetett, hogy ugyanazt a cselekvést sokszor különböző karakterek viszik véghez. Tehát a mesét a karakterek funkciói szerint érdemes vizsgálni. A funkciók nagy számban ismétlődnek, míg a karakterek gyakran ugyanúgy cselekszenek, ugyanaz a funkciójuk, bár ennek teljesítése eltérő módokon mehet végbe. Ez jelenti a változó komponenst. Nem az a fontos tehát, hogy kik és hogyan csinálnak bizonyos dolgokat, hanem hogy mi az, amit tesznek. A cselekvést ugyanakkor mindig a történetben elfoglalt helyével együtt kell figyelembe venni. A funkció tehát nem más, mint a karakterek cselekedete a cselekményen belüli jelentés szempontjából. A mesék tartalmát rövid mondatokban lehet összefoglalni, ezeknek a mondatoknak az állítmányai jelentik a mesék kompozícióját, a többi mondatrész pedig – az alany, a tárgy – a szüzsét. Egy-egy mese tartalmát mindig bele lehet sűríteni néhány ilyen mondatba. A varázsmesék kettősségét, azt, hogy „*egyfelől bámulatos színgazdagság, változatosság és tarkaság, másfelől viszont hihetetlen egyöntetűség és monotonia jellemzi őket*” (Propp, 1999: 28) az okozza, hogy míg a funkciók száma véges és korlátozott, addig a karakterek száma nagy. A mesék felépítésének megvannak a maga sajátos törvényei. Az elemek sorrendje szigorúan állandó, szabadságuk csak egy szűk területre korlátozódik. Valamennyi mese törzseként egy funkciósort kapott, vagyis minden varázsmese egy típusú.

Benjamin N. Colby generatív rendszerré próbálta alakítani Propp modelljét, s ezzel „*megnyitotta az utat annak, hogy a történetsszerveződés elvei minden határon túl kitágíthatóak legyenek*” (Pléh, 1986: 34). Propp munkáját továbbfejlesztve Colby kidolgozott egy nyelvtant, egy konstruktív módszert, amelyet egy zárt korpuszra, az észak-almazkai eszkimó mesékre alkalmazott. Modellje része elméletének, amely szerint a világ és a világbeli viselkedésmódok oly módon kódolhatóak, hogy az lehetővé teszi a világ viselkedései és fogalomrendszerei rekombinációinak végtelen sorát. Ez a szellemi kód a kultúra. A viselkedések végtelen sorának előállítására való képesség pedig a *kultúranyelvtan*, amely nagyszámú alnyelvtanból áll. Az ember azon képességének, hogy megjegyezzen olyan hosszú sorozatokat, mint amilyen a narratívum, korlátai vannak. Egy nyelvtan révén végtelen számú történet állítható elő. A mesemondók ilyen nyelvtanokat tanulnak meg és használnak fel a mesemondás során.

Colby az eseményvázat tekintette nyelvtana alapjának. Az eseményváz jellegzetessége, hogy főbb cselekedetek vagy események sorából áll, amelyek mindegyike az utána következőhöz kapcsolódik. Ezek a cselekedetek valamilyen módon motiváltak, vagyis az egyik racionálisan következik a másikból. A motiváció pedig általában annyira egyetemes természetű, hogy idegen kultúrához tartozó hallgatók és olvasók is megérthetik.

Colby elméletében az egyik kulcsfogalom az *eidon*. Az eidon az *eidokronikus*ból származik. Ez a kifejezés az *eidos* („kép-gondolat”) és a *kronosz* („idő-sorrend”) szavak összetétele. Az eidon definíció szerint

„narratív események és körülmények halmazának egy tagja, mely egy adott kultúrákörhöz tartozó adott zsáner jól formált narratívumainak alapvető eseményváz-összetevőit alkotja” (Colby, 1988: 401).

Az eidonok bizonyos eidokronikus szabályokat követnek, amelyek meghatározzák kiválasztásukat és sorrendjüket.

Egy adott népmese eidonjainak megjelenésük sorrendjében való összeláncolását *alapsornak* nevezi. Az alapsor eseményei és körülményei részletesebben is meghatározhatók az eidonváltozatok segítségével. Az eidonváltozatok egybeláncolását *narratív füzérnek* nevezi. A leírást a megfelelő sorrendben olvasva alakulhat ki valamilyen elvont elképzelés arról, hogy miről szól a történet. Az elmélet szerint amikor a mesélők eszkimó népmesét mondanak, a történet eseményeit és körülményeit mindig a már meghatározott és leírt eidonok közül válogatják.³ Ez az elképzelés hasonlít Propp elméletéhez, aki szerint a narratív események és körülmények határozott száma olyan készleteket alkot, amelyekből az egyedi varázsmesék merítenek. Colby modellje ezen kívül tartalmaz egy sor szabályt, amely magasabb szintű kategóriákat határoz meg, valamint irányítja a kategóriák és eidonjaik sorba rendezését.

A vizsgálat tárgya

A bevezetőben már említettem, hogy kutatásom tárgya a „Híresek és gazdagok” című argentin sorozat volt. A szóban forgó szappanopera a dél-amerikai típusba tartozik. Ez a típus – eltérően a kubai rádiószappantól és a realista típustól – rövid epizódokból felépülő sorozat, amelyet hosszú ideig vetítenek. Az egymást követő epizódok szorosan kapcsolódnak egymáshoz, rövid visszatérések, összefoglalások vannak bennük. Az elbeszélés ritmusa lassú, ismétlő jellegű (Antalóczy, 2001). Egy-egy epizód mintegy 20 percig tart, ugyanakkor az egész filmsorozat hosszan elhúzódik: körülbelül 240 részből áll. Nem lehet pontosan tudni, hány epizódból áll, mert ezt a sorozat készítői egy idő után már nem jelzik. Így a néző elveszíti a biztos nyomon követés lehetőségét, és egy állandó folyamban találja magát. A vetítés hónapjai alatt többször változtatták a sugárzás időpontját és az egyhuzamban levetített epizódok számát.

Ez a sorozat annyiban rendhagyó, hogy hősnője közismert szappanopera-szereplő: Natalia Oreirót már korábbi szappanoperákból ismerhették a nézők. Bár nincs egyetlen „főszereplő”-je, mégis ő az, aki köré a történet szálai szerveződnek. A karakterek hagyományosan jókra és rosszakra oszlanak. Megtalálható a gazdag, gonosz, önző, középkorú férfi a csinos, butácska, de számító szeretővel, az ártatlan, kedves lány, akivel mindenféle rossz dolgok történnek, a becsületes, de kelepccébe jutott férfi, a mindent látó szolgáló stb. A helyszínek nem túl változatosak: általában a gazdagok kastélya és a középarisztokrácia lakása, néhány jelenetet a szabad ég alatt forgattak. A

gazdag-szegény problematika itt több szinten is erőteljesen megmutatkozott. A helyszínek általában állandóak voltak, a karakterek köre is alig bővült a történet során, viszont a cselekménybonyolítás, a problémaszálak annál nagyobb gazdagságot mutattak. A lehető legváltozatosabb témák kerültek napirendre. A kiindulópont itt is – mint annyi más szappanoperában – két család ellentéte.

A sorozatban a verbalitás dominál: ritkák a hosszabb ideig tartó szöveg nélküli jelenetek. A zene a hangulat aláfestésére szolgál, de nincs különösebb jelentősége, sok a népszerű dalbetét. Az idő általában lassan telik, de amikor (például filmbeli terhesség miatt) gyorsítani kell a történet folyását, akkor szinte észrevétlenül telnek el a hosszabb időszakok, nincs semmilyen fogódzó. Az érzelmek kifejezésében a túlzott dramatizáltság a jellemző, ezt a közeli kamerafelvételek is megerősítik.

A karaktereknél fontosabb a problémaszálak bonyolódása. Ezek köré csoportosulnak a karakterek, akik a különböző szálakban komplex viszonyrendszerekben tűnnek fel. Ezért is gondoltam arra, hogy a karakterek jellemzése helyett a problémaszálak bonyolódásait kell megvizsgálnom. A 80 rész megnézése után 32 főbb karaktert találtam, és ennél is több mellékszereplőt. A nyitó rész 12 karakterrel indított, majd általában egy-egy újabb karakter jelent meg a következő részekben. Nem mindegyik részben került be újabb karakter; kivételt jelentett a 18. epizód, itt egyszerre négy főbb karaktert is bemutatottak.

Az interakcióegységek

Colby eidonelméletére támaszkodva úgy találtam, hogy a sorozat építőkövei az eidonok, azaz az *interakcióegységek*. Ezek azok a legkisebb egységek, amelyeket már nem lehet vagy nem érdemes tovább bontani; ezekből épülnek fel a további, nagyobb egységek. Colby 42 elsődleges és másodlagos eidont talált vizsgálódásai során. Bár elmélete számomra kiindulási alap volt, az ő rendszerének eidonjai több okból sem egyeztethetőek össze teljes mértékben az én rendszerem eidonjaival. Egyrészt a modern életkörülmények miatt, másrészt az eltérő felépítés miatt közülük néhány a szappanoperák esetében nem használható.

Mindenesetre a sorozat alapjának, a legkisebb „atom”-jának én is az ilyen eidonhoz hasonló egységeket tekintettem, és amint említettem, *interakcióegységeknek* neveztem el őket. Azért adtam ezt a nevet az egységeknek, mert ezek az interakcióegységek mindig egy-egy hétköznapi társas érintkezés jelenségeit jelölik, ölelik fel. Hétköznapiak, de a történet szempontjából valamilyen jelentős információval bírnak, kiemelkedő fontosságúak. Az interakciók lehetnek csak verbálisak (párbeszéd, monológok), némelyik csak pár szavas, mások számos mondatból állnak. Előfordul, hogy a nem verbális jelzések (például gúnyos vagy éppen vidám mosoly) adnak megerősítést a tekintetben, hogy milyen egységként lehet jelölni az adott interakciót. Az interakció lehet csak nem verbális is (nyugtalanság, az arcon látható érzelmek, szerelmi jelenetben az ölekezés vagy csók). Néha a háttérzene utal arra, hogy nem csupán tényközlésről, beszélgetésről van szó, hanem valamilyen mögöttes szándék vegyült az interakcióba. Hasonlóképpen: amikor a néző már ismerte a korábbi eseményeket, de a karakter más információkat adott át valakinek, akkor is ilyen mögöttes szándéknak lehetett elkönyvelni az interakciót.

Az interakcióegységeket főnevekkel jelöltem, amelyek meghatározott tevékenységre, tevékenységekre, tevékenységi körökre utalnak. Ezeket rövidítésekkel jelöltem, általában két-három betűvel. Egy-egy főnév olykor több tevékenységet is jelöl, ha ezeket egy kategóriába tudtam sorolni. Összesen 45 interakcióegységet találtam, ezek a következők, megjelenésük sorrendjében: Találkozás (Ta), Vita (Vi), Veszekedés (Ve), Utasítás (Ut), Bemutatás (Be), Meghívás (Mh), Bejelentés (Bj), Szidás (Szi), Gonosztett (Go), Gyilkosság (Gyi), Családi vagy ünnepi összejövetel (Csó v. Üö), Szerelmi jelenet (Szj), Bocsánatkérés (Bo), Beszélgetés (Bsz), Felfedés, felfedezés (Fe), Vallomás, bókolás, dicséretet (Va), Helyszín elhagyása (El), Álmodozás, elgondolkozás (Ál), Ajánlattétel (At), Ajánlat elfogadása (Ae), Tiltakozás (Ti), Keresés (Ke), Fenyegetés (Fny), Tevékenység (Te), Nyomozás (Nyo), Gyászolás (Gyá), Gratuláció (Gr), Nyugtatózás, biztatás (Nyu), Tárgy elkérése, tárgy odaadása (Tk-To), Tanácsadás-tanácskérés (Tcs), Háttérszándék (Hsz), Féltés, nyugtalanság (Fnyu), Utalás (Ul), Búcsúzás (Bú) Kihívás (Kh), Segítés kérése, segítés (Sk-Se), Vádolás (Vl), Rosszullét (Ro), Letartóztatás (Lt), Utazás (Us), Szórakozás (Szó), Öröm, boldogság (Ör).

A 80 epizód megnézése során 4224 interakcióegységet különítettem el. Ezek között a leggyakoribb interakció a féltés, a nyugtalanság (Fnyu - 720), a beszélgetés (Bsz - 685) és a nyugtatás (Nyu - 296) volt. Ez azt jelenti, hogy a sorozatban a leggyakoribb az olyan szituáció volt, amelyet nagy feszültség jellemezett; sok az olyan esemény, amely nyugtalanságra, aggodalomra ad okot. Ez a szám még a beszélgetések számát is meghaladja, holott általában az eseményekről való beszélgetés gyakoribb, mint az események megtörténte. A nyugtatás szorosan kötődik a féltés-nyugtalansághoz, a kettő nagyon gyakran követte egymást. De a számokból azt is láthatjuk, hogy körülbelül minden második nyugtalanságot egy nyugtatás követ. Vagyis a konfliktusos helyzetekben csak minden második alkalommal kerül sor valamilyen nyugtató interakcióra.

Gyakran fordul elő az utasítás (Ut) is: 235 ilyen egységet találtam. Ez a szám meglepően magas, az alá-fölé rendeltség dimenzióját mutatja meg. Az utasítás ugyanis a leggyakrabban ilyen, hierarchikus kapcsolatokban fordul elő, amikor a feljebb levő a valamilyen tekintetben alatta levőt utasítja valamilyen tevékenység elvégzésére (munkahelyi, családi, nemi stb. hierarchia). Gyakori a veszekedés és a vita is (Ve - 179, Vi - 142). Ez az érzelmek dramatikus megközelítését is mutatja, valamint azt, hogy ez a szappanopera is a konfliktusok kibontakozására épül, és ebben elengedhetetlen a véleményütköztetés. Ha a sok negatív kapcsolódású interakcióval szemben megnézzük a pozitív oldalt, azt találjuk, hogy az öröm, a szórakozás, a gratuláció, a szerelmi jelenet, a vallomás összesen 285 interakcióegységet ölel fel (Ör - 71, Szó - 23, Gr - 24, Szj - 48, Va - 119). Ez igen kevés az előzőekben felmutatott negatív egységek számához képest. Tehát a sorozat sokkal gyakrabban épít a negatív érzelmekre, hangulatokra, mint a pozitívakra. Természetesen nem lehet csak negatív az összkép, mert az valószínűleg teljesen elidegenítené a nézőket. A negatív oldalon még magas interakcióegység-számmal jelent meg a szidás (Szi - 101), a gonosztett-gyilkosság (Go-Gyi - 47), a fenyegetés (Fny - 96), amelyek szintén a feszültségkeltéshez, az izgalomhoz, a

nyugtalansághoz járultak hozzá. A gyászolás interakcióegységével (Gyá) az első néhány rész után nem találkoztam. Ezután, ha történt is gyilkosság vagy haláleset, nem mutatták a hozzátartozók fájdalmát.

Az interakcióegységek összekapcsolódása ugyanolyan változékonynak és sokszínűnek mutatkozott, mint a hétköznapokban, néhány szabályszerűséget mégis sikerült kimutatnom. Akár a hétköznapi interakciókban, itt is vannak bizonyos interakcióegységek, amelyeket nagyobb valószínűséggel követ egy-egy adott egység, mint bármelyik másik. Ilyen a féltés-nyugtalanság (Fnyu) és a nyugtatás (Nyu) párosa, a segítségkérés (Sk) és a segítség (Se) kettőse. Ez utóbbiak aránya: 73:45, vagyis a segítségkérések mintegy kétharmadára érkezik valamilyen formában a segítség. A vitából gyakran alakul veszekedés (Vi-Ve), ezek sokszor társulnak a nyugtalansággal és a nyugtatással.

A problémaszálak

Az interakcióegységekből felépülő nagyobb egység a *problémaszál*, amely egy adott eseményt, kapcsolatot, állapotot vagy szándékot jelöl. A problémaszálak a sorozaton keresztül ívelve magát a történetet építik fel. A problémaszálak felbukkanhatnak egyszer, húzódnak több epizódon keresztül, vagy végigkísérhetik az egész sorozatot. Néha egy-egy problémaszál több epizód kihagyása után bukkan fel újra. A problémaszálakat egy-egy jellemző szóval, mondattal és a hozzá kapcsolódó számmal jelöltem, az előfordulásuk sorrendjében. Problémaszálból a 80 rész megnézése és kódolása után 147 gyűlt össze. A legtöbb problémaszál a történet elején kezdődött, de később is sok új szál merült fel – ami természetes, hiszen nélkülük a történet önmagát ismételte volna. Többször előfordult, hogy egy problémaszál némiképpen megváltozva, de mégis nagyon hasonlóan tért vissza, esetleg egy másik karakterhez kapcsolódva. Ilyen volt például a kétszer visszatérő merénylő problémaszála, aki a gonosz ellen tör, de a végén veszít. Vagy a szintén a gonosz leleplezésére irányuló szándék problémaszála: a leleplezési kísérlet egyszer könyv alakjában, kétszer tévéműsor formájában jelenik meg. Ezek az ismétlődő problémaszálak hasonlítanak a mesékben megmutatkozó „három próba” szerkezeti egységére.

Az átlagos interakcióegység egy-egy epizódon belül átlagosan 82 alkalommal fordul elő. Ez a szám nagy változatosságot, szórást mutat, lehetett 40, de lehetett 117 is – attól függően, hogy milyen hosszan tart egy-egy résztörténet (például utazás, gyilkosság) bemutatása. És függ attól is, hogy milyen változatos interakcióegységek jelennek meg ezzel kapcsolatban. Ugyanis előfordulhat, hogy percekig egy dolgon vitáznak (ennek jelölése ugyanúgy Vi, függetlenül az időtartamától), és az is, hogy egy negyed percen belül vitáznak, nyugtalankodnak, és próbálják megnyugtatni egymást (ilyenkor a jelölés már Vi-Fnyu-Nyu). Az egy epizódon belüli átlagos *váltások* száma 17, szintén nagy szórással (minimum tíz, maximum 28). Váltásnak azt a jelenséget neveztem, amikor új jelenet következik, más karakterek más helyszínen jelennek meg, vagy a történetnek más részlete játszódik. A váltások átlagosan 1,2 percenként követték egymást. Ez viszonylag rövid időnek tekinthető, az események így gyorsan peregnek. Ez a módszer is az egyhangúság elkerülésének eszköze.

A váltások száma és az interakcióegységek száma között nem találtam semmilyen összefüggést, és ezek nem állnak kapcsolatban az egy-egy epizódon belüli problémaszálak számával sem. Viszont a problémaszálak száma viszonylag állandó: epizódonként átlagosan 16. Azért ilyen kevés, mert a néző befogadóképességére is tekintettel kellett lenniük az alkotóknak. Túl alacsony nem lehet ez a szám, mert akkor unalmassá válna a történet, de túl magas sem, mert akkor már nehéz lenne átlátni a helyzetet. Viszonylag behatárolt az is, hogy hány új problémaszálát vihetnek bele egy-egy epizódba. Ez szintén egyrészt a néző túlterheltségének elkerülése miatt van, másrészt a könnyebb újra-bekapcsolódás miatt is, hiszen a sorozat készítőinek azzal kell számolniuk, hogy a nézők kihagynak egy-egy részt. Ezzel kapcsolatban arra kell figyelniük, hogy a visszakapcsolódás zökkenőmentes legyen. Ezért is lehet, hogy egy-egy epizódba átlagosan csak két új problémaszálát vezettek be. Egy-egy problémaszál az epizódokon belül teljesen változó interakcióegység-számmal jelenhet meg, egytől 32-ig terjedően. Az, hogy egy-egy problémaszálban milyen interakcióegységek fordulnak elő a leggyakrabban, a problémaszál jellegétől függ. Így például a kapcsolatokat jelző problémaszálakban a szerelmi jelenet (Szj), az álmodozás (Ál), a vallomás, dicséret (Va) a meghatározó, a terhességgel összefüggő problémaszálban a rosszullet (Ro) a gyakori. A bankkal kapcsolatos ügyletekben sok a mögöttes szándék (Hsz) és a veszekedés, vita (Ve-Vi), valamint a fenyegetés (Fny).

A történet kibontakozása során négy problémaszál-típust találtam:

(1) Kapcsolatokat és viszonyokat jelző probléma-szálak: *állapotok*. Ezek a szálak az emberek közötti kapcsolatokat ábrázolják. Ezt a típust ismertem fel a legnehezebben, hiszen az események általában valamilyen mozgalmal cselekményhez kapcsolódnak, itt viszont csak a viszonyulásokról, kapcsolatokról van szó. Ezek a problémaszálak bármikor felbukkanhatnak a sorozatban, vagy szigetekben, néhány egymást követő epizódban is jelentkezhetnek. Jellemzőjük, hogy nincs meghatározott lefolyásuk, nem adnak történeti szálát.

(2) Röviden lezajló, záros időn, epizódon belül elkezdődő és végződő események: *történések*. Ezek a könnyen, világosan látható eseménysorozatok, általában a nagyobb problémaszálak megértéséhez, bonyolításához járulnak hozzá. Lefolyásuk általában fokozatos: egy-két interakcióegységgel indulnak, majd a második, harmadik következő epizódban magas egységsszámmal jelennek meg, végül a lecsengésben újra egy-két interakcióegységgel végződnek. Az első előforduláskor általában beszélgetéssel és felfedéssel kezdődnek, végül utalással és beszélgetéssel zárulnak. Hasonló lefutása lehet az átlagos hétköznapi történetnek is. A fokozatos lefutás csak az egyik változata a történések bonyolódásának. Lehetséges olyan lefutás is, amely során a bevezető egy-két interakcióegység kimarad, és rögtön a több egységből álló epizód következik. Ilyenek a hirtelen bekövetkező, váratlan események.

(3) Az egész történeten végigvonuló történések: *fő szálak, fő vonalak*. Tulajdonképpen a fő szálak építik fel a sorozatot. Ezekből indul ki minden, ezek körében bonyolódnak a történetek, ezekbe kapcsolódnak be a történések, és ezekbe csatlakozik vissza a történet, természetesen már megváltozott formájában. Állandóan jelen vannak a részek felépítésében, legfeljebb egy-két részben nem esik szó róluk. Három fő szálát találtam. Mindegyik vonalnál

van egy indító problémaszál, amely az első részben mutatkozik meg először. Ehhez közvetlenül kapcsolódhatnak csak később előkerülő információk is. Általánosságban az események kronologikus rendben kapcsolódnak össze. Egy-egy szál több részre bomlik, azok külön vonalakon haladnak, és vagy elvarródnak, vagy párhuzamosan futnak, vagy később újra egymásba torkollanak. Van úgy, hogy egynél több szál együttesen vezet egy következőhöz. Az epizódreszletek (ezek alkotják a 4. típusú problémaszálakat, lásd alább) egy-egy kis zsákcaként jelennek meg az ágrajzon. Két további fő vonalat találtam még, amely szintén fő szálnak tekinthető, mégsem annyira fontos, mint az előző három. A fő vonalak fontossági sorrendjét a kapcsolódó problémaszálak száma jelzi. Így az első vonalhoz 40 problémaszál kapcsolódik, a másodikhoz 49, a harmadikhoz 20, a negyedikhez és az ötödikhez 11-11. Természetesen a vonalak között vannak átfedések, hiszen különben különálló történetekről lehetne csak beszélni. Jellemző az is, hogy vannak nagyon szorosan az adott vonalhoz kapcsolódó problémaszálak, és vannak kevésbé szorosan kapcsolódóak. Előfordulhat, hogy ugyanaz a problémaszál az egyik vonalhoz szorosan kapcsolódik, míg valamelyik másik vonalhoz csak lazán. Ugyanakkor azonban minden mindennel összefügg. Ez az öt fő vonal azt jelenti, hogy ennyi fő téma köré csoportosulnak az események. Számuk nagyon alacsonynak tűnik, főleg ha a problémaszálak mennyiségét nézzük (147). Vagyis a szappanopera kevés témával dolgozik, gyakori ismétlésekkel, többszöri elágazásokkal.

(4) Egyszer előkerülő problémaszálak: *epizódreszletek*. Ezek hirtelen felbukkanó szálak, amelyek ugyanolyan hirtelen véget is érnek, ahogy megjelennek. Lehet, hogy egyszer, jóval később még felbukkannak. Ezek általában a történet szálába szőnek bele valamit, azt bonyolítják, de nincsenek részletezve, kifejtve. A fő eseménysorokban nem játszanak jelentős szerepet.

Minden epizód több jelenetváltásból épül fel. Ezekben a váltásokban zajlanak az interakciók, különböző helyzetekben és különböző karakterek között. Egy-egy váltásban több problémaszál is előkerülhet, az ugyanahhoz a problémaszálhoz kapcsolódó interakcióegységek is többször előfordulhatnak. Hasonlóképpen: egy-egy epizódon belül egy-egy problémaszál többször és többféleképpen is előfordulhat, teljesen önkényesen kombinálódhat (akárcsak a hétköznapi érintkezések során).

Tehát az interakcióegységek és a problémaszálak között találhatunk egy köztes egységet is. Ez az egység az interakcióegységeknél nagyobb, a problémaszálaknál viszont kisebb, az egyes epizódokban lezajló, adott problémaszálhoz kapcsolódó résztörténés. Egy adott epizódot tehát a következőképpen definiálhatunk: *bizonyos problémaszálak megjelenése az adott résztörténekekben bizonyos interakcióegységek felépítésével*.

A 147 problémaszálát próbáltam csoportosítani, csomópontokat keresni. A témák előfordulásának két jellemzőjét vizsgáltam meg. Egyfelől arra voltam kíváncsi, hogy a hétköznapi élethez képest mennyire általános problémákról, illetve mennyire speciális, szokatlan szituációkról van szó. Másfelől pedig arra, hogy milyen gyakran fordul elő az adott jellegű problémaszál, melyek a leggyakoribb problémák, konfliktusok, amelyekkel a néző a sorozatban találkozhat.

Hétköznapi problémának azokat a problémaszálakat neveztem el, amelyek bármelyik néző életében előfordulhatnak, amelyekkel nap mint nap találkozhat a saját életében is. Ilyenek a szerelem, a házassági problémák, a munka, a tanulás, a terhesség, a szerencsejáték. *Speciálisnak* azokat a problémaszálakat neveztem, amelyekkel hétköznapi életünk során ritkán találkozunk, illetve megdöbbenést kelthetnek a nézőben. Ilyenek a családi rejtélyek, a bankrablás, a gyilkosság, a gyilkossági kísérlet, a lopás, a drog, a közszereplés, a zsarolás.

A megszokott, hétköznapi és a speciális, különleges, hétköznapiak nem nevezhető problémaszálak közel azonos számban fordulnak elő (21, illetve 26). Ez azt jelenti, hogy a néző figyelmének, érdeklődésének ébren tartása miatt fontos, hogy olyan problémákat is felvessen a sorozat, amelyekkel az a saját hétköznapijaiban valószínűleg nem találkozhat. E problémák felvetése egyben arra is szolgálhat, hogy megnyugtatót adjon: a néző örülhet annak, hogy saját gondjain kívül vannak más problémák is, amelyekkel azonban neki nem kell szembenéznie. A megszokott, hétköznapi problémák pedig a saját gondjainak átélésére, átdolgozására nyújtanak lehetőséget, megoldást kínálhatnak a nézőnek, aki esetleg éppen valamilyen konfliktus közepén van. Így eszköz lehet számára a sorozat, segítheti abban, hogy megoldásokat találjon. A leggyakrabban a következő problémák fordulnak elő (a felsorolási sorrend egyben a gyakoriságot is jelzi): szerelem, házassági és családi konfliktusok, üzleti ügyek, pénz, gyilkosság, bosszú, munka, baleset, csalás, abortusz, a gonosz leleplezése, a szerelmesek elszökése. Azt láthatjuk, hogy bár gyakoriak a nem hétköznapi problémák, azért az olyan jellegű konfliktusok vezetnek, amelyek személyesen minket, nézőket is közelről érinthetnek.

A kódolás

Nézzünk egy példát a kódolásra: 5. epizód, 1. jelenet egy része: Luciano belép Garcia irodájába, a bankkal kapcsolatos sikeres szerződésről beszélgetnek, gratulál neki a poszt elfoglalásához. Bemutat egy fiatalembert, aki a segítségére lesz. Garcia megköszöni. Danilo is bejön az irodába. Szóba kerül Luciano fiának és Garcia lányának a kapcsolata, ezzel kapcsolatban Luciano az örömét fejezi ki...

A kódolás módja: Luciano belép Garcia irodájába: Ta, a sikeres, bankkal kapcsolatos szerződésről beszélgetnek: Bsz(Pr3+), gratulál neki a poszt elfoglalásához: Gr(Pr3+), Bemutat egy fiatalembert, aki a segítségére lesz: Be, Garcia megköszöni: Kö, Danilo is bejön az irodába: Ta. Szóba kerül Luciano fiának és Garcia lányának a kapcsolata: Bsz(Pr1+), ezzel kapcsolatban Luciano örömét fejezi ki: Ör(Pr1+). A leírt interakcióegység-sorrend, rész-történés tehát így néz ki: Ta-Bsz(Pr3+)-Gr-Be-Kö-Ta-Bsz(Pr1+)-Ör. Ebben a jelenetben 2 problémaszál merült fel: 3+ és 1+, vagyis Garcíának a bankba való bevonása, valamint Diego és Valeria kapcsolata.

Ezt a próbát fordítva is elvégezhetjük. Ha megnézzük egy-egy epizód jelöléseit, akkor visszakövetkeztethetünk arra, hogy mi történt benne, hogyan zajlott le egy-egy váltás. Például ezt a sort látjuk: M+GBsz(Pr28)-Fnyu-

U1(Pr97)-Fnyu-Nyu-U1(Pr115)-Bsz- Fnyu-Bsz(Pr53)-Fnyu(Pr115). Tudjuk az interakcióegységek jelentését, megnézzük a problémaszálak kódjainak jelentését: Pr28: Valeria terhessége, Pr97: Luciano ajánlatot tesz Diegonak, hogy ha nem találkozik többet a lánnyal, kiszabadítja a lány apját a börtönből, Pr115: Diego szakítólevelet ír Valeriának, Pr53: Martha és Garcia kapcsolata. Ezt olvashatjuk ki belőle: Martha és Garcia beszélgetnek Valeria terhességéről, nyugtalanságukat fejezik ki emiatt. Utalás történik arra, hogy Luciano megtiltotta Diegonak a lánnyal való találkozást, ettől nagyon félnek, próbálják megnyugtatni egymást. Megemlítik Diego szakítólevelét, erről beszélgetnek, idegesek, majd szóba kerül saját kapcsolatuk, és újra nyugtalanságukat fejezik ki a levél miatt.

Így tehát megkaphatjuk az interakciók sorrendjét. Az interakcióegységek a problémaszálakat építik fel. Ezekből a problémaszálakból állnak össze a fő vonalak, amelyek magát a történetet, a szappanoperát alkotják.

Összefoglalás

Vizsgálattal egy kiválasztott teleregényen keresztül igyekeztem olyan modellt felállítani, amely megkönnyíti a szappanoperák elemzését. Propp vizsgálatához hasonlóan az alkotóelemek különválasztásából indultam ki, és azokat elemeztem. Colby eidonjaihoz hasonlóan alakítottam ki az interakcióegységeknek elnevezett elemeket. Úgy találtam, hogy a karaktereknél fontosabbak az események, a cselekvések. Az orosz varázsmesék szigorú szabályai a szappanoperákat nem jellemzik.

A vizsgálat kezdetekor feltett kérdésekre a következő válaszokat kaptam. A szappanopera is bizonyos elemekre és szabályokra épít. Ilyen elemek az interakcióegységek. Ezekből épülnek fel a különböző szerkezetű problémaszálak. A problémaszálakból állnak össze a fő vonalak, amelyek a történetet, magát a szappanoperát építik fel. Találtam egy alapszerkezetet, bizonyos szabályszerűségekkel: a fő vonalak szerkezetileg egy kiinduló helyzetből, különböző problémaszálakból és egy befejező helyzetből épülnek fel. Minden problémaszálnak van egy bizonyos kezdése, lefutása és befejezése. A problémaszálak négy különböző típusba sorolhatóak; ezeknek különböző a lefutásuk. Az elemek és szabályszerűségek feltárása lehetővé tette a kiválasztott szappanopera leírását és elemzését.

Az eredmények azt mutatták, hogy a szappanoperákban lévő interakciók leginkább a feszültségre, nyugtalanságra épülnek. Az érzelmek erősen dramatizáltak jelennek meg, és a negatív érzelmek vannak túlsúlyban. A karakterek viszonyára az alá- és fölérendeltség jellemző. Gyors váltások, sok bonyodalom, konfliktusok jellemzik a részeket. Az alkotók a néző befogadóképességét szem előtt tartva állítják össze az adott részeket, vezetnek be új konfliktusokat. Kevés a fő téma, az események néhány fontosabb vonal köré csoportosulnak. Sok viszont a zsákutca, az olyan történés, amelyből nem szűrhető ki semmilyen további információ, amely érdemben nem járul hozzá a történet építéséhez. Sok az ismétlés is, ezeknek az egyhangúságát a váltások sokaságával, gyorsaságával próbálják érdekesebbé tenni. Az itt alkalmazott rendszerrel elvileg bármely szappanopera kódolható, és értelmezhetővé válik az adott fő vonalak és problémaszálak bonyolódása. Kimutatható, hogy mi a főbb tendencia az érzelmek bemutatásában, mire épít az adott szappanopera.

A mesékkel való hasonlóság nem egyértelmű. A mesék és a szappanoperák közös jellemzője, hogy egyetemes problémákat vetnek fel, alakjaik típusokat, szélsőségeket képviselnek. A szappanoperáktól azonban nem elringatást, megnyugtatót kap a felnőtt néző, hanem feszültségeket, konfliktusokat, dominánsan negatív érzelmeket. Bár ezek a mesékben is fellelhetőek, a szappanoperák nem adnak kielégítő választ a felvetett problémákra. Nem tömören, egyszerűen, leegyszerűsítve mutatják be a problémákat, hanem a konfliktusokkal, karakterekkel való azonosulás lehetőségét, a variációk végtelenségét nyújtják a nézőnek. A problémák változatosságával fenntartják a figyelmét, lehetőséget kínálva egyrészt arra, hogy a néző feldolgozza és megoldja saját problémáit, másrészt arra, hogy elmeneküljön saját problémáitól más, súlyosabb problémák világába. A nézők a szappanoperák nézésével egyrészt olyan témákat választanak magunknak, amelyek kapcsolatba hozhatóak aktuális élethelyzeteikkel, másrészt olyan témákat kapnak, amelyek teljesen eltérnek saját hétköznapi problémáiktól. A szappanoperák kapcsolatokat kínálnak és kapcsolatteremtési lehetőséget nyújtanak a nézőknek azáltal is, hogy egymás között megbeszélhetik a sorozat történéseit. Sematikus élethelyzeteket mutatnak be, amelyeket a nézők könnyen tudnak azonosítani életük sok eseményével. Egyaránt hordoznak magukban valóságot és irrealitást, felbolygatva ezzel a néző valóságértékelését. A néző maga is szinte szereplőjévé, alakítójává válik az eseményeknek azáltal, hogy azok beilleszkednek mindennapi életének ritmusába, és azáltal is, hogy beszélgetést, párbeszédet indítanak el, másokkal megosztható közös élményt jelentenek. A szappanoperák irreális teret vetítenek elénk, amely a hétköznapi „mókuserék”-ből való kiszállás lehetőségét nyújtja.

Az itt leírt modellt a továbbiakban ki lehetne terjeszteni más, hasonló típusú szappanoperákra, és – kultúrák közötti összehasonlításként – más nemzetek saját készítésű teleregényeire is. Érdemes lenne megvizsgálni a hasonlóságokat, különbségeket, rámutatni a kulturális egyezésekre és eltérésekre.

Függelék

Néhány fontosabb fogalom definíciója

Alapsor: az eidonok megjelenésük sorrendjében való összeláncolása (Colby fogalma).

Eidon: az eidokronikus szóból származik, amely az eidos (kép-gondolat) és a kronosz (idő-sorrend) szavak összetétele (Colby fogalma).

Epizód: a sorozat egy része.

Interakcióegység: a sorozat építőköve, a legkisebb „atom”, a hétköznapi társas érintkezés jelensége.

Karakter: szereplő-típus.

Problémaszál: a sorozaton végigvonulva a történetet építi fel. Lehet állapot, történés, fő szál és epizódrészlet.

Rész-történés: az interakcióegységnél nagyobb, a problémaszálnál kisebb egység. Egy adott problémaszálhoz kapcsolódó történés, amely az egyes epizódokban játszódik le.

Váltás: jelenetváltás, új jelenet kezdete.

Irodalom

Antalóczy Tímea (2001a) A szappanoperák genezise és analízise I. A szappanopera fejlődése és típusai. *Médiakutató*, nyár.

Antalóczy Tímea (2001b) A szappanoperák genezise és analízise II. Sorozatok magyar szemmel. *Médiakutató*, ősz.

Balázs János (1985) *A szöveg*. Budapest: Gondolat.

Barthes, R. (1988) Bevezetés a történetek strukturális elemzésébe. In: Kanyó Z. & Síklaki I. (szerk.) *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Bettelheim, B. (1988) *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Budapest: Gondolat.

Charlton, M., (2003) How children appropriate themes they find in media products. *Empirical Studies of The Arts*, 23 (in press).

Colby, B.N. (1973) A partial grammar of Eskimo folktales. In.: *American Anthropologist*.

Colby, B.N. (1988) Eseményváz-komponens és szimbolikus komponens hosszabb elbeszélő szövegekben. In: Kanyó Z. & Síklaki I. (szerk.) *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.

de Beaugrande, R. & Colby, B.N. (1988) Az akció és interakció narratív modelljei In: Kanyó Z. & Síklaki I. (szerk.) *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.

de Beaugrande, R. & Dressler, W. (2000) *Bevezetés a szövegnyelvészethez*. Budapest: Corvina.

Gayer Zoltán: Szappanoperák. *Médiakutató*, 2000 ősz.

Honti János (1975) *A mese világa*. Budapest: Magvető.

Ien Ang (1995) A Dallas és tömegkultúra ideológiája. *Replika*, 17-18. sz.

Kanyó Z. & Síklaki I., szerk. (1988) *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tk.

Könczei Csilla (1994) Ötletek a tánc textológiai elemzéséhez. In: Petőfi, S.J. & Békési I. & Vass L. (szerk.) *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*. Szeged: JGYTF Kiadó

László J. & Ehmann B. & Péley B. & Pólya T. (2000) A narratív pszichológiai tartalomelemzés: elméleti alapvetés és első eredmények. *Pszichológia*, (20), 4.

László János (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás. A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei*. Budapest: Kairosz-Scientia Humana.

László János (1998) *Szerep, forgatókönyv, narratívum*. Budapest: Scientia Humana.

Magyar Értelmező Kéziszótár (1989) Budapest: Akadémiai Kiadó.

Máté Jakab (1998) *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai. Elméletek, irányzatok és módszerek II.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Mérei Ferenc & V. Binét Ágnes (1997) *Gyermeklélektan*. Budapest: Gondolat-Medicina.

Petrolay Margit (1996) *Könyv a meséről*. Budapest: Trezor.

Pléh Csaba (1996) A narratívumok mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei. *Holmi*, 8, 2.

Pléh Csaba (1986) A történet szerkezet és az emlékezeti sémák. *Általános nyelvészeti Tanulmányok XI.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Propp, V.J. (1999) *A mese morfológiája*. Budapest: Osiris Kiadó.

Rummelhart, D.A. (1988) Megjegyzések egy történet-sémáról. In: Kanyó Z. & Síklaki I. (szerk.) *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Síklaki István (1980) *Elbeszélő szövegekkel kapcsolatos kutatások*. Budapest: Tömegkommunikációs

Kutatóközpont.

Szikszainé Nagy Irma (1999) *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.

Szilágyi Erzsébet (1995) A tömegkommunikációs sorozatok néhány műfaji jellegzetessége. *Jel-Kép*, 3-4. sz.

Terplán Zsófia (2001) Latin-amerikai telenovellák Európában és Magyarországon. *Jel-Kép*, 1. sz.

Tolcsvai Nagy Gábor (2001) *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Lábjegyzetek

1

Kutatásom a PTE Bölcsészettudományi Karán 2002-2003-ban írt diplomamunkám alapja, e tanulmány a szakdolgozat átírt, rövidített változata. Dolgozatom elkészítéséhez témavezetőim, Kárpáti Eszter és László János nyújtottak segítséget - S. Zs.

2

A kulcsfogalmakról lásd a Függelékét.

3

Az eszkimó népmesék eseményváz-komponensének modellje 42 eidonnak nevezett narratív egységet tartalmazó leltárból áll, amelyek 16 eidokronikus szabály szerint kombinálódnak.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tél

Kritika

[Vágvölgyi B. András:](#)

WAParadicsom avagy információs társadalom keitai denwára hangolva

Nanette Gottlieb - Marc McLelland: *Japanese Cybercultures* című könyvéről

Mint azt mindannyian jól tudjuk más irányú tanulmányainkból, Japán a világ második legerősebb gazdasági hatalma. Mint azt szintén tudhatjuk jól, Japán 1991 óta stagflációs válságban vergődik, amiből épp dolgozatunk írása idején mutatkozik a hosszú ideje legbiztosabb kitörési lehetőség - nem függetlenül Koizumi Junichiro reformkormányának megerősödésétől. Mint azt szintén tudhatjuk jól, a japánok, a japán társadalom többsége - bár ehelyt sem szeretnék a nemzetkarakterológia mocsarába süppedni, de mégis: -, a japánok kritikus tömege megőrül a technikai bigyókért, imádják a *gadget*-et, már 20 éve híresek arról, hogy otthonuk szórakoztató elektronikáját másfél évente lecserélik újra. Azt is tudjuk, hogy a japán nyelv írott változata kollázs, négyféle írásrendszert használnak párhuzamosan (*kanji, hiragana, katakana, romaji*), mely, s különösképpen az első, a kínai ideogramma, némileg komplikálja az internethez, illetve a számítógéphez való viszonyt. Bár „lehetlenné” nem teszi, hiszen a latin betűs (*romaji*) és a csak szótagírást (*hiragana*) közelítés szintén adott a japánok számára, ha némiképp *unheimlich* is. Ezzel együtt a japán digitáltechnológiai R&D a televízió felől közelített sokáig; eszköze nem az egér, hanem a távkapcsoló volt.

„Erre a most zajló digitális-multimédiaforradalomra mindig - és persze nem ok nélkül s érdemtelenül - a számítógépes hálózat(ok) irányából közelítünk, aminek könnyen belátható politikai filozófiai okai is vannak. Az Internet öntörvényű, önszervező entitás, amely még Bill Gates-t is megleckézteti, ha akarjuk: liberál-anarchizmus in action, egy ötlettel és minimális anyagi erővel szub-médiarevolúciót idézhetünk elő. Ám oda kell hallani arra is, ahol a szolidabb képzelőerővel megvert, ám tőkeerős világnagyságok a mozgóképes adatátvitel - magyarul televízió - frontján dübörögnek. Ebben a japánok világelsők.”

Ezt én írtam (VBA: Tokyo Underground, Új Mandátum, Bp., 2000, 233. o.; e rész első megjelenése: Magyar Narancs, 1997), több mint öt éve már, mikor az internet még nem szárnyalt úgy Japánban, mint ahogy a Nanette Gottlieb és Marc McLelland szerkesztette *Japanese Cybercultures* című antológiából (Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, 2003) értesülök róla. A nyelvi nehézségek és a televízió óriási népszerűsége mellett az internet ellen szóló érv Japánban a tartalom nagyjából ellenőrizhetetlen jellege, s Japán hosszú, bürokratikus hagyományai okán az ezzel szemben érzett hivatalos ódzkodás is. Ne feledjük, 1868-ig, a Meiji-restaurációig a sogunátus egyik legfontosabb intézménye a Tengerentúli Barbár Könyvek Hivatala volt, mely kicenzúrázott a japán közönség számára gyakorlatilag mindent, ami nem állt a konfucianus társadalmi struktúra harmonizációs modelljének talaján. A HDTV mellett a japánok már az 1980-as, 1990-es években mindenféle kunsztokat alakítottak ki a televízióval. A japán tévével

„lehet Internetre is menni, meg e-mailt küldeni, meg persze kétnyelvű is (japán, angol), csak éppen egér nincs hozzá, mert elég a távirányító. Japán eszközről lévén szó, kicsit nyugtalanító, hogy szépen gondoskodnak az emberről - az irányított szabadidőnek talán csak a néhai NDK-ban volt olyan hagyománya, mint itt - szépen elétesznek mindent, csak nehogymár ő maga kezdjen el kalandozni, mert abból még valami kalamajka adódhat” (*op. cit.*, 235. o.).

Ehhez képest azt olvasom Gottlieb- és McLellandnál, hogy az ezredfordulóra a japán lett a második nyelv a neten, magasan veri a spanyolt, pedig a spanyol ajkúak mennyivel többen vannak. (Jelenleg a világ hálózati forgalmának 40,2 százaléka zajlik angolul, 9,8 százaléka kínaiul és 9,2 százaléka japánul.) Hogy a sajátlagos japán eszköz a mobiltelefon lett, nem lepott meg egyáltalán, de hogy mi az a tartalom, amit a japánok követnek, arra kíváncsi voltam. Nevezett könyv - számomra - legfontosabb mondatát Larissa Hjorth, az ausztráliai Swinburne műszaki egyetemének művészettörténet-oktatója írta le, miszerint:

„2000-ben Tokióban élve megfigyeltem, hogy milyen sok japán hagyta el a *mangát* az internet-hozzáféréssel rendelkező *keitai* kedvéért, hogy eltöltse az idejét, míg a munkahelyére vagy

munkahelyéről ingázik.”

Mindannyian tudjuk, hogy a 125 milliós Japán népességének közel fele két nagyvárosi agglomerációban, a Kanto-alföldön (közp.: Tokió) és a Kansai-régióban (közp.: Osaka) él, ahol a többórás vonatutak, a metrózás úgy része az életmódnak, mint szuburbánus amerikaiak az autó. Japán ember a munkahelyén vagy dolgozik, vagy tévét néz, mire pedig hazaér, már késő is van, meg túl részeg is ahhoz, hogy számítógéphez üljön. Az a másfél-két óra viszont, amit reggel-este a tömegközlekedésen tölt, kitűnő alkalom volt az offline kultúrtermékek fogyasztására már eddig is. Az offline kultúrtermékek pediglen a sajátlagos japán tömegkultúra világában készülnek, ami azt jelenti, hogy vagy élmélyítően „cukik”, vagy elborzasztóan kegyetlenek, és/vagy olyan intenzitású szexuális tartalommal telítettek, amilyennél már a nyugati pornó is becsukja szemét.

Ha az ember egy szerencsésebb sorsú nyugati városba vetődik, ahol zenei igényei egy részét a Tower Recordsnál próbálja meg kielégíteni, akkor helyesen teszi, ha szétnéz a könyvespolcokon is. A Tower Records könyvespolcain ugyanis jól lehet követni – és az *ausgesagt* zenei tárgyú dolgozatokat most vegyük ki *abstact* –, mi is ma a *trendy*, a divatos, a *zeitgeistikus* a könyvkiadásban és a popkultúrában. Az 1990-es évek közepe óta megfigyelhető irányzat, hogy ezeken a polcokon az angolszász kultúrkörből származó kultúrjavak mellett számosságában a japán popkultúrával foglalkozó írásművek tömegesülnek a legszembeszökőbben. Észrevette mindezt Nanette Gottlieb és Marc McLelland is, nosza, tudományos igényű antológiát szerkesztettek a japán cyberkultúra tematikumában. A japán internetvilág ugyanis leginkább a *J-pop* közvetítője, a mindent behálózó, mindent beterítő japán tömegkultúra médiuma lett, főleg, hogy megjelent a *device*, a mobil, amit korábban *PHS*-nek, ma meg inkább *keitainak* vagy *keitai denwának* mondanak.

A konvencionális bölcsesség szerint a japán ember közösségi lény, ám áhítja az egyéniséget, a személyeset, az individuálist. Lehet, hogy ezt leginkább már múlt időbe illene tenni, Japánban nagy divat a társadalom atomizálódásáról, individualizálódásáról, elidegenedéséről borongani. Murakami Ryu, az egyik legjelentősebb és legellentmondásosabb (gyakorta pornóba hajló) japán prózaíró – nem tévesztendő össze a nála is jelentősebb Murakami Harukival – mondja: „Az újjapánok materiálisan bővelkednek, ám spirituálisan nincstelének”, valamint Japán már nem rendelkezik világos célokkal és közösen osztott alapértékekkel, irányt vesztett ország, teli céltalan emberekkel (idézi: Todd Joseph Miles Holden – Takako Tsuruki: *Deai-kei: Japan's New Culture of Encounter. In: op. cit.* 34–49. o.) Ténykérdés, hogy a japán tömegkultúra sokféleképpen értelmezhető képet mutat. Itt talán túl szűk a tér a *J-pop* minden aspektusára kitérni, de tagadhatatlan, hogy a korábbi melankolikus és szentimentális japán tömegkultúra helyébe az 1945-től kialakuló, amerikai-japán kulturális interakció révén kialakult furcsa, olykor kegyetlen, gyermetes, bizarr, sokszor groteszk valami lépett, mely furcsán kombinálja az Edo-kor (1600–1868) bordélynegyedbeli kultúráját az amerikai típusú médiavilággal, képregényekkel, reklám-vizualitással, pop-hangzással, mindent elárasztó *merchandise*-zal. Tartalomként elsősorban tehát ez a tömegkultúra jelenik meg a japán interneten. (Illetve a személytől személyig tartó kommunikációban segítséget jelent a japán társadalomban még mindig erős formalitásrendszer kiküszöbölő arctalanság, személytelenség.)

A japán internetvilág mobiltelefon-alapúsága persze kripliséget is jelenti, a 2000 fogadható és a 250 küldhető karakter kemény intellektuális korlát, és a legtöbb ember, ha kinő a tizenéves korból, elveszíti lángoló érdeklődését az oplogók és a csengőhangok színes, érdekes világa iránt. Nem így Japánban, Brian McVeigh szerint az „atomizált individualizáció” eszköze a *keitai*, egyéniséget, személyiséget építenek vele meglelt korú férfiak és asszonyok csakúgy, mint a „cuki” (*kawaii*) kultúrájának első számú letéteményesei, a tinilányok. *Oyayubi-zokunak*, „hüvelykujj törzsnek” hívják az SMS- királyokat, rövidítenek, jeleket használnak, külön nyelvet alakítanak, ami ugyancsak nem meglepő, hiszen a japán az, amelyben az utcai beszélt nyelv több mint 20 százalékát teszi ki az angolból átvett, japánossá torzított nyelvi elem, a *gairaigo*. Nemcsak *Hello Kitty* és *Doraemon*-cica van a japán neten, Costa Caspary és Wolfram Manzenreiter azt vizsgálják tanulmányukban, hogy a messze földön híres, különös kegyetlenséggel végrehajtott kínzásokra is bátran alkalmazható osakai *noise*-szcénának milyen a web-reprezentációja (aki nem hiszi, amit mondok, hallgasson csak bele vasárnap éjjelenként a *Tilos Rádió* Tóth Pál és Sörös Zsolt szerkesztette műsorába, megtanulja, hol lakik a japánok istene). Jó. A Masonna, a Merzbow, a Hijokaidan, a Futsukosha, Keiji Heino, a CCCC, a MSBR, a K2 és természetesen a Boredoms mind rendelkezik honlappal, letölteni is lehet, élezni az agyat az osakai *noise* közsörűjén. Gretchen Ferris Schoel, aki a jó angolnaéttermek városában, Fujisawában az egyetemen előadó, az internetmediált kulturális interakciók világába nyújt bepillantást esettanulmányában. A Mississippi állambeli Clarksdale az a hely, ahol a szerző szerint a bluest mint műfajt kitalálták, és az itteni fesztivál résztvevői tartottak az interneten keresztül japánokkal közös jammelést. (Külső szemlélő meglepődik, hogy milyen gazdag Japánban a hip hop, a dub-ska, a latin és a jazz-szcéna.) Aki valamelyest is ismerős az Egyesült Államok szociogeográfiai viszonyaival, az tudhatja, hogy Mississippi állam nagyjából az árvíz sújtotta Bereg amerikai megfelelője, leharcolt gyapotföldek szegénysége, rasszizmus és elmaradottság jellemzi, s mégis, az internet-felhasználásban jobban jeleskedtek, mint a nagyvárosi japánok. Junko R. Onasakától megtudjuk, hogy feminista aktivizmus is van a japán weben, míg Romit Dasgupta tanulmányában a japán maszkulinitás cybermegjelenését elemzi. (Itt most gonoszkozhatnánk hazáig: egy országban, ahol már 30 éve automatából árulják a pornográfiát és a fetiszta szagolgotásra való használt leánybugyikat, az a csoda, hogy nemcsak maszkulinitásra használtatik a japáni web *as such*, de nem gonoszkozunk.) Joanne Cullinane tanulmánya a japán HIV-fertőzöttek cyberközösségeit vizsgálja, míg Mark McLelland a meleg témák után kutatott. NB: utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy a homoszexualitást történelmileg nem övezte Japánban olyan ellenérzés, mint a nyugati társadalmakban sokáig, bizonyos osztályokban, elsősorban a samurájok között még bátorították is. David McNeil a politikai aktivizmus internet-felhasználását elemzi (visszaszorulóban a radikális baloldal), Vera Mackie pedig az évtizedek óta kormányzó LDP reform-miniszterelnökének, Koizumi Junichiro e-mail magazinját veszi vizsgálódásának kandi górcsővé alá. Kétmillió-száztízezer embernek küldik ezt a hírlevelet, népszerűsége növekszik.

A szerkesztő Nanette Gottlieb Japán páriáit, sudráit, a *burakuminok* internet-felhasználását vizsgálja. Az indiai

kaszttrendszerhez hasonlóan léteznek „érinthetetlenek” Japánban is, a csak bizonyos feladatköröket ellátható – sírásó, temetőőr, dögkútkezelő – *burakumin* a legnagyobb kisebbség az országban (az ajnuk, okinawaiak, rezidens koreaiak és kínaiak mellett), egyes vizsgálatok hárommillióban adják meg számukat. Abban a polgárjogi harcban, amit a *burakuminok* folytatnak, egyre fontosabb szerepet játszik a net.

Japán történelme sajátos történelem, sok benne a környező országok történetfelfogásával ellentétes nézet. Isa Duce tanulmánya egy történelemtörténetvitába nyújt betekintést, mely azután robbant ki, hogy a veteránszervezetek nyomására a miniszterelnök ellátogatott a Yasukuni shintoista szentélybe, melyet a csendes-óceáni háború „hősi halottainak” szenteltek, s jó néhány ott eltemetett vagy csak ott tisztelt személyt Korea, Kína, a Fülöp-szigetek legszívesebben háborús bűnösnek Hágába küldene, ha illető személy nem volna már vagy 60 éve halott. Japán 1910 és 1945 között tartotta Koreát megszállás alatt, kevés olyan elmérgesedett viszony van két ország között, mint a japán–koreai, de az még számomra is meglepő csavar volt ebben a tanulmányban, hogy az annak idején kényszermunkásként Japánba hurcolt koreaiak vagy leszármazottaik egy része déli (*Mindan* nevű szervezet), másik részük észak-koreai (*Chosoren* nevű szervezet) identitású.

Petra Kiemle és Birgit Staemmler a Japánban hódító „újvallások” netes önreprezentációjáról fogalmazták dolgozatukat. Mint köztudott, Japán igenmód vallástalan ország, ami hagyományos vallásainak jellegéből is következik. A buddhizmus Japánban inkább életvezetési paradigma és magas művészet, a *shinto* babonagyűjtemény és legősibb identitásképző (nacionalista) hagyomány, a konfucianizmus pedig kínai import, a „társadalmi harmóniáért” felel, szakrális jelentősége minimális. Az „újvallások” buddhista, hindu vagy keresztény elemeket ötvöznek (vagy magában használnak fel), beleártják magukat a politikába és a gazdasági életbe, a *Sokka Gakkai* nevű „újvallást” például szakszervezeti gyökerűnek ismerik. A szerzőpár felsorol jó néhány „újvallást”, a *Tenrikjó*t, a *Sekai Kyuseikót*, a *Kofuku no Kagakut*, a *Sekai Mahikari Bunmei Kyodant*, és az *Aleph*-et (az egykori *Aum Shinrikyo* utódszervezetét), de csak kettőnek, a Jehova Tanúi és a *Seichi no Ie* web-megjelenéseivel foglalkozik kiemelten. Magam viszont leginkább az *Aum Shinrikyo* utóvédjének tevékenységéről olvastam volna szívesen, tudják, ők voltak az apokaliptikus szekta, akik atomfegyvert próbáltak vásárolni a volt Szovjetunióban, majd 1995. március 20-án szaringáztámadást hajtottak végre a tokiói metró Kasumigaseki megállójánál, a kormányzati negyed központjában. Céljuk a világuralom, illetve az Armageddon siettetése volt – rendes vallásalapító nem is adhatja alább. Az *Aum Shinrikyo* Messiása, Shoko Asahara, a vak guru most életfogytiglani börtönbüntetését tölti.

Összefoglalva: a japán internet, a japán cyberkultúrák és cyberszubkultúrák igazán érdekes cuccok, e könyv is bizonyítja, de nem elsősorban az internet az érdekes bennük, elmúlt már körülötte a *hype* – deszakralizálódott, a mindennapok eszköze lett –, hanem a mögöttük megjelenő társadalmi valóság. (Nanette Gottlieb – Marc McLelland: *Japanese Cybercultures*. London & New York: Routledge, Taylor&Francis Group, 2003)

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

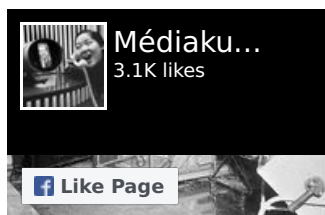
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000–2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)